

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEKNOLOJİ VE İNSAN BİRLİKTELİĞİNİN DİJİTALLEŞME
SÜRECİNDEKİ TEHLİKELİ YAKINLAŞMASI: KESİNTİSİZ
GÖZETİMİN YÜKSELİŞİ VE MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şafak MANAS

Yeni Medya ve İletişim Anabilim Dalı
Yeni Medya Bilim Dalı

AĞUSTOS, 2022

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEKNOLOJİ VE İNSAN BİRLİKTELİĞİNİN DİJİTALLEŞME
SÜRECİNDEKİ TEHLİKELİ YAKINLAŞMASI: KESİNTİSİZ
GÖZETİMİN YÜKSELİŞİ VE MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şafak MANAS
(Y1912.400018)

Yeni Medya ve İletişim Anabilim Dalı
Yeni Medya Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Okan ORMANLI

AĞUSTOS, 2022

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Teknoloji ve İnsan Birlikteliğinin Dijitalleşme Sürecindeki Tehlikeli Yakınlaşması: Kesintisiz Gözetimin Yükselişi ve Mahremiyetin Dönüşümü” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (22/09/2022)

Şafak MANAS

ÖNSÖZ

Tez çalışmasında, teknoloji ve insan birlikteliğinin günümüzdeki tehlikeleri ortaya konularak günümüz toplumlarının gözetim toplumuna dönüştüğünün analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında hayatın teknoloji odaklı olmasının insanlar için yarattığı tehdit ve olumsuz gelişmelerin en aza indirilmesi için öneriler sunulmuştur. Aynı zamanda teknoloji şirketlerinin kişisel veriler üzerindeki gücünün kontrol edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Kişisel veri farkındalığının ve sosyal medya kullanımının ders olarak okutulmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Dijital gözetim günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Şirketler tarafından hizmete sunulan karmaşık yapıdaki araçları büyük bir hızla tüketmekteyiz. Ama arka planda kaybettiklerimizden haberimiz bile olmamaktadır. Şirketler kullanıcıları kendisinden daha çok tanımaktadır. İnsanlar yarattıkları etkileşimleriyle ölçülmektedir. Kendilerini ifade etme şansları elinden alınmaktadır. İnsanlar bazen kendi anılarını bile unuturken yarattığı çevrimiçi bilgiler asla kaybolmamaktadır. Ayrıca insanların yalnız kalmaya ihtiyacı vardır. Ancak ekranlar üzerine kurulu bu yeni dünyada teknoloji bireyi sürekli tavşan deliğine çekecek mühendislikler geliştirmektedir. Akıllı telefonlar ve internetin çok kısa sürede hayatımızın hatta vücudumuzun bir parçası haline geldiği gibi gelecekte de mahremiyet hakkının ortadan kalktığı ve kesintisiz gözetimin yaşamın bir parçası haline gelmemesi için bu araştırma bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Yüksek lisans sürecinde bana olan inançlarını ve desteğini hiç esirgemeyen aileme, araştırma sürecinde bana yol gösteren Prof. Dr. Okan ORMANLI'ya, bu çalışmayı hayata geçirmemi sağlayan Mahir TOK ve Fatih Aksoy'a en derinden teşekkürlerimi sunarım.

Ağustos, 2022

Şafak MANAS

TEKNOLOJİ VE İNSAN BİRLİKTELİĞİNİN DİJİTALLEŞME SÜRECİNDEKİ TEHLİKELİ YAKINLAŞMASI: KESİNTİSİZ GÖZETİMİN YÜKSELİŞİ VE MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

ÖZET

Gözetim insanlık tarihi kadar eski bir uygulama geçmişine sahiptir. İnsanlar tarihin her döneminde çevresinde olan bitenleri ve birbirlerini izlemek için uygulamalar geliştirmiştir. Ancak gözetim hiçbir zaman modern toplumlarda olduğu kadar yoğun ve sistematik şekilde kullanılmamıştır. Gözetim uygulamalarında sıçrama teknolojik gelişmelerle yaşanmıştır. Teknoloji insan hayatını kolaylaştırdığı ölçüde, yaşam üzerinde de kökten değişimler yaratmıştır. Her teknoloji belli ideoloji ve grupların çıkarlarını da bünyesinde bulundurmaktadır. Panoptikon mimarisinin sunduğu görünmeden görme hayali, dijital teknolojilerle sınırsız bir güce kavuşmuştur. Günümüzde gözetimi uygulayanlar görünmezliğini arttırırken, kullanıcılar tam tersi şekilde şeffaf hayatlar yaşamaktadır. Ayrıca insanlar kendi rızalarıyla hayatlarındaki özel anları ve düşünceleri paylaşarak mahremiyetlerini kaybetmektedir. Teknolojik gelişmeler özel mühendislikleriyle kullanıcıları büyülerken, gözetimin çevrimiçi ağlarla kesintisiz olarak sürdürülmesine olanak sağlamıştır. Teknoloji ve insan arasındaki ilişkide fayda ön plana çıkarılırken, teknoloji riskler konusunda odağı kendinden uzaklaştırmaktadır. Günümüz teknolojileri mahremiyet kavramında dönüşümler yaratırken, aynı zamanda gözetim toplumlarının oluşmasına neden olmaktadır. Araştırmada günümüz toplumlarının gözetim toplumlarına dönüştüğünün ortaya konulması amaçlanmıştır. “Omniscient” dizisinin evrenindeki gözetimin uygulanması, teknolojinin benimsenmesi ve izlenmenin normalleşmesi araştırma için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda teknoloji ve insan arasındaki birlikteliğin dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojileri geliştikçe, hayatın her alanında tehlikeli potansiyeller yaratmakta olduğu, içerik analizi yöntemiyle “Omniscient” dizisi üzerinden incelenmiştir. Ayrıca dizi evreninde ve günümüzde uygulanan gözetim faaliyetleri arasındaki benzerlikler

tablolaştırılarak, teknoloji ve insan yakınlaşmasındaki tehditlere vurgu yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Teknoloji, Yeni Medya, Dijitalleşme, Mahremiyet

THE PERILOUS INTIMACY OF HUMANITY AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT DURING THE DIGITALIZATION PROCESS: RISE OF PERPETUAL SURVEILLANCE AND TRANSFORMATION OF PRIVACY

ABSTRACT

Surveillance has a history of practice that is as old as human history. Humankind in every point of their history has devised systems that enabled them to survey not only what was happening in their environment but also what was happening between one another. But in no other point in history was surveillance used with such systematic intensity as it is used in modern society. This increase in applications of surveillance is a result of technological advancements of the modern age. Technology while significantly improving our day to day lives, also changed our lives fundamentally. Every technology contains particular ideologies and is directly linked with particular groups' interests. The ability to see without being seen, that was offered by Panopticon architecture. Gave digital technologies unlimited power. Today those who survey do so under complete anonymity while those who are being surveyed are leading completely transparent lives. People, by sharing their most intimate moments with their own consent, happen to lose their anonymity. Technological advancements while dazzling the public with their customized engineering, allow perpetual surveillance through online networks. While the dynamic of mutual benefit is being highlighted in the relationship between humanity and technology, technology avoids being the focal point of all the associated risks. While technology redefines privacy, it also actively supports the creation of surveillance societies. In this study the goal is to demonstrate that modern societies are rapidly transforming into surveillance states. The application of surveillance in the world of the tv series "Omniscient" is particularly profound in terms of technology being internalized and surveillance being normalized. The risks that we might encounter in our daily lives thanks to digitalization and the ever improving artificial intelligence technologies are examined in this study through analyzing the tv series "Omniscient" using the content analysis technique.

Also the similarities between the surveillance activities that are used in the universe of the tv series and in our world were turned into charts to further highlight the potential risks that exist in the relationship between technology and humanity.

Keywords: Surveillance, Technology, New Media, Digitalization, Privacy

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
I. GİRİŞ	1
II. GÖZETİM KAVRAMI	1
A. Yazının Gözetimdeki Önemi	6
B. Modern Öncesi Toplumlarda Gözetim	9
C. Görünmeden Görmenin Mekanizması: Panoptikon	14
D. Farikalarda İşçilerin Gözetimi	19
E. Kapatma Uygulamaları ve Cezanın Aracı Olarak Beden	24
F. Deliliğe Bakışın Değişimi ve Kapatma Kurumlarının Yaygınlaşması.....	29
G. Disiplin Kurumlarının Yükselişi	32
1. Hapishanelerin ortaya çıkışı.....	37
H. Elektronik Gözetime Geçiş.....	42
1. Gündelik Hayatta Gözetimin Uygulanışı.....	46
2. Teknolojinin Risk Yönetimi ve Tüketici Üzerinde Kullanımı	50

3. Güvenlik Kaygıları ve Gözetimin Normalleşmesi.....	57
4. İstihbarat Örgütlerinin Gözetim Üzerindeki Hakimiyeti	61
5. Biyometrik Gözetim ve Dijital Kimlik Kartları.....	69
6. Panoptikonun Yeni Yüzü	75
III. YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM.....	81
A. İnternetin Ortaya Çıkışı	84
B. Sosyal Medya ve Gözetim	88
C. Sosyal Medya ve Mahremiyet	96
D. İnsan-Makine Etkileşiminde Yapay Zekâ Tehdidi	104
E. Karşı Ütopyalarda Gözetim	109
IV. İNSAN VE MAKİNE ETKİLEŞİMİNDEKİ POTANSİYEL RİSK ÖRNEĞİ OLARAK OMNISCIENT DİZİSİNİN İNCELEMESİ.....	117
A. Omniscient Konusu.....	117
B. Araştırmanın Konusu	117
C. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı.....	118
D. Araştırmanın Yöntemi	119
E. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	119
F. Araştırmanın Bulguları	119
V. SONUÇ.....	137
VI. KAYNAKLAR.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	151

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATM	: Automatic Teller Machine
BND	: Almanya Fedaral Haber Alma Servisi
CCTV	: Closed-Circuid Television
CEO	: Chief Executive Officer
CIA	: Central Intelligence Agency
COMINT	: Communication Intelligence
DNA	: Deoksiribo Nükleid Asit
EURODAC	: European Dactyloscopy
FBI	: Federal Bureau of Investigation
GCHQ	: Government Communications Headquarters
GPS	: Global Positioning System
IBM	: International Business Machines
IP	: Internete Protocol Address
İHA	: İnsansız Hava Aracı
MIT	: Massachusetts Institute of Technology
NASA	: National Aeronautics and Space Administration
NSA	: National Security Agency
PNC	: Britanya Ulusal Polis Bilgisayarı
QR	: Quick Response
RFID	: Radio Frequency Identification
TDK	: Türk Dil Kurumu
UKUSA	: United Kingdom/United States of Amerika Agreement

YZ : Yapay Zekâ

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1.	2020'den 2021'e Kadar Dünya Çapında Gözetim Pazar Büyüklüğü ..	55
Çizelge 2.	2021 Yılına Göre Dünyanın En Çok Gözetlenen Şehirleri.....	59
Çizelge 3.	Akıllı Uygulamalar Her Zaman Güvenli Değildir	99
Çizelge 4.	Kişisel Veriler: Kişisel Mahremiyet Masalı.....	101
Çizelge 5.	Omniscient Dizisi ve Günümüz Gözetimi Arasındaki Benzerlikler ..	133

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.	Bentham'ın Panoptikon Tasarımı.....	14
Şekil 2.	Dünya İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanım İstatistikleri	86
Şekil 3.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	119
Şekil 4.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	120
Şekil 5.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	120
Şekil 6.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	121
Şekil 7.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	122
Şekil 8.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	122
Şekil 9.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	123
Şekil 10.	Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği.....	124
Şekil 11.	Omniscient 1. Sezon 2. Bölüm Sahne Örneği.....	125
Şekil 12.	Omniscient 1. Sezon 2. Bölüm Sahne Örneği.....	125
Şekil 13.	Omniscient 1. Sezon 3. Bölüm Sahne Örneği.....	126
Şekil 14.	Omniscient 1. Sezon 3. Bölüm Sahne Örneği.....	126
Şekil 15.	Omniscient 1. Sezon 3. Bölüm Sahne Örneği.....	127
Şekil 16.	Omniscient 1. Sezon 4. Bölüm Sahne Örneği.....	128
Şekil 17.	Omniscient 1. Sezon 4. Bölüm Sahne Örneği.....	128
Şekil 18.	Omniscient 1. Sezon 4. Bölüm Sahne Örneği.....	129
Şekil 19.	Omniscient 1. Sezon 5. Bölüm Sahne Örneği.....	130
Şekil 20.	Omniscient 1. Sezon 5. Bölüm Sahne Örneği.....	130
Şekil 21.	Omniscient 1. Sezon 6. Bölüm Sahne Örneği.....	131

Şekil 22. Omniscient 1. Sezon 6. Bölüm Sahne Örneği..... 132

I. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca gözetim uygulamalarında çeşitli teknikler kullanılmıştır. Geleneksel gözetim belli grup ve sınırlı bölgeler üzerinde etkinliğini sürdürürken, teknolojik gelişmeler gözetimin çehresini baştan aşağı değiştirmiştir. Gözetim günümüz teknolojileriyle zahmetsiz ve sınırsız olarak uygulanmaktadır. Teknoloji vücudun bir uzvu haline gelmiştir. Dijital hayat ve günlük hayat ekranlar aracılığıyla çevrimiçi bir dünyada birleşmektedir. Günlük etkinlikler artık dijital uygulamalar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Sosyalleşme, kendini ifade etme, flört, iş hayatı, alışveriş gibi etkinlikler sanal dünyaya taşınmıştır. Teknoloji sunduğu hizmetlerle insanlar üzerinde büyüleyici bir etki yaratmaktadır. Kullanıcılar eğlence ve dopamin etkisiyle kendisiyle geçerken aynı zamanda çevrimiçi etkinlikleri kaydedilmektedir.

Eski gözetim uygulamaları zorlamalara dayanırken, günümüz gözetimi yerini gönüllü katılıma bırakmıştır. Bireyler mahremiyetlerini kendi paylaşımlarıyla şirketlere armağan etmektedir. Bir zamanlar askeri amaçlarla kullanılan çoğu teknoloji, şimdi mahremiyetin kalesi olan evlerin duvarlarını şeffaf hale getirmektedir. Nesnelerin interneti, barkodlar, sensörler, giyilebilir teknolojiler ağa bağlandıkça ölçülüp izlenemeyecek bir insan eylemi bulmak zorlaşıyor. Yenilikler hep faydaları ön plana çıkarılacak şekilde sunulurken kameralar güvenlik, izlenmek korunmak için gerekli bir tutum anlayışına girmektedir. Sosyal medya ise mahremiyet algısını tersine çevirmektedir. Görülmek ve beğenilmenin normal, başkalarına gösteremeyeceğin bir şeye sahip olmak anlamsız algısını yayarken izlenmek hatta göstermek için yaşamak norm haline gelmiştir.

Araştırmanın amacı burada ortaya çıkmaktadır. Teknolojinin insanlara sunduğu hizmetlerin ardında şirketlerin ideolojileri yatmaktadır. Kullanıcı tükettiği hizmette ürün haline gelmektedir. Kusursuzca dizayn edilen bu sistem içinde insanlar etkileşim ve paylaşım için yarışmaktadır. Teknoloji toplumsal yaşamın parçası haline geldiğinden tüm yaşamın değişimine neden olmuştur.

Milyarlarca dolarlık bu sistemler genellikle görünmez ve yumuşak şekilde insanların izlenmesini hedeflemektedir. Yumuşak şekilde uygulanması onu eski gözetim uygulamalarından daha masum yapmamaktadır. Tam tersine günümüzde insanlar teknolojik yeniliklerle daha fazla kontrol edilmekte ve görünmez bir hayalet ordusu tarafından kesintisiz izlenmektedir. Sistemin kurnazlığı, panoptikonda olduğu gibi izleme eyleminin görünmezliği ve mühendislik tasarımlarında yatmaktadır. Ayrıca kullanıcılar şirketlerin geliştirdikleri yazılımlar tarafından da yönlendirilmektedir. Özgür irade yerini ceplerimizde taşıdığımız yapay beyinlere bırakmıştır. Bu algoritmalar şirketlerin daha fazla kazanması için kullanıcılarını ekranda tutmaya çalışan müşteri danışmanı gibi çalışmaktadır. Algoritma kişiyi büyüleyerek ekranda tutmak için kişisel verilerini kullanır. Her kullanıcı kendi kişiselleştirilmiş ekranlarına mahkûm edilmektedir. Çalışma boyunca insan ve teknoloji arasındaki bu yakınlaşmanın tehlikeleri ortaya konulmuştur. Ortaya konulmak istenen problemlerin analiz edilmesi için “Omniscient” dizisinin evreninden yararlanılmıştır.

Çalışma gözetimin uygulanma alanları ve tekniklerinin günümüz teknolojisiyle evrildiği noktaya dikkat çekmektedir. Gözetim kesintisiz bir yapıya bürünürken bireyler izlendiklerinin farkında olamamaktadır. İzleme teknikleri giderek uzaktan ve insansız hale gelirken toplum yapısı da teknoloji merkezli yapıya bürünmektedir. Teknolojiler kullanıcıları tarafından sorgulayıcı bir yapıyla kullanılmamakta yeniliklerin getirebileceği olumsuz sonuçlar göz ardı edilerek hızla benimsenmektedir. Bu araştırma teknolojinin faydaları ve tehlikelerinin bir arada olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Özellikle günümüz toplumlarının teknoloji temelli yapısı bu durumun önemini arttırmaktadır. Teknoloji kullanımı zorunlu olmasa da insanlar hayatlarını sürdürmek için bu araçlara mecbur bırakılmaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümü gözetimin ortaya çıkışını incelemektedir. Modern öncesi toplumlardaki gözetimde basit teknikler uygulanırken, ulusların büyüdükçe artan kontrol ihtiyacına odaklanmaktadır. Yazının izleme olanaklarına katkısı, fabrikalardaki işçilerin üretim şartlarının sistemleştirilmesi sürecindeki gelişmelere değinilmiştir. Cüzzam ve veba salgınları sırasında uygulanan sürgün ve kapatma sürecinden 18 yy. sonunda hapishanelerin ortaya çıkışıyla birlikte görünmeden görmenin teknolojisi olan panoptikon’un disipline edici mimarisi ele

alınacaktır. Kapatma kurumlarının başarısızlıkla sonuçlanan döneminden sonra modern gözetimin elektronik yapısına geçişi ortaya konacaktır.

Üçüncü bölüm sosyal medya ve internet'in ortaya çıkışına değinilecek izlemenin artık duvar ve sınırlara ihtiyaç duymadığı gözetimin kesintisiz bir yapıya bürünmesi ortaya konacaktır. Sosyal medya üzerinden şirketlerin kullanıcıları hakkında elde ettikleri verileri reklamverenlere satmaları değerlendirilerek izlemeye dayalı bu ekonomide mahremiyet kavramının dönüşümü ve kullanıcının sömürülmesi incelenecektir. Aynı zamanda gelişen yapay zekâ, algoritmaların kullanıcıyı filtre odalarına hapsettikleri ve kullanımın sürelerini arttırmak için uygulanan mühendisliklerden bahsedilecektir. Dijitalleşmeyle birlikte bireyin izlenmeye karşı daha savunmasız hale gelmesi şirketler, istihbarat örgütleri ve siber saldırıların tehlikelerine değinilecektir. Yapay zekânın yarattığı otomasyonun işsizliğe etkileri ve insan makine yaklaşmasının günümüzde tehlikeli boyutları ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümü 1984, Yeni Cesur Dünya, Biz, Çember adlı karşı ütopyalar incelenerek romanlardaki baskıcı ve totaliter yapılar ortaya konacak günümüz dünyasında bireyin izlenmesiyle bağlantılar ortaya konacaktır.

Araştırmanın evreni için 2020 yılında yayınlanan Brezilya yapımı "Omniscient" dizisi seçilmiştir. Araştırmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmıştır. Öncelikle dizinin konusu belirtilmiş daha sonra dizi evrenindeki gözetim uygulamaları sahneler üzerinden içerik analiziyle incelenmiştir. "Omniscient" dizisi araştırma için büyük önem taşımaktadır. Günümüz toplumlarındaki teknolojinin benimsenmesi, gözetimin normalleştirilmesi ve yaşamın teknoloji temelli hale getirilmesi açısından "Omniscient" dizisi iyi bir örnek oluşturmaktadır. Distopya ve bilimkurgu türündeki dizi ve günümüz toplumları arasında belirlenen tehditler yaşadığımız dünyanın ilerlediği nokta hakkında endişe vermektedir. Sahne incelemeleri yapılırken dizinin evreni, günlük yaşam, mahremiyet algısı, izleme teknolojileri belirlenmiştir. Sahne incelemesinin sonunda dizi evreni ve günümüz toplumları arasındaki benzerlikler içerik analizi yöntemiyle tablolştırılmıştır. Benzerlikler gözetimin kesintisizliği ve uygulanma şekli, sistemin benimsenmesi, en çok faydayı kimin sağladığı, insanlar üzerindeki etkisi, özel ve kamusal alan ayrımı, sistemi reddetme seçeneğinin olup olmaması, ayrımcı uygulamalar, şirketler ve iktidar ilişkisi ve

kişisel verilerin güvenliği üzerinden karşılaştırılmalı olarak incelenerek sonuca ulaşılmıştır.

II. GÖZETİM KAVRAMI

Türk Dil kurumuna göre gözetim, “Gözetme işi, nezaret” olarak açıklanmaktadır. TDK’ya göre diğer anlamları “Nezaret”, “Gözaltı” olarak belirtilmiştir (URL 1). Gözetmek ise kurum tarafından “Korumak, bakmak, özen göstermek, himaye etmek” anlamları taşımaktadır (URL 2). Bu tanımlara göre gözetim işi, izlenen kişiyi koruyucu bir bakışla gözün denetimde tutabileceği gibi bu bakışın altında istenmeyen davranış ve tutumlara da ayırıcı bir şekilde kullanılabilir. Oxford Learner’s Dictionaries’ göre ise gözetim, “Suç işlediğinden şüphelenilen bir kişiyi ve suçun işlenebileceği yeri gözetleme işi” anlamına gelmektedir (URL 3). İstenmeyen tutum ve davranışların gerçekleşebileceği yer ve kişileri olay gerçekleşmeden tespit etme amacı da taşımaktadır. Toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için izlemenin önemi büyüktür.

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan gözetim her zaman iktidarın bir parçası olmuştur. Dönemin koşullarına göre uygulanma yöntemleri değişikliğe uğrarken kelime olarak ilk kez “18. yüzyılda bir bireyin davranış ve hareketlerini yakın olarak izleme” olarak ifade edilmiştir (Clarke’dan akt. Üstün, 2020: 10). Garry T. Marx geleneksel gözetime örnek verirken organize bir suç üyesinin telefon dinlenmesiyle izlendikten sonra hapis cezasına çarptırılması ve yine bir protesto grubu üyesinin polis muhbiri çıkmasını “şüpheli bir kişinin yakından izlenmesi” olarak geleneksel gözetim örnekleri olduğunu söyler. Gözetim sadece devlet tarafından gerçekleştirilen bir uygulama değil üretim ilişkilerinden sosyal hayata kadar hayatın her biriminde mevcuttur. Amiri tarafından izlenen işçi, hastasını kontrol eden bir doktor, çocuğunu koruyan bir ebeveyn, aşırı hızdan dolayı sürücüyü durduran polis örneklerinde olduğu gibi gözetim tüm ilişkilerde mevcuttur. Ayrıca insan yaratılışı gereği meraklıdır, bu onun hayatta kalmak için diğer grupları ve çevresi hakkında bilgi arayışını açıklamaktadır. Elde ettiği bu bilgi onun varlığını sürdürmesinin gücünü oluşturmaktadır. Bu sebeple tüm toplumlar kendi içinde ve dışında gözetim uygulamalarına başvurur. Bazen muhbirlerle, duman sinyalleriyle, uydu fotoğraflarıyla, günümüzde ise bilgisayar

temelli teknolojiler aracılığıyla gerçekleşir (URL 4). Bozkurt gözetimin iktidarlar tarafından kullanımın ne kadar eskiye dayansa da günlük hayata sızmaya başlaması açısından modern zamana dikkat çekmektedir. Ulus-devletlerle birlikte gelişen bürokratik ağların bu gelişime katkısı büyüktür (URL 5). Gözetim tarih boyunca farklı tekniklerle uygulanmış ve izleyen taraf için değerli bilgiler sağlamıştır.

Gözetim insanlık tarihinin her döneminde var olurken kendisi her zaman bilinmez bir yapıda olmuştur. Gözetim ilişkileri arasında bir ayırım yapılacak olursa, modern öncesi gözetim yüz yüze ilişkilere dayanırken, işçilerin ustabaşları tarafından izlenmesi örnek verilebilir. Modern zaman gözetimiye karmaşık bir yapıya bürünürken dün ve bugün araştırabilir, yerel ve ulusal uygulanabilir ve dosyalamaya dayalı bürokratik yapılardan yararlanır. Post modern gözetimse elektronik tabanlı sistemler aracılığıyla gerçekleştirilir. Biyometrik özellikler önem kazanırken gelecek yönelimli sistemler kullanılır. Ayırıcı ve sınıflandırıcı işlemler ağ merkezli yapılar üzerinden hızla gerçekleştirilebilmektedir (Lyon, 2013: 113). Gözetim yaşanan teknolojik devrimlerle birlikte görünürlüğünü azaltırken kitleler üzerindeki gücünü arttırmıştır.

Gözetim toplumsal denetim, iktidar ve egemenlik ilişkileri bağlamında ele alınmalıdır. Böylece olgunun çok eski köklere sahip olduğu gözükmektedir. Gözetim faaliyetleri üç evrede “Pastoral nitelikli gözetim, teknik gözetim ve enformatik gözetim” olarak sınıflandırılabilir. Pastoral gözetim “yerleşime geçen uygarlıklar, göçebe toplumlar, askeri devletler, feodal beylikler, kiliseler ve imparatorluklar” tarafından kullanılmaktadır. Uygulanma biçimleri sulama kanalları, tarım faaliyetlerinde işçinin denetimi, vergi ücretlerini belirlemek için tutulan kayıtlar, savaşa hazır olmak için nüfus sayımı, iktidarın sürdürülmesi için toplulukların denetlenmesini içermektedir. Teknik gözetimse modern devletlerin ortaya çıkmasıyla uygulanmaya başlanmıştır. Kapitalizmin gelişmesiyle bireyler maksimum üretim gücüne ulaşmak için disipline edilmektedir. Bürokratik yapılanma geliştiği için sistematik gözetim etkili bir şekilde hayatın kontrolünü sağlamaktadır. Enformatik gözetimse gelişmiş enformasyon araçlarıyla gözetimin günlük hayata sızmasını hızlandırmıştır. Bu araçları kontrol eden gruplar totaliterleşme eğilimindedir. Bilgi iletişim teknolojileri, gelişmiş uydular ve bilgisayarlar gözetim kapasitesini sınırsız hale

getirmiştir. Biyometrik ve genetik mühendisliği de bu dönem içinde yer almakta, beden içeriden de gözetlenebilir hale gelmiştir. Son evrede toplumlar gözetim toplumuna evrilmektedir. Gözetim en genel tabiriyle “sistemik izleme” olarak tanımlanabilir. Devletlerin iletişim ve davranışlar üzerindeki düzenli kontrolünü vurgular. Devletler bir yandan nüfus hareketlerini denetleyecek bilgileri düzenlerken aynı zamanda doğrudan yönetimin araçlarını geliştirir (Dolgun, 2019: 21-23). Gözetim, iktidar sahipleri için yönetimin bilgisini sağlamaktadır.

Gözetim genelleşmiş rutin uygulamalar haline gelmiştir. İzlenmek için şüpheli durumda olmaya gerek yoktur. Önemli olan kuralları çiğnemek ya da yasaları ihlal edecek davranışlarda bulunmak değil hareket halinde olmaktır. Mesajlar, aramalar, konuşmalar, harcamalar hepsi sıradan günlük eylemler olsa da izlenebilirler. Gözetimin iki yüzü bulunmaktadır. Fransızca’da “gözlemek, korumak” anlamına gelen gözetim; örneğin bir çocuğa göz kulak olunmasını isterken ya da yaramazlık yapmasını engellemek için izlerken farklı anlamlar taşımaktadır. Gözetim aynı anda gözetlemeye imkân tanırken sınırlandırabilir, koruyabilir ve kontrol içerebilir. E-posta eş zamanlı bir iletişim sağlarken sınırları ortadan kaldırır ama yazılı bir kağıttaki yazıdan daha kolay ulaşılabilir haldedir. Mesajlar istediğiniz kişinin dışında bir takım şahıs ve kurumlar tarafından da görüntülenir. Telefon ve kredi kartları bilgiye erişim, tüketim ve geçişlerde birtakım kolaylıklar sağlar ancak tüketici ölçümleri için izlenebilir haldedir. Kaza ve suçların azaltılması için kameralar her yerde yaygınlaşırken izlenmek güven verici anlamlar taşımaktadır. Bu tür sistemlerin hedefinde sadece suçlular değil görüş açısına giren herkes bulunmaktadır. Gözetim aynı zamanda sosyal ve ekonomik ayrımlar yaparken tercihleri belirleyip istekleri yönlendirme görevi de taşır. Gözetim “nüfusu sıralama ve eleme, kategorize etme ve sınıflandırma, kimilerinin yaşam şansını kuvvetlendirirken kimininkini azaltmak için kullanılırlar.” Bu yapıların iyi huylu ve kötü huylu olması onları dizayn eden kurumlarla bağlantılıdır (Lyon, 2006: 14-17). Toplumsal hayat içerisinde herkes izlenmektedir. Sadece şüpheliler ve özel hedefler değil, günlük hayat içerisinde basit eylemler bile kayıt altına alınmaktadır.

Gözetim uygulamaları kökeni ne kadar eski olsa da başlangıç olarak yazının bulunuşuyla dosyalama ve kayıt işlemlerinin tutulmaya başlanmasını esas almak gerekir. Gözetimin sistemli ve teknik hale gelişi modern ulus-devletle

gerçekleşmiştir. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin kapasiteleri sayesinde artan gözetim, devletlerin güvenlik anlayışını sınır ötesinde gözetim yapabilecek kadar genişletirken kullanılan teknolojiler sayesinde iktidar bireylerin duygularını bile kanalize edebilmektedir. Kapitalizmle birlikte sadece bir disiplin süreci olmaktan çıkmış üretimin denetiminde de burjuva tarafından kullanılmıştır. Ekonomik boyut ilk başta fabrikalarda işçi denetimi içerirken bilgi teknolojileri bu duvarların gerekliliğine son vermiştir. Azınlığın çoğunluğu izlediği panoptikon modeli zamanla yerini artan enformasyon teknolojileri sistemleriyle çoğunluğun azınlığı izleyeceği, hatta herkesin herkesi izleyebileceği yapılara bürünecektir (Korkmazcan, 2019: 1). Gözetim kitlelerin kontrolünde olduğu gibi ekonomik süreçlerin denetiminde de kullanılmaktadır. Günümüzde izlemek sıradan bir eylem haline gelmiştir. Herkes birbirini izlemekte, yanı zamanda da izlenmektedir.

Teknolojik gelişimlere bağlı olarak sosyal hayat ve kültürde büyük değişimler meydana gelmiştir. Değişim izleme araçları açısından devletlerin başkaları hakkında edinecekleri bilgi ve verinin erişimini de değiştirmiştir. Gözetim artık daha kolay gerçekleştirilebilen eylemdir. İzlemek her zaman bilgiyi elinde tutan kurumlar için güç sağlamıştır. Bilgiye ulaşmak kontrol etmeyi kolaylaştırmıştır (Akbakın, 2020: 9) Gözetim etiğindeki iki temel problemden biri kayıtsızlaştırmadır. Sistem ve süreçler giderek ahlaki etikten uzaklaşmaktadır. Uzaktan kontrol sistemleriyle insan eylemlerini değerlendirmekse daha çok tercih edilmektedir. Etnik bir kökeninden dolayı ülkesinde ölüm tehlikesi olan birinin sınırdan geçmesi için karşısında bir makineyi etkilemesi gerekir. Bedenden alınan örneklerle oluşturulan genetik şifreler ise kimlikler ve erişim kartlarına yüklenmekte kişinin kendisini ifade etmesi yerine bu verilerin göstergeleri daha güven verici bulunmaktadır. Gözetim artık duygulardan arındırılarak yani insani boyutunu geride bırakmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013: 18-19). Teknolojik sıçramalarla birlikte çok daha karmaşık veriler elde edilmektedir. Ayrıca gözetleme ve verilerin değerlendirilmesi aşamasında insansız teknolojilere geçiş yaşanmaktadır. Dijitalleşen hayatta bedenleri görünür kılmak için biyometrik sistemlere güven artmaktadır.

Staples gözetimin uygulanmasını yumuşak ve sert olarak ikiye ayırır. Yumuşak gözetimde bireyler izlendiklerini farkında değilken (İş yerlerinde sağlık

taramaları), sert gözetim bireyin izlendiğini fark edebilecek uygulamaları içerir. Günümüzde bu iki uygulama iç içe geçmiş gibi görünürken günlük hayatta daha çok yumuşak gözetim kullanılmaktadır. Staples gözetiminde insanların farkında olmadan izlendiğine ve teknoloji tabanlı sistemlerin sosyal hayatın temeli haline gelmesine dikkat çekmektedir. Gözetim sosyal hayatta teknolojik gelişmeyle birlikte daha etkili bir şekilde uygulanır. Çünkü okul, iş yeri, ev, toplumsal yaşamın her biriminde mevcuttur. Sosyal hayatın kontrolü için uygulanan disiplinin karakteristiğini dört özelliğe ayırır. İlk olarak teknoloji temelli ve otomatik olduklarını belirtirken “sürekli kanıt için kayıt üretmektedirler.” İkinci olarak bedeni pek çok açıdan ölçümlenebilecek nesne haline getirir. Üçüncü olarak yeni teknikler genellikle günlük hayatlarımızda işlerler. Son olarak da bu teknikler çok daha geniş nüfus üzerinde sapsmaları belirleyip gözetim altında tutabilmektedir (Abalı, 2018: 23-24). Orwell’in “1984” adlı distopyasında toplumun Büyük Biraderin sert gözetimi altında tutulabileceği gibi Huxley’in “Yeni Cesur Dünya” eserinde olduğu gibi kontrol yumuşak bir güçle gerçekleştirilebilir.

Gözetimde güçlü taraf izlediği grubu bakışın gücü altında bırakırken zayıf taraf bu bakışın sürekli izlemesinden kaçınmaya çalışır. İzlenen taraf bu baskıyı davranışlarını kontrol altında tutarak iktidarın dikkatini üzerine çekmemeye çalışarak gerçekleştirir. Böylece bakışın kendi üzerinde yaptırım uygulamasından korunur. Dezavantajlı konumda olanlar iktidarın gücünü her zaman hatırlamak zorunda yani dikkat çekecek bir davranış öncesi şüpheleri yok etmesi gerekecektir. Gözetimi uygulayan yapılar tarih boyunca gücü elinde tutan kurumlar tarafından uygulanmıştır. Gözetim ve güç arasında doğrusal bir bağlantı vardır (Gücüyener, 2011: 6). Güçlü taraf elinde bulundurduğu bu gücü büyük kitleler üzerinde etkisizleştirme ve normalleştirme için kullanmaktadır.

15. yüzyılda gözetim dini kurumlar tarafından güçlü bir şekilde kullanılmıştır. Sapkınlar ve cadıları belirlemenin yanında dini bilincin gereklilikleri ve toplumsal kurallar rutin bir şekilde kontrol ediliyordu. Dini kurumlar evlilik, vaftizler, doğumlar ve ölümleri de kayıt altına almıştır. 16. yüzyılla birlikte ulus-devletin ortaya çıkması dini gözetimin yerini siyasi gözetime bırakmıştır. Sonraki yüzyıllarda devletin daha geniş bölgelerde gözetime ihtiyaç duyulmasıyla polis temelli bir topluma geçiş yaşanmıştır. Nüfus

sayımları, polis kayıtları, kimlik belgeleri ve teftişler gibi uygulamalarla yönetim ve idare arasındaki çizginin belirsizliği yeni bir yapı oluşturmuştur. Böylece bu yenilikler vergilendirme, zorunlu askerlik, kolluk kuvvetleri, sınır kontrolleri ve daha sonra vatandaşlığın esasları halini alacaktır. 19. ve 20. yüzyılla birlikte fabrika sistemlerinin gelişmesi, ulusal ekonomilerin büyüüp refah devletlerinin ortaya çıkmasıyla gözetim üretim ve ticaretin artması için daha fazla kişisel bilgiye yönelmiştir. Modern gözetime destek özel sektörden gelmiş iş yerleri, tıp, bankacılık ve sigorta şirketlerinde kullanımı yaygınlaşmıştır. Yüz yüze iletişimi ortadan kaldıran teknikler ortaya çıktıkça ve yabancılara erişim kolaylaştıkça güven aracı olarak gözetime güvende artmıştır. Modern kentler bu anlamda kırsal kasabalarla tezat oluşturur. Bürokrasinin düzenlediği kimlik ve dosyalar bireyin kim olduğunu ortaya koymasından büyük önem taşır (URL 6). Gözetim, görünürlüğü ve güven işaretlerini belirlemenin aracı haline gelmiştir.

A. Yazının Gözetimdeki Önemi

Modern öncesi devletlerin ortaya çıkışı ve yazının bulunuşu arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Birçok dilbilimci yazıyı konuşmanın uzantısı olarak taş, kâğıt, parşömen veya üzerine işaretlenebilecek sistemler olarak görmektedir. Ancak yazı antik dönem uygarlıklarında konuşmanın uzantısı olarak değil bir şeylerin kaydını tutmak için idari amaçlarla da kullanılmıştır (Giddens, 2008: 61-62). Geniş alanları örgütlemesinde iletişim araçlarının önemi büyüktür. Modern öncesi dönemden başlayacak olursak kil ve papirüs, ikinci olarak parşömen ve son olarak kâğıt yönetim araçlarına dönüşmüştür. Innis iletişim araçlarına hakimiyetin dünyayı yönetmenin araçları olduğunu belirtmektedir (Innis, 2006: 27). Yazı kullanımının yaygınlaşması uzun sürse de modern öncesi uygarlıkların imparatorluklara dönüşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Yazı vergilerin belirlenip toplanması ve kayıtların tutulması aşamasında da büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Neolitik tarım devletlerinde ortaya çıkan kademeler ve vergiler toplumsal düzeninin uygulanmasında kullanılmıştır. Kademeler kral ve rahiplerin sahip olduğu hizmetlerdir. Bu hizmetlerin kullanılması vergilerin belirlenmesini sağlıyordu. Alınacak vergi miktarını belirlemek için simge yaratmaya ihtiyaç duyulmuştur. Kimin ne kadar vergi vereceği ve hazinedeki paranın tespit edilmesi

için jeton sistemi geliştirmişlerdir. Böylece hükümdar ve rahipler kimlerin ne kadar borcu olduğunu karıştırmadan kaydetmişlerdi. Jetonlar genellikle saray ve tapınak kalıntılarında bulunması vergi ve bağış amaçlı toplandığını desteklemektedir. Jeton sistemi tarım köylerinde ortaya çıkarken, yazı haraç kesen devletlerle vücut bulmuştur. M.Ö 4. yüzyılda Mezopotamya’da ortaya çıkan büyük şehirlerle birlikte jeton sistemi vergi ve haraçların düzenlenmesinde zorluklara yol açmıştır. Jetonlar kilden zarflar içine konulmakta, muhasebe tutan kesimler içlerindeki miktarı görmek için kili kırmak zorunda kalıyordu. Daha sonra zarfların üzerine işaret konulmasıyla bu sorun ortadan kaldırılmıştır. Jeton kullanımı ilerleyen dönemde kalkmış kil tabletler üzerine çivi yazısıyla kaydedilmeye başlamıştır. Katiplerin sayı birimleri için semboller kullanılmaya başlamasıyla verimlilik ve muhasebe işleri kolaylaşmıştır. 10 jeton yerine X, 20 jeton yerine Y gibi semboller kayıtları kolaylaştırmıştır (Poe, 2019: 103-105). Eski Mısır’da yazı soyluluk belirtisini gösterirken okuma ve yazma bilmek yüksek sınıftan bir yaşamın garantisiydi. Eski bir devlet görevlisinin oğluna öğütünde “Yazıyı annen gibi sev, çünkü o seni günlük dertlerden kurtarıp, ünlü bir kamu görevlisi olmanı sağlayabilir.” (Baldini, 2000: 24-26). Yazının belli bir grup tarafından kullanılması bilginin tekelleşmesine neden olurken bu teknolojiyi kullanmayı bilenleri de ayrıcalıklı konumlara getirmektedir. Günümüzde yazılım ve bilgisayar teknolojileri alanlarında çalışan insanlar daha özel bir konuma sahiptir.

Medya araçlarında zamana ve mekâna vurgu yapan araçlar vardır. Zamana vurgu yapan ortamlara; kil, parşömen, taş örneklerinde olduğu gibi nitelikleri gereği dayanıklıdırlar. Mekâna vurgu yapan papirüs ve kâğıt gibi ortamlarsa daha hafif olmalarına rağmen dayanıklılıkları daha azdır. Mektup devlet yönetimi ve ticaretle ilgili bilgilerin taşınması için uygun bir araçtır. Roma, Mısır’ın fethiyle geniş alanları yönetmesini kolaylaştıracak papirüs kaynağına sahip olmuştur. Bu sayede büyük bir imparatorluk kurmayı başarmıştır. Zaman vurgulu araçlar yerinden yönetim gerçekleştiren yerleşik uygarlıklar tarafından kullanılırken, mekân vurgulu araçlar merkezileşmiş ve daha az hiyerarşik yönetime uygundur. İmparatorluklar bu iki medya türünü de kullanarak geniş alanlara hükmetmiş ve gelişmiş uygarlıklar kurmuşlardır (Innis, 2006: 28). Kil tabletler daha dayanıklı olsa da kâğıt düşüncenin çok daha hızlı yayılmasını sağlamıştır. Bilgi

dijitalleşmeyle birlikte ekranlar arasında elektronik araçlarla anında dünyanın başka bir yerine aktarılabilir.

Yazı modern öncesi devletleri için gözetim faaliyetlerine olanak sağlamaktadır. Bireyler hakkında toplanan bilgiler daha sonra idari denetim için uygulanacak şifrelenmiş bilgiyi oluşturur. Yazının bulunışundan önceki yönetimlerin elinde olmayan listeleme tekniği geniş zaman dilimlerini kontrol altına almanın yoludur. Belleğe dayalı sistemle kaydedilmesi imkânsız olan büyük hesapların kaydı düzenli bir şekilde tutulmuştur. Nüfus içindeki uyumsuz grup ve kişilerin izlenmesi için kullanılabilir. Ayrıca modern devletlerdeki bireylerin günlük hayattaki hareketlerinin detaylı olarak kaydedilebilmesi belirli oranda geleneksel devletlerde de mevcuttur. Örneğin; Sümerlerin tanrılara ve devlete rapor vermek için tuttukları kayıtlar, Babil’de ölüm, kıtlık, savaşlar, isyanlar, vebalar, kral emirleri, dinsel törenler hakkındaki kayıtları örnek olarak verilebilir (Giddens, 2008: 66-67).

Yazı 175 bin yıl sonunda geliştirilmiştir. Hükümdar ve rahipler sınıfının gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Yazının ortaya çıkışı sonrası çok geniş alanlara yayılması hemen gerçekleşmemiştir. Yazıyı kendi tekelinde bulunduran kesim, bu aracı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Bu dönemlerde yaşayan insanlar günlük hayatlarını devam ettirmek için okuma gereksinimi duymamaktaydı. Bildiğimiz anlamda geniş bir okuma yazma oranı 19. yüzyılda gerçekleşecektir. El yazmalı dönemde okuma oranı çok düşük olduğu gibi yazı araçlarına sahip olmak çok pahalıydı (Poe, 2019: 109). Okuma yazma öğrenimi hem pahalılık açısından hem de bilenlerin üzerinde baskı kurularak yazacakları konular ve başkalarına öğretmeleri yasaklanabilmektedir. Emre itaatsizlik sonunda elinizi ya da gözünüzü kaybetme gibi cezası bulunmaktadır. Kaynakların bu kadar kıt ve belli kesimler elinde yoğunlaşması bilgi üzerinde tekeller yaratmıştır. Bu sayede hükümdar ve rahipler çok güçlü konumlar elde etmişlerdir (Poe, 2019: 113-115). Yazı üzerindeki hakimiyette olduğu gibi günümüz teknolojileri üzerinde de tekeller bulunmaktadır. Bilgininin çeşitliliği ve depolama kapasitesi arttıkça şirketlerin ellerindeki güçte büyümektedir.

Yazılı kayıtların tutulmaya başlaması insan eylemlerinin etkisini de aynı oranda arttırırken eski büyüler yazılı hale getirildi, dini buyruklar ve kral fermanlarının toplum üzerindeki etkisi artmış oldu. Dini kesimler tarafından

İktidarın krala tanrı tarafından verildiği görüşü benimsetmiştir. Yine askeri emirler liderden direkt olarak aktarılmakta böylece güç merkezileşmekteydi. Yazıcılar kayıtları tutmakta ve yazışmaları okumakta bir yandan da daha küçük topluluklar merkezi yapının içine dahil edilmekteydi. Bu sayede Pers, Roma, Mısır, kent devletleri gibi büyük yönetimler kurulmuştur (Innis, 2006: 31). Innis (2006) ayrıca yazıcı olan kesimin seçkin ayırıcı özelliklerden yararlandığı ve bazı dönemlerde 1970 dönemlerindeki bilgisayar programcıları kadar üst bir meslek olduğunu belirtmektedir. Okuma yazmanın yaygınlaşması modern ulus-devletlerin bürokratik dosyalama ve kayıt işlerinin aşırı derecede artması sonucunda eğitim kurumlarına teşvik edilmesi başlamıştır.

B. Modern Öncesi Toplumlarda Gözetim

Çakır'a göre yabanıl toplumlar üretim aşamasına geçmediğinden ve dolayısıyla sınıflı toplum yapısı oluşmadığından denetim ve gözetime başvurmamıştır. Bu dönemlerde insanların asıl sorunu hayatta kalmaktır. Doğayla iç içe yaşayan insan, temel ihtiyaçlarını sağlamaktadır. Üretim ve çalışma koşulları artı değer üretmediği için denetleme ve gözetim söz konusu değildir. Suç, suçlu ve hapisane gibi kurum ve kavramların bilinmediği bu dönem insanlığın "altın çağları" olarak da anılmaktadır. Yabanıl dönem insanı uzun gözlemleri sonucu ekme ve biçmeyi öğrenmesiyle yerleşik hayatın temellerini atacaktır. Üretim ve sosyal hayattaki değişimler kentlerin gelişmesiyle toprak istilalarını tetiklemiş, özel mülkiyetin başlamasıyla sınıflı toplum yapısı tetiklenmiştir. Bu dönemlerde kölelik ortaya çıkmış, bazı topluluklar diğerlerini köleleştirip çalıştırmıştır. İlkel toplumların üretim esaslı topluma geçişi, bu köleleştirme süreciyle başlamıştır. İnsanları izleme ihtiyacı köle sahiplerinin çalışma etkinliklerinin kontrol etmesinden ortaya çıkmıştır. Kölelerin çalışma hızlarını izlemek ve kaçma ihtimallerine karşı gözetmenler bulundurulmuştur. İktidarın gözü özel mülkiyet, sınıflı toplumun gelişmesi, kölelik ve devletlerin ortaya çıkmasıyla yaygınlaşmıştır (Çakır, 2015: 184-185). Bozkurt'a göre eski uygarlıklarda kölelik uygulaması yaygındı. İnsanlar "hürler ve köleler" olarak yaşamakta kölelerin hayat güvenceleri ve kişisel hakları bulunmamaktadır. Eşya gibi alınıp satılmakta, efendileri tarafından cezaya çarptırılabilirlerdi. Sümerler, Eski Yunan, Akad, Asur, Babil, Mısır, Roma toplumlarında kölecilik

görülmektedir (Çakır, 2015: 187). Sınıflı toplum yapısının gelişmesi, üretimde yaşanan gelişmeler ve özel mülkiyet insanların izlenmesini gerekli kılmıştır.

Toplumlar tarihin her döneminde kendilerini güvende tutmak ve varlıklarını sürdürülebilmek için önlemler almıştır. Bireylerin sürekli olarak izlenmesi, gruplar arası ilişkilerin denetim altında tutulması ve diğer toplumlarla olan iletişimin devamlılığının sürdürülmesine yönelik önlemlerden oluşur. Önlemlerin uygulanmasının nedeni toplumsal düzenin istikrar içinde devam ettirilmesi, oluşabilecek zararları engellemek ve davranışları istendiği şekilde yönlendirme amacı taşır (Dolgun, 2005: 10). Bauman modern öncesi toplumların kendilerini korumak için sosyallikten yararlandıklarını ve bunun onların en büyük silahları olduğunu belirtir. Üretimle ilgilenen bir toplumda sosyallikleri dolayısıyla çevresinde olan biten her şeye hakimdir. Bu insanlar birbirlerini izledikleri için çevresindekileri tanımakta ve daha şeffaf hayatlar yaşamaktadır. Cemaat hayatının bir getirisi olarak herkes birbirini tanımakta ve nerede çalışacağı önceden belirlenmektedir. Cemaat hayatının yaygın olduğu bu dönemde insanların hayatı diğerlerine açık haldedir (Akbakın, 2020: 15). Eski toplumdaki herkesin birbirini tanıdığı topluluklar günümüzde herkesin birbirine yabancılaştığı büyük şehirlere dönüşmüştür. Şehirlerde insanlar sürekli izlenmektedir.

Roma'da "iyi vatandaş" olarak kabul edilenler şehir dışındaki büyük çiftlik sahipleri idi. Feodalitenin ilk gözetim örneklerini bu büyük çiftliklerde çalışan köleler ve toprak sahipleri oluşturur. Vergiler toprak gelirine değil önceden belirlenen rakamlara göre toplanıyordu. Artan vergiler küçük toprak sahiplerini mülklerinden etmiş ve büyük feodal beylerin topraklarında çalışmak zorunda kalmışlardır. İmparatorluk kiracılar üzerindeki feodal beylerin etkisini sınırsızlaştırarak onları köleleşmek zorunda bırakmıştır. Feodal beyler elde ettikleri imtiyazlarla çalışanlarını izlemiş bazen polislik görevi üstlenmiş bazen de yargı gücünü kullanıp cezalandırma yöntemine başvurmuştur (Dolgun, 2005: 46- 47). Modern öncesi devletlerde kurulan gelişmiş yol sistemleri de gözetim için kullanılmıştır. Hem iletişim ve ticaretin kolaylıkla akışını sağlama hem de askeri hareket ve düşmanı kontrol amacıyla bilginin akışını sağlayan tekniklerden olmuştur.

Giddens geleneksel devletlerin sınırlarda güvenlik ve asayişini sağlamak için şehir sınırlarına ileri karakollar kurduklarını geçiş için ödeme ve bazen belge gösterme zorunlukları olduğunu söylemektedir (Giddens, 2008: 164). Bauman göre eski modern toplumlarda yönetim toplumu anlamakta yetersiz, vergi ve asker toplamak için düşman güçler gibi davranmaktadır. Bu işlemler sırasında vergi borçlarını tahsil edemezse misilleme hatta silahlı müdahalede bulunabilmekteydi. Vergi toplama gasp ve talan etmeye, asker toplamayı kaçak avına benzetmektedir. Toprak sahipleri ve prensler kendi topraklarında çalışan ailelerin erkek çocuklarını kılıç ve kamçı zoruyla ikna etmekteydi (Bauman, 2020: 41-42). Modern öncesinde yumuşak değil sert gözetim uygulanmaktaydı.

Vergilendirme geleneksel devletlerde idari bir aygıt olarak farklı kesimlerin hayatlarıyla ilgili bilgi toplama motivasyonu taşıdığını belirtir. Modern devletlerin ortaya çıkışıyla insanların günlük yaşamlarına ait izler de gözetimin parçası olmuştur. Vergi politikaları nüfusun dağılımının kontrolü, gözetimi ve düzenlenmesini sağlar. Vergiler bekarlar için yüksek vergi, çocuklar için indirim, tembelleri çalışmaya zorlama, kötü alışkanlıkları kontrol etme, tüketim alışkanlıklarını etkileme gibi amaçlar taşıyabilir (Giddens, 2008: 210). Gözetim sadece tehlike ve farklılıkların istenmeyen sonuçlarının önlenmesi için baskı aracı olarak kullanılmaz. Aynı zamanda toplumsal kurumlarda bu işlemi iktidar yerine gerçekleştirir. Bu sayede yönetim kendine süreklilik ve geçerlilik kazandırır. Gözetim baskı aracı değil bir güç ilişkisi olarak bedenlerin şiddetle kontrol altına alınması yerine uyumlulaştırma süreci ve yönetim ilişkilerinin geliştirilerek bireyleri yönlendirmeye açık hale getirmesi olarak da anlaşılmalıdır (Baştürk, 2016: 15). İktidar kitlelerden elde ettiği bilgiyle yönetim için kullanacağı araçlarını geliştirmektedir.

İktidar ve egemenlik ilişkileri bakımından güç ilişkilerini destekleyici bir araç olarak gözetimin iki temel unsuru büyük nüfusların davranışlarını denetleyecek bilginin elde edilmesi ve elde edilen bilginin doğrudan kullanımınıdır. İlk çağlardan beri örgütlenmelerin ihtiyaçlarına cevap veren gözetim kabile, imparatorluklar, monarşiler tarafından baskı ve şiddet aracı olarak kullanılırken modern devletle birlikte uygulamalar yumuşamıştır. Sistemik gözetime geçişle birlikte baskı ve şiddet yerini, gözetmenler ve uygulayıcıların geliştirilmiş teknikleriyle uygulanmıştır. Teknolojinin gelişimine bağlı olarak gözetim yönetici

grupların politikaları sonucu yumuşak ve sert olarak kullanılabilir. Geleneksel devletlerde uygulayıcılar genellikle krallar ve din adamları olmuştur (Dolgun, 2005: 25). Dinde ek bir gözetim olarak bireylerin içsel yaşamına katılmaktadır. Yasaların ve gözetmenlerin olmadığı yerde dini yasalar devam etmektedir.

Dinin toplumsal işlerliğin devam etmesi için ek bir “yasallaştırma” görevi de vardır. Hukuk kurallarının yetmediği yerde din her zaman birey için ek denetim görevi sağlar. İnsanın nasıl yaşaması, neleri yapıp yapmaması konusunda yasaları bulunmaktadır. Hırsızlık yapacak kişi kimseye görünmeden ve yakalanmayacağını düşünerek çalmayı düşünebilir ama din burada ikinci yasa olarak devreye girer. “Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir” yaptığımız her şey denetlendiğini bilmek toplumsal düzeni bozacak hareketlerinde engellenmesini sağlayacaktır. Ayrıca İslam’da insanların sağ ve sol omuzlarında iyilikleri ve kötülüklerini kaydeden bir melek olduğu inancı bulunmaktadır. (Dolgun, 2005: 36-37). Yerleşik yaşam süren toplumlar göçebe toplulukların istilalarından korunmak için din ve politikayı birlikte yürütmüştür. Doğu toplumlarında din temelli örgütlenmeler mevcuttur. Toprakların tanrıya ait oluşu inancı sonucu çalışmanın itici gücü iman olmuştur. İnsanlar birbirlerini izleyerek yükümlülükleri denetlemekte ayrıca tanrı tarafından sürekli izlenmektedirler (Akbakin, 2020: 25). Dini yasalar kesintisiz olarak devam ettiği için kralların yasalarının ulaşamadığı yerlerde insanların kontrolünü kolaylaştırmıştır.

Baldini ise Sümer şehir devletlerinde eğitimin temeli olarak kullanılan yazının din adamları, öğretmenler, yazıcılar, yargıçlar tarafından kontrol edildiğinden dini gücün etkisi altındaydı. Hukuk kuralları da dine dayanmaktaydı. Yazıcılar tapınaklarda kayıt tutmakta ve mahkemedeki kuralların ayrıntılarını kaydetmişlerdir. Toplumda gerçekleştirilen her eylem ve sözleşmeye bağlandı. Kent yaşamının yasalara bağlanması iktidarın güçlenmesini din sınıfının gücünü pekiştirmiştir. Yazının gelişmesi ve yazılı kurallara bağlanan günlük hayat, tutulan kayıtlar, ticaret din sınıfının büyümesine neden olmuştur (Innis, 2006: 64).

Eyaletlerin gözetimi, asker ve vergi toplama sorumlulukları olan kontlar yerleşik değil sürekli hareket halinde olmak zorundaydı. Kilisenin disiplin anlayışı din adamlarını sabit kılmış kentleri kontrol altına almışlardır. Roma dini

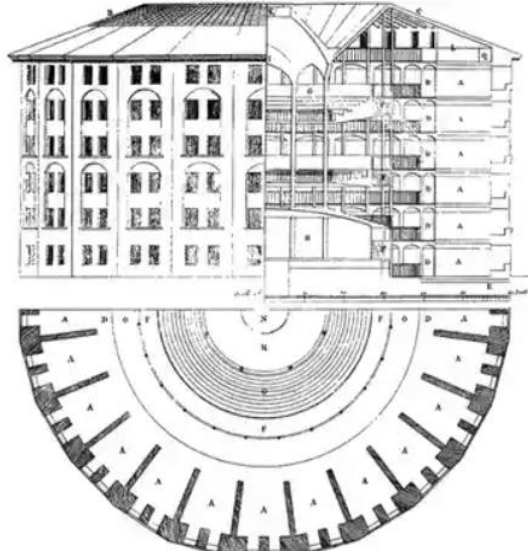
bir kent haline gelmiş insanlar din adamlarına boyun eğmişti. Devletin ilgilenmediği işlere bakarken zamanla vergi ve yargılama güçleri artmıştır. 8 yüzyılda halk üzerinde tam etkiye ulaşırlarken 9. yüzyılla birlikte ticaretin azalmasıyla güçleri iyice artan ruhban sınıfı yargı gücünü arttırarak devlet karşısında önemli konuma gelmiştir. Kentteki yaşam denetim, yönetim, belediye işleri tamamen din adamlarının eline kalmıştır (Pirenne'den akt. Çakır, 2015: 202-203). Din ve yönetim ilişkileri birlikte yürütüldüğünde din adamları büyük güçler kazanmıştır. Eğitim, hukuk ve toplumsal yaşamın düzenlenmesinde kararlar verebilmeleri önemli bir güç elde etmelerinin önünü açmıştır.

Mezopotamya bölgesinde toplumların birbirine düşmanlaşması, yaşanan savaşlar, istilalar, göçler sonucunda şehirlerin sürekli yıkılıp yeniden inşa edilmesi gelişimi olumsuz etkilemiştir. Disiplinin bu dönemde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Böyle bir toplumu disiplin ve gözetim olmadan bir arada tutmak çok zordur. Bu süreçler aynı zamanda destan ve dini yazıtlarda da bulunmaktadır. Örneğin Hint destanı Mahabbarata'da "Tüm kozmik düzenin kendi kendine yaratılmasını sağlarım. Maddesel doğa benim gözetiminde varlık gösterir, hareketli ve hareketsiz varlıkları yaratır". Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında kullanılan sanat eserleri ve heykellerde bakış, sert yüz ve dizayn tanrılaştırma izleyenin üzerinde etki bırakmak içindir. Sanatçılar özgür değil eserlerini hükmedici ve ilahi güçle donanmış olarak yapmak zorundaydı. Tevrat'ta ise "Mezmurlarlar: 102: 28: Gözetiminde yaşayacak kullarının çocukları; senin önünde duracak soyları". İncil'de "Tanrı Hükümdarlığı Buradadır, 20, 21: "Tanrı hükümdarlığı gözle görülebilir biçimde gelmez" "Ne de insanlar, 'Bak burada' ya da 'orada' der. İşte Tanrı hükümdarlığı aramızdadır". Kur'an- Kerim'de Nisa Suresi: Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir (1). Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır" (Çakır, 2015: 192-194). Eski uygarlıklardaki heykel ve resimde gücün, iktidarın izleyeni etkilemesine yönelik düzenlemeler olduğu gibi kutsal kitaplarda da her an gözetilme vurgusu bulunmaktadır. Yaratıcı her şeyi bilmekte ve yarattığı kullarını izlemektedir. Papa I. George tarafından kilisedeki resimler okuma yazma bilmeyenlerin kutsal kitapta yazanları okuyamasa da duvarlarda görüp anlamaları açısından önemi fark eden isimlerdendir (Innis, 2006: 183). Toplumların birbirine düşmanlaşması çevredeki olan bitenleri öğrenme ihtiyacını arttırmıştır. Din ve yönetim ilişkilerinin birlikte

yürümesi modern öncesi toplumlarda dinin ikinci yasa olarak işlemlerini sağlamıştır.

C. Görünmeden Görmenin Mekanizması: Panoptikon

Modern iktidarın anlaşılması bakımından Panoptikon kavramını anlamak büyük önem teşkil eder. Samuel Bentham tarafından hazırlanıp kardeşi Jeremy Bentham tarafından geliştirilen hapisane planı, iktidarın denetim ve gözetim uygulamalarında görünmeden görme hayalini mümkün kılmıştır. Eski yönetimlerdeki Tanrısal bakış Bentham'ın mimari planıyla dinsel olmayan iktidarın gözü haline gelmiştir. Gözün baskısı bireylere sürekli izlendiklerini hissettirerek baskı altında tutar. Gözün yönetimler için iktidarın bir parçası haline gelmesi, yaşamın her noktasının gözetim altında tutulmasına olanak sağlamıştır (Bentham, Pease-Watkin vd., 2019: 7). Bentham'ın planı tek bir mimari yapı içinde pek çok sorunu ortadan kaldıracak şekilde hazırlanmıştır. Bireyler bu yapıların içinde sabitlenecek ve gözün bakışından kaçacak bir yer bulamayacaktır.

Şekil 1. Bentham'ın Panoptikon Tasarımı

Kaynak: Theguardian.com (URL-7)

Bentham kardeşi Samuel'in askeri bir okul için hazırladığı projeyi geliştirerek hapisane modelini geliştirmiştir. Bentham'ı bu projeyi yapmaya iten, kapatılmaların yaşandığı bu dönemde oluşan kargaşalar ve aksaklıkların yol açacağı sorunları önlemek amacıyla mekanları daha istikrarlı hale getirme

düşüncesi yatar. Özellikle İngiltere’de manüfaktür üretiminin artması, kentleşme ve yoksullaşmanın ilerlemesi ve üretim sürecine katılmayan dar gelirlerin öfkelerini gözlem altına almak istiyordu. İngiltere’de üretim süreçlerindeki ekonomik eşitsizlik ve sosyal dengesizlikler sonucu üretim süreci dışında kalanların ehlileştirilmesi gerektiği düşünülmekte, diğer taraftan üretim sürecindekilerin de çalışmalarını devam ettirecek yöntemler düşünülmekteydi. Bu süreçte Bentham’ın panoptikonu güvenlik ve ıslah etme amacını üstlenmiştir. Sadece beden kontrolü değil ruhuna kadar işleyen bir mekanizma olarak panoptikon hem gündelik yaşamda aksamayı engelliyor hem de ıslah edilmesi gerekenleri içeride tutarak toplumsal huzuru garanti altına alıyordu (Baştürk, 2016: 37-38). İktidar bu plan sayesinde sadece bedenleri kontrol altına almıyor, bedenine nüfuz ederek kendi işlerliğini sağlamaktadır.

Mahkumların tek tek gözetimine olanak verdiği gibi hepsinin bir arada izlenmesine de olanak veren “Panopticon”, Pan (bütün) ve Opticon (gözetim) kelimelerinden oluşmakta yani “bütünü gözlemlemek” olarak tarif edilmektedir (Baştürk, 2016: 38). Az sayıda gözetmenle çok sayıda mahkûmun izlenmesini mümkün kılan tasarım “ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların tedavi edilmesi, yeni neslin eğitilmesinde” gibi amaçlara uyarlanabilir. Bu gözetim evinin asıl amaçları: “nezaret altında tutma, hapis, tecrit, zorla çalıştırma ve eğitimidir” (Bentham, Pease-Watkin vd., 2019: 12-13). Ayrıca suçluların ve katillerin gözlem altında tutulabileceği gibi işsizler için fabrika görevi görecektir, öğrenciler için eğitim alanı olarak kullanılabilir. Kurulan bu mimari tasarımın temelinde farklı amaçlara hizmet edecek ve kurumlara uyarlanabilecek şekilde dizayn edilmesi büyük önem taşır. İktidarın cevap aradığı sorunlara ekonomik yönüyle de vurgu yapan plan, işçilerin hareketlerini kontrol ederek onları daha ucuza çalıştırmaktadır. Toplum içinde herkesin bu planın parçası haline getirilebilmesi hayatı deney alanına çevirirken, toplumsal denetimin uygulanma sahasını genişletmiştir.

Bentham tasarımının mimari planını en ince ayrıntısına kadar açıklar. Bina dairesel bir yapıdadır. Tutukların tutulduğu hücreler kuleyi görecektir şekilde düzenlenir. Hücrelerin dizaynı iletişim kurmalarını ve birbirlerini görmelerini

engelleyecek biçimdedir. Gözetmen kulesi binanın tam ortasında yükselen kuledir. Mahkumların kaldığı hücreleri aydınlatacak ışıklar kullanılmaktadır. Hücrelerin kuleye bakan kısmı demir parmaklıklardan oluşur böylece gözetmen tarafından izlenebilirler. Gözetmen localarında stor perdeler bulunmaktadır. Hücreler birbirini göremeyecek şekilde tasarlanırken her hücre kuleyi görmektedir. Gözetmen bir mahkûma ulaşmak isterse küçük metal tüplerle yerinden ayrılmadan seslenmesini mümkün kılar (Bentham, Pease-Watkin vd., 2019: 14-15). Hapishane planı içindeki her bölüm görünmezliği koruyacak şekilde birbirine eklenmiştir.

Bentham, planın özünden görünmeden görme mekanizmasının yanında gözetmen kulelerinin merkeziliğine de vurgu yapar. Çok geniş bir görme alanına sahip gözetmen açısını biraz değiştirmesiyle mahkumların çoğunu kontrol altında tutmasını sağlayacaktır. Başka bir işle uğraşırken bile izliyormuş izlenimini yaratacaktır. Dairesel planın içinde ışık merkeze yakın konumlanır ve ışığın yeterliliğine uygun olarak mahkumların hücreleri arasında hızlıca kontrol gerçekleştirilir. Mahkumlar yapının içerisinde sürekli izlendiğini hissedeceklerdir. Mahkumlar gerçekten büyük bir zaman diliminde izlenmekte ve bu bakış onları disipline etmektedir. Bu plan en az problemle en yüksek ıslahı amaçlamaktadır. Ne zaman izlendiklerini bilememe, bakışın baskını bireyler üzerinde arttıracak ve onların hareketlerini kısıtlamasına neden olacaktır. Gözetmen davranışlardaki sapmalar karşısında mahkûma ceza verebilir, böylece kurallara uygun davranmanın akıllıca olduğunu içselleştirecektir (Bentham, Pease-Watkin vd., 2019: 23-24). Ayrıca gözetim işini yapan gözetmenler de üstleri tarafından denetlenmektedir. Böylece mahkumlara karşı usulsüzlük ve ihmaller bir dereceye kadar önlenilebilecektir (Bentham, Pease-Watkin vd., 2019: 25). Sistemin içindeki herkes birileri tarafından kontrol edilmektedir. Gözetimde üstleri tarafından izlenmenin baskısı altındadır.

Panoptikonda denetmenlerin hâkim konumu her şeyi tüm çıplaklığıyla görmelerine olanak sağlar. Görülen, burada bilgi olarak ve ifşa edilecek şekilde bulunmaktadır. Denetmenin görünmez konumda oluşu görmeyi iktidarın egemenliği aracılığı haline getirirken gözlenenlerde görmenin nesnesi haline gelirler. Gözlem altında tutulanların sürekli görünür olması iktidarın otomatik işlemesini sağlar. Süreklilik tutukluların da içine dahil edildikleri bir sistemi

yaratmaktadır. Görünürlük burada tuzak haline dönüşür. Mahkumların görünürlüğü karşısında denetmen ve iktidar varlığını görünmez kılmıştır. Kule her zaman karşılarında bulunduğundan ne zaman izlenip izlenmediklerini bilemeyeceklerdir. İktidarın bakışı burada içselleşmekte çünkü birey izlendiği baskısı altında kalacaktır. Burada dizayn olarak kulenin camındaki panjurlar, salonu dik kesen bölmeler, zikzak yapacak şekilde yollar görünmeden görmek için düzenlenmiştir. Panoptikon'da görmek ve görülmek ikiye ayrılmıştır. Gözetlenenler tüm çıplaklığıyla görünürken, karşı taraf varlığını asla belli etmez. Bentham'ın panoptikonu bu özellikleriyle görünmeden görmenin teknolojisi haline gelmektedir (Dolgun, 2005: 23-249). Mahkûmda izlenme durumunun sürekli halde algılanması ilahi gözetiminin kesintisizliğine benzemektedir.

Bentham'ın projesi hem hapisane yeri olarak kullanırken hem de çalışma evine uygun hazırlanır. Mahkumların kaçma olasılığı düşünülerek mekânın tasarımında önlemler alınmıştır. Dini ibadetlerini gerçekleştirecekleri yerler mevcuttur. Tasarım tecrit altında tutulan kişiyi asla yalnız bırakmamaktadır. Hücresinde tek başına olsa bile gözetmenin bakışı her zaman üzerindedir. Ekonomik bir amacı da olan bu gözetim evlerinde mahkumlar yeteneklerine göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırma daha önce bir meslek sahibi olanlar, yeteneklerinden faydalanılacak kişilerden yararlanma amacı taşır. Sınıflandırma da en yetenekliler gözde konumda olurken daha yeteneksizler yükselmek için işleri yapmayı öğrenmeli ve razı olmalıdır (Bentham, Pease-Watkin vd., 2019: 35). Bentham panoptikonun uygulanabilecek alanları arasında fabrikalar, tımarhaneler, hastaneler, okullar olduğunu belirtmekte ve bu kurumlara nasıl uygulanacağını açıklamaktadır. 1791 yılında yayımlanan Panoptikon kitabında gözetim “bugüne kadar örmeği olmayan zihin üzerinde zihinsel iktidar elde eden yeni bir yöntem” olarak tanımlamıştır. Kurumlar arası uygulanabilirliği ve uygulanacak kişilerin ıslahını sağlarken mekânın organizasyonu detaylı bir şekilde tanımlar. Dönemin yaşanan ekonomik sorunlarını azaltmayı planlarken ayrıca da maliyetleri düşürme iddiası taşımaktadır (Mattelart, 2010: 13-14). Bedenleri kontrol etmek ve ıslah altında tutmak amacı yanında ekonomik boyutu da önem taşımaktadır. Islah altına alınanlar aynı zamanda ucuz işgücünü oluşturmaktadır.

Bentham tarafından hazırlanan proje eski dönemin hapisanelerindeki kötü koşulları iyileştirmeyi hedefliyordu. Panoptikonla bu yapının işleyişinde kökten bir değişim yaratmaya çalışmıştır. Eğitim, sağlık, ıslah, üretim ilişkilerini yeniden dizayn etmiştir. Panoptikon kötülük ve kin duygularıyla zulmetmek için oluşturulmamıştı. “O gözetlemenin bireyler arasındaki belirsizliği ortadan kaldırarak, bireyleri huzura ve mutluluğa ulaştıracağına inanıyordu (Güven, 2007: 86). “Panoptikon tehdit mekanizmasını kullanarak, bireyde rıza mekanizması oluşturmayı hedefleyen ve bu noktada bireyi uysallaştırma, kurallara uymaya ikna etme amacı taşıyan bir modeldir” (İyigüngör, 2020: 13). İktidar sürekli işleyen bir mekanizma olarak panoptikonla içselleşirken disiplin dışsal olmaktan ziyade tutuklu tarafından içsel olarak yeniden üretilir. Bireyler üzerindeki bu denetim şekli böylece sürekli hale gelmektedir. Panoptikon, geleneksel disiplin ve izleme yöntemlerinden farklıdır. Geleneksel iktidarlar güçlerini göstermek için daha çok simgeleştirme ve dışsallaştırma araçları kullanırken panoptikonla birlikte iktidar görünmezliğini arttırmış ve içselleştirmenin yöntemlerine başvurmuştur. Gücün göstermeye dayalı olarak sergilenmesinden ve bunun hazcı bir şekilde uygulanması yerine panoptikonla görkemin yerini akılcılık almıştır (Baştürk, 2016: 41). İktidar bu plan aracılığıyla bireyin içine yerleşerek varlığını sürekli kılmanın yolunu bulmuştur.

Panoptikon gözetim sürekli ve doğrudan bir şekilde uygulanabilmektedir. Bu kurumun içinde gözetlenenler hakkında bilgi depolanması mevcuttur. Disiplin son derece ekonomik bir şekilde sağlanmaktadır. Panoptikonda gözetleyici ailesiyle birlikte de yaşayabilmektedir. Bu gözetleme locasında birden fazla gözetmenin olması anlamına gelirken ödeme sadece baş gözetmene yapılır. İktidar görünmez ve otomatik olarak işlemektedir. Disiplinin sağlanmasında şiddet uygulanmasına gerek yoktur. Böylece katılım gönüllü hale gelmektedir. Geleneksel devletlerdeki tanrısal gözetimin her yerdeliğinde olduğu gibi panoptikonla tanrısal iktidar dünyevileştirilmiştir. Gözün bakışından mimari yapının kurnazlığı nedeniyle kaçmak imkansızdır (Gücüyener, 2011: 17). Gözün bakışından kaçmak mimari olarak engellenmiştir. Plan içerisindeki herkes gözün hakimiyeti altındadır. Hangi aralıklarda veya ne zaman izlendiği değil bakış her an üzerinde gibi hissetmektedir.

D. Farikalarda İşçilerin Gözetimi

Toffler fabrikalarda ilk zamanlar çalışma şeklinin tarımsal toplumdaki gibi devam ettiğini ancak tarımsal toplumda verimli olan sistemin fabrikalarda beklenen etkiyi yaratmadığını belirtmektedir. “Makinelerin temposuna ayak uyduramayan işçiler, ilk fırsatta oyun oynamaya kaçan çocuklar ayaklarından zincirlenmiş, aileler tarlaya gider gibi farklı zamanlarda işe gelmişlerdir”. Verimliliğin düşmesiyle birlikte çalışma şekli yeniden dizayn edilmiştir. Makinelerle çalışmak ve tarladaki eski yöntemlerle çalışmanın farklı olduğunu anlayınca örgütlenmeyi sağlayacak disipline edecek sistemler geliştirilmiştir (Dolgun, 2005: 68). Tarım toplumunda çalışma tarla ve evde yapılırken, modern dönemle birlikte binlerce işçi aynı mekanlar içinde toplanmıştır. Mekânsal yapıların önemi, işçilerin dışarıdan izole edilerek işe yoğunlaşması ve izlenmeleri için daha uygun imkanlar sağlamasıdır. Fabrikalarda uzmanlaşmanın gelişmesi her birimin sistematize olarak dağılımını kolaylaştırmıştır. Her üretim biriminin birbirinden ayrılması ve üretim tekniklerinin belli olması, kimin çalışıp çalışmadığını ortaya çıkarmaktadır. Kim daha verimli çalışıyor, kim daha az çalışıyor kolayca görülmektedir (Dolgun, 2005: 69). Fabrikalarda sistemli iş bölümlerinin gelişmesinde sermayedarların üretim kaygısı ve işlerin aksaması endişesi yatmaktadır.

Huberman göre işçiler uzun mesai saatlerine ve çalışma koşullarına alışkınlardı. İşçilere zor gelen fabrikalardaki disiplin kurallarıydı. İşe başlama ve bitirme saati, makinelere uyum sağlama, ustabaşının emirlerini yerine getirme ve gözetimi altında olmak yeniydi. Manchester’da bir dokuma fabrikasında işçiler çok sıcak bir ortamda çalışmalarına rağmen su içme izni alamamakta, “Pencereyi açmak, işe kirli gelmek, yıkanmak, gazla onarım yapmak, gaz lambasını fazla yakmak ve ısıklık çalmak” gibi davranışlar karşılığında para cezasına çarptırılmaktaydı. Fabrikalardaki çocuk işçiler uyuyakalmaları durumunda kırbaç cezası almaktaydı (Çakır, 2015: 224). Fabrikalara gitmeye zorlanan işçilerin hareketleri eski üretim sistemindeki devam ettiği için zamanla sıkı kurallar altına alınmıştır.

Modern toplumun gelişimiyle birlikte fabrikalar gözetimin temel mekanlarından biri haline gelmiştir. Toplu üretimin gerçekleştiği mekanlarda araç

ve gereçlerin kontrol altında tutulması gereği oluşmuştur. Üretim evlerinde yaşanan gelişmeler aynı zamanda sosyal hayata da yayılacak olan yeniliklerin önünü açmıştır. Burjuva sınıfının elde ettiği karın artması ve sermaye oranının arttırılması için işçileri sistematik olarak izleyecek teknikler geliştirilmiştir. Üretim evleriyle birlikte eski atölyelerin düzensiz ve verimi düşük biçimlerinden teknolojik yeniliklere bağlı olarak emeğin ayrıştırılıp disipline edildiği kapalı mekanlara geçiş yaşanmıştır. Ev ve iş yerlerinin ayrılması ve fabrikalara geçiş teknolojik yenilikler sonucu gerçekleşmiştir. Fabrikalarda gelişen yönetim anlayışları, emeğin ücretle disipline edilmesi ve işçileri kontrol edecek izleme yöntemlerinin gelişmesi, bu mekanların egemenliğini arttırmıştır (Marx'dan akt., Mutlu,2019: 24). Marx gözetimi üretim ilişkilerinde mücadele olarak ele alırken, gözetimi bir disiplin aracı olarak yönetici sınıfın emeği denetim altına alması olarak açıklar. Weber ise gözetimin sınıf ilişkilerinin çelişkilerine değil bürokrasiyle ilgili olduğunu söylerken, kapitalist üretim yerlerinin de bürokrasinin içinde olduğunu belirtir (Karşlıoğlu, 2014: 6). Fabrikalar gözetim uygulamalarının geliştirildiği uygulama alanlarından biridir.

Weber modernlikle ilişkisini kurduğu bürokrasinin tüm kurumlara sirayet ettiğini ve gözetimle işlediğini belirtir. Tüm toplumsal kurumlarda olduğu gibi kapitalist işletmelerde bürokratik bir organizasyonun parçasıdır. “Doğruluk, hız, kesinlik, dosyalama, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık, maddi ve kişisel maliyetlerin azaltılması, nesnellik; kişisellikten arınmışlık ve hesaplanabilirlik” gibi faydacı özellikleriyle yaşamın her alanına yayılmıştır (Gücüyener, 2011: 30). Bürokratik yönetim bilgi temelli bir esasa dayanırken akılcı ve rasyonelliği ön plana çıkar. Buradaki bilgi, yönetim için gerekli olan teknik bilgiyi oluşturur. Bu bilgiye sahip olanlar güçlerini arttırmaktadır. Çünkü bu sayede pek çok özel bilgi ve dosyalar ellerinin altında olacaktır. Bürokratik yapılar güç ilişkilerinin ürünüdür (Güven, 2007: 70). Akılcılığın bir sonucu olarak ortaya çıkan bürokrasi yönetimlerin kendilerini güvenceye alma yöntemidir. Dosyalanan bilgilerin önemi, kimlerin ulaşabileceği, belirsizliklerin ortadan kaldırılması, kimlerin izleneceği ve hakkında bilgi toplanacağı gibi işlemlerde riskleri minimize edilmesine olanak sağlar. Weber aynı zamanda bürokratikleşen yapıların yayılmasında korkmaktadır. Çünkü bilgiye açlık duyan bu tür yapılar bilgileri kendi çıkarları için kullanacaktır (Lyon, 2013: 119). Bürokratik ağlar ellerindeki

bilgilerle yönetmenin bilgisini elde ederken aynı zamanda ayrımcı olarak da hareket edebileceği yöntemlere başvurabilmektedir.

Marx Weber disiplin toplumlarına dikkat çeken ilk düşünürlerden biridir. Ona göre “Bütün disiplinler, askeri disiplinden doğar. Büyük ölçekli organizasyon, insanları disiplin içinde eğiten ikinci büyük kurumdur”. Eski Mısır, Roma İmparatorluğu, Orta çağ madenleri ve sömürgecilik yılları arasında ekonomik açısından benzerlikler mevcut olmasa da disiplin anlamında benzerlikler taşımaktadır. Toprağa dayalı dönemde köleler büyük barakalarda yatmakta ve aile, özel mülk sahibi olamazlardı. Yalnızca üst sınıftan kişiler özel mülkiyete sahipti. Günün erken saatlerinde bu işçiler gruplar halinde çalışmaya götürülmekteydi. Modern fabrikalarda da bu tür bir disiplin bulunmaktadır. Fabrikadaki disiplin akılcıdır ve işçinin verimliliği ölçülmektedir (Weber’den akt., Çakır, 2015: 187-188). Disiplin kurumlarının uygulanışında askeri örgütlenmelerin yapısı örnek alınırken zamanla günlük hayata yayılan kurallar hayatı kontrol edecek normlar halini almıştır.

Marx gözetimi fabrikadaki üretim ilişkileri ve askeri disiplin sistemi arasında bağlantı kurar. “Proleterleri köleye, ustabaşlarını subaylara benzetmektedir.” Subaylar sorumlu olduğu askerlerin denetim ve kontrolünü sağlarken işverenlerde işçiler için aynı işlemi gerçekleştirir. Sanayi devrimiyle ortaya çıkan fabrikalarda üretim üzerinde kontrol gücü kuracak gözetleyiciler oluşturur. Belli bir ücret karşılığında bu gözetleyiciler işçilerin izlenmesini hem de işçilerin birbirlerini izleyeceği bir sistem oluşturmuştur. Sermaye adına yapılan bu gözetim de disiplin, denetim ve teknikler belli kişiler tarafından uygulanmaktadır (Üstün, 2020: 53). Marx fabrikalarda gözetimin uygulandığı kapitalist sistemi analiz ederken başlıca amacın çok daha fazla artı değer üretmek olduğuna dikkat çeker. Böylece sömürünün çok daha fazla olacağını anlatır. İşçi sayısı ne kadar fazla olursa sermayeye karşı gelme olasılığı da o kadar artacağından bu direnci kırmanın yollarını arar. İzlemenin üretim mallarındaki artışı kontrol altına alırken, kullanılan araçların uygun bir şekilde kullanılmasını denetleme ihtiyacı duyar. Bir yandan kullanım değerleri üretirken diğer yandan artı değer yaratmaktadır. Orduya benzeyen bu yapıda işverenlerin emri altındaki işçiler gerçek bir ordu görünümü kazanmıştır. Hiyerarşik bir düzende işçiler üstleri tarafından sürekli denetlenirler (Güven, 2007: 69). İşçilerin yoğun bir

şekilde izlenmesi askeri kurumlardaki subaylar tarafından kontrol edilen işçilere benzemektedir. Sermaye ve işçileri kontrol altında tutmak için sıkı disiplin yönetmelikleri uygulanmıştır.

Birinci sanayi devrimi teknolojik yeniliklerin art arda yaşanmasıyla fabrikalarda işçilerin yerini makineler almaya başlamıştır. Askeri bir yapıya sahip fabrikalar işçileri disipline etmekte, hareketlerini kısıtlamakta, izlenmeyi daha kolay bir hale getirmektedir. İşçilerin yerini almaya başlayan makinelerin fabrikalara alınmasıyla emek-makine ilişkisi önem kazanmaktadır (Marx'dan akt., Üstün, 2020: 30). Drucker göre fabrikalarda işlerin aşamalara ayrılması Taylor'un "Bilimsel Yöntem" çalışmalarına dayanmaktadır. Taylorizm olarak da bilinen bu sistem işçileri makine olarak görmekte, en yüksek üretimi sağlamak için çalışmayı sistemli bir hale getirmektedir. Taylor işçiler arasında ayırım yapmadan vasıflı ve vasıfsız her beden işinin sistemli hale getirilerek üretim sürecinin analizlerinden elde edilen bilgiyi düzenlemiştir. Braverman ise üretimin sistemli şekilde analizi ve yapılacak işlerin her detayın belirlenmesini sağlayan bu sistemin yapılan işlerin tutacağı süreninde hesaplanmasını böylece ücretli bir sistemin oluştuğuna dikkat çeker. İşçilerin üretimde becerisi ve zihinsel faaliyetleri azaltılarak standardize edilmiştir (Üstün, 2020: 22). İşçinin yaratıcılığının önemi yoktur. Sadece gün içinde üretilmesi gereken malın sayısına ulaşılması istenmektedir. İnsan teknoloji geliştikçe makineye adapte edilmeye çalışılmıştır.

Fabrikalarda beden gücünün disiplin altına alınması için yönetim adı verilen sistem geliştirilmiştir. Taylor bu sistemi en basit üretim işlemlerinin bile bölünmesini sağlarken işçiler vasıfsızlaştırılmıştır. Yetenek yerine daha yüksek üretim ve sermaye disipline edilmiş bir iş bölümüyle gerçekleşmektedir. Çalışma süresi ve zamanlama etütleriyle üretim sürecindeki tüm hareketlerin çalışmaları belirlenmiştir. Üretimdeki süreçlerin hepsi standart hale getirilmiştir. İşçinin işe alınmasını sağlayacak vasıflardan aletlerin kullanımına işin başlangıç ve bitiş süresine kadar tüm aşamalar ölçülmüştür (Dolgun, 2005: 80-81). Fayol ise Fransa'da "Genel ve Sınai Yönetim" ilkelerini belirlemiştir. "Yönetim/ticaret/finans/güvenlik/muhasebe ve teknik olarak" belirlemiştir. Ortaya çıkan problemlerin yönetsel kaynaklı olduğunu belirtmiş ve "yönetimin işlevlerini, denetleme/eşgüdüm/örgütleme/planlama ve yöneltme" olduğunu

saptamıştır. Verimin en üst düzeyde sağlanabilmesi için denetim ve gözetimin gerekliliğini sonucuna ulaştırken on dört temel ilke ortaya koymuştur. “İş bölümü, otorite, disiplin, hiyerarşi, merkezi yönetim, yönetim birliği, komuta birliği, personelin birliği, personelin işe bağımlılığı, özel çıkarların genel çıkarlar doğrultusunda sınırlandırılması, emir verme, ücretleme, inisiyatif ve işçilik. Fayol’un sisteminde gözetim yoğun bir şekilde tüm aşamalarda mevcuttur. İşçiler izlendiği gibi yöneticilerde gözetim altındadır. Çalışanlar içsel yaşantılarından uzaklaştırılmakta arzuları sistemin karşılayacağı şekilde toplu bir şekilde imal edilmektedir (Dolgun, 2005: 82). İşçilerin hareketlerinde standartlar belirlendiği ve denetmenin çalışanları izleyebileceği şekilde tasarlanan fabrikalarda üst düzey yöneticilerde verimin artırılması ve yönetim ilişkilerinin aksamaması için gözlem altında tutulmuştur.

Modern dönemde sadece üretim ilişkileri değil, “çalışanların her tür davranışı, iş yapma biçimleri, hızları, hevesleri, bilgileri, hal ve tavırları” da denetim altında tutulmuştur. İçerideki denetimi ustalar tarafından sağlansa da bu yeni bir şeydir. “Memurlar, gözetmenler, ustabaşları, denetçiler” tüm gözetim sürecinde bulunmakta üretim süreci karmaşıktıkça gözetimde de zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple profesyonel gözetimcilere ihtiyaç duyulmuş “endüstriyel üretim, özel mülkiyet ve kar sistemi” için yeni modeller ortaya çıkmıştır. Üretim ilişkilerinin birbirlerine bağımlı olması sürecin bir adımındaki aksama çıkmasıyla büyük kayıplara neden olmaktadır. Bu nedenle gözetim, üretim ilişkilerinin bir parçası haline gelmiş ve ekonomik yapının vazgeçilmez unsuru olmuştur. İşçilerin gözetimi aksaklıkların önüne geçmek için hiyerarşik bir yapıyla denetim ve kontrol altına alınmıştır. Çalışanların yaratıcı kabiliyetleri bile engellenmiştir. Çalışan sadece işini yapmalı ve ekstra bir katkı sağlaması istenmemektedir (Foucault’dan akt., Çakır, 2015: 216). İşçiden beklenen tek şey sorgusuz şekilde kendi işini yapması ve bu süreci sorun çıkarmadan tekrarlamasıdır.

Adam Smith iş bölümünün emek gücü üzerindeki etkisini ilk fark eden isimlerden biridir. Eski yöntemle bir iğnenin üretiminde tek başına çalışan bir işçi günde yirmi iğne üretirken, fabrikada parçalara bölünmüş iş bölümü sayesinde on işçi, on sekiz farklı işlem sonunda 48 bin iğne üretebilmektedir. Diğer bir örneği Ford’un T bandında ortaya çıkmaktadır. Araba üretimi için binlerce farklı işlem

gerekeceğinden burada işçinin yapacağı bir hata veya yavaşlama tüm sistemi geride bırakacaktır. İşçiler bu nedenle montaj hattı üzerinde yapacağı işlem belirlenmiştir. Makine ve insan fabrikada birlikte çalışırken işçi temposunu sürekli arttırmak zorundadır. Zaman bu yüzden sıkı bir şekilde kurallara bağlanmış işçiler aksamaların yaşanmaması için sıkı gözetim altında tutulmuştur (Dolgun, 2005: 71). Fabrikalardaki çalışma sistemi panoptikonun esaslarını göstermektedir. Az sayıda kişi üretici çoğunluğun verimliliğini denetlemektedir. İş sürecinde yaşanacak sorunlar ve üretim şekli sistemli hale getirilmiştir. Çalışan bireyler emirleri yerine getirecek şekilde biçimlendirilmektedir. Ayrıca gözetimin sürekli olmasına gerek yoktur. İş bölümlerinin dağılımı ve bireylerin hareketlerinin sabitlenmesi iktidarın her aşamada dolaylı biçimde bulunmasını sağlar (Baştürk, 2016: 87). İş bölümü makinenin parçaları gibi birbirine bağlı olduğundan herhangi bir aksama kimin çalışmadığını ortaya çıkaracaktır. Tüm birimler düzenli çalıştığı sürece üretim aşamasında aksama olmayacaktır.

E. Kapatma Uygulamaları ve Cezanın Aracı Olarak Beden

Orta çağ hukuku 18. yüzyıla kadar işkence yoluyla itiraf ettirme yöntemleri içermektedir. Belli ritüel ve düzenlemelere dayalı olarak işkence, kurallar altında yapılmıyordu. Cellatların uyması gereken kurallar mevcuttu. 19. ve 20. yüzyıllarda işkence “vahşi” görünüm kazanmıştır. Ne kadar gerekli görülürse, her türlü yöntemle birlikte itirafı almaya dayanmaktadır. Eski dönemin işkencesinden farklı olarak cellatların yerini polisler almıştır (Keskin, 2019: 70). 17. ve 18. yüzyıllarda hapisane bir ceza uygulaması değildir. Yasalar işkence ve beden cezalarını uygun görmektedir (Foucault, 2011: 233). Klasik çağ hukukunda işlenen suç sadece karşısındakine verilen zarar olarak değil hükümdarın kendisini hedef aldığı kabul edilmiştir. Yasalar hükümdar tarafından ortaya konulduğundan cezalar suçun şiddetinden daha güçlü intikam alma şeklinde gerçekleştirilmekteydi (Foucault, 1992: 58). Ayrıca fiziksel acı ne kadar şiddetli olursa öteki dünyaya o kadar arınmış şekilde gittiğine inanılmaktaydı. Klasik çağ hukukunda adalet yerine güç gösterisi yatmaktadır. Burada adil olmaktan çok yasaya karşı gelen kişiye en sert şekilde karşılık verme hükümdarlığın gücünü sergileme ihtiyacı vardır (Foucault, 1992: 60-61). İşlenen suç direk hükümdara karşı işlenmiş olarak görüldüğünden en sert şekilde cezalandırılmaktaydı.

Ceza sisteminde 18. Yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarına kadar azap çektirme yöntemi kullanılmıştır. Suçlunun seyirlik bir oyun olarak kurulan, yargılanma süreci halk tarafından izlenilmiştir. Seyirlik olarak sunulması halk üzerinde etki yaratmak için düzenleniyordu. Eğer var olan kuralları çiğnersen, bu hükümdarın kuralını yok saymak olacağından en sert şekilde karşılık görmekteydi. Acı verici yöntemler kullanılarak beden üzerinde vahşi yaptırımlar uygulanmaktaydı. 19. yüzyıl başlarına kadar bedene azap çektirme devam etmiştir (Foucault, 1992: 9-10). Ceza usullerinde yaşanan değişikliklerle birlikte beden artık daha az dokunulan bir alan olacaktır. “Hapishane, içeri kapatma, zorla çalıştırma, kürek, ikamet yasağı, sürgün” yeni ceza sisteminde bedene yönelik tutumlardır. Beden artık acı çektirme yerine mahrum bırakma ve yasaklar altında bırakılmaktadır. Eski sistemdeki cellatların yerini teknisyenler ekibi alacaktır. “Gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar, eğitmenler” bedenin yeniden düzenlenmesini sağlayacaktır (Foucault, 1992: 12-13). Beden iktidar ilişkilerinin doğrudan müdahale alanındadır. Beden “kuşatılmakta, damgalanmakta, terbiye etmekte, azap çektirmekte, çalıştırmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir”. Bedenin bu kuşatılmasındaki en önemli sebep onun üretim gücü haline gelmesidir. Beden hem üretkenliği hem de itaatkâr kılındığı sürece yararlı görülmektedir (Foucault, 1992: 31). Beden acı çektirilen intikam nesnesi olmaktan çıkıp, zamanla üretimin itici gücü olarak görülmesi onun üzerindeki politikaları değiştirmiştir.

17. yüzyıl yönetmeliği veba salgını önlemleri için katı bir mekânsal kapatma uygulamaktadır. Vebanın çıktığı bölge kapatılmakta, mahalle ve caddeler şeklinde bölünmektedir. Her cadde ve mahalle bir sorumlu tarafından kontrol edilmekte yerlerini terk etmenin cezası ölümdür. Aynı şekilde kapatma uygulanan bölgedeki insanların kurallara karşı gelmesi durumda ölümle cezalandırılmaktadır. Bölgeden sorumlu kişiler evleri kapatıp mahalle temsilcisine vermektedir. Aileler salgında temel ihtiyaçları için stok yapmış olmalıdır. Günlük şarap ve ekmek dağıtımı özel bölmelerle dağıtılmaktadır. Sokağa çok acil durumlarda çıkılmasına izin verilmekte, görevliler, askerler, temsilciler çıkma izni bulunmaktadır. Ölüm gibi durumlarda bu işi yapması için görevlendirilen insanlara kargalar denmektedir. Bunlar en pis ve adi işleri yapan yoksul insanlardır (Foucault, 1992: 245). Veba gibi salgın hastalıklarda katı bir

şekilde tecrit edici önlemler alınarak insanlar içeri kapatılırken cüzzam gibi hastalıklar merkezden uzak yerlere sürgün edilmiştir.

Cüzzamlılar orta çağın başından haçlı seferleri sonuna kadar yapılan miskinhanelerde tutulmuştur. Tüm Avrupa'da yayılan bu kurumlar zamanla boşaltılıp ıslahane olarak kullanılmaya başlamıştır (Foucault, 2006: 23-24). Cüzzamlıların kovulduğu ve dışlandığı süreçler birkaç yüzyıl sonra yeniden ortaya çıkmış bu sefer yoksullar, serseriler, ıslah edilmesi gerekenler ve deliler aynı kaderi yaşayacaktır (Foucault, 2006: 28). Cüzzamlıların yerini ilk başta cinsel hastalıklara sahip insanlar almıştır. Cinsel hastalıklara yakalananlar o kadar kalabalık hale gelmiştir ki sonunda cüzzamlılar yerlerinden edilmeye başlamış, hatta ek binalar yapma gereği doğmuştur (Foucault, 2006: 29). Bu dışlama süreci zamanla toplumun geniş kesimlerine uygulanarak normalleştirme çabasına dönüşecektir. Normalleştirme adı altında içeri kapatılan insanların çalışmaya zorlanması ve hiçbir tedavi müdahale görmemeleri dikkat çekicidir.

Kapatma sırasında gözetim oldukça sıkı bir şekilde uygulanır. Ayrıca oluşabilecek isyan, hırsızlık, yağma gibi durumlar için sokak başlarında askerler bulunmaktadır. Ayrıca mahalle temsilcilerinin görevlerini uygun şekilde yerine getirdiklerinden emin olmak için denetlerler. Temsilciler kapatma altındaki sorumluluğu altındaki insanlar tarafından da izlenir. Temsilciler mahalledeki evleri teftiş etmekte, evlerin önünde durup pencerelere çıkmasını istemekte, adını söyledikleri kendi durumlarıyla ilgili bilgi vermek zorundadır. Eğer pencereye çıkmıyorsa saklanıp saklanmadığı veya ölüm gibi bir durumun gerçekleştiğini teftiş altına alır (Foucault, 1992: 246). Kapatmadan önce kentte yaşayan insanların rolleri, adları, yaş ve cinsiyetleri belirlenmektedir. Gündelik temsilciler teftiş yaparken bu belgelerden yararlanır. Günlük kontrol sırasında gözlemlenen her şey kayıt altına alınıp, yöneticilere bildirilmektedir (Foucault, 1992: 247). Cüzzamlılar içinse sürgün-kapatma şeklinde insanlar şehirlerden uzaklara gönderilmektedir. Cüzzam ve veba uygulamaları benzer bir siyasal düşü taşımaktadır. Veba salgınıyla oluşturulan disiplin toplumu, Cüzzamla arındırılmış toplum düşü görülmektedir. İnsanlar üzerinde iktidarın uygulamanın, ilişkileri denetlemenin, tehlikelerini ayırmanın iki farklı yöntemi karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 1992: 249). Veba uygulamasında toplumsal yaşam sıkı kurallar ve

yüksek gözetim uygulamaları içermektedir. Cüzzamlılar ise sürgün bölgelerinde toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmaktadır.

Mekânsal sınırlama fikri her çağda farklı ölçülerde nüfusun tehlikeli olarak görüldüğü ve kontrol edilmesi düşünüldüğü kısımlarına uygulanmıştır. “Köleler, cüzzamlılar, akıl hastaları, etnik ve dinsel yabancılar” belli bölgelere kapatılmıştır. Kapatılmaya uğrayan bu insanlar farklı bölgelerde gezebilseler bile diğerleri tarafından fark edilmesi için damgalanmıştır. Toplumsal ilişkiler içinde istenmeyen ve ayrımcılığa uğrayan bireyler ilk önce mekânsal ayırmaya uğramış daha sonra zorla hapsetme yoluyla toplumdan uzaklaştırılmıştır. Mekânsal ayırma yoluyla iletişim kesilmekte, askıya alınarak yabancılaşmaya zorlanmaktadır (Bauman, 2020: 128-129). Mekânsal alanlarda kapatılanlar sadece tehlikeli görülenler değil toplumun her kesimini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Panoptizm bedeni görünebilir kılmakta böylece bedeni ifade edilebilir kılarak müdahale etmeye uygun parça haline getirir. Panoptizm bedene ihtiyaç duyduğundan onu her zaman görünebilir hatta görüntülenmeye kışkırtmaya zorlar. Görünebilir olan beden bu sayede anlamlandırılarak sınıflandırılabilir hale gelir. Panoptikon bunu mekânsal alana bağlı gerçekleştirmektedir. Anlam ve okuma bu mekanlar içerisinde okunmaktadır. Suçlu, asker, hasta, deli, öğrenci, işçi gibi özneleri ifade etmek mekâna ihtiyaç duyar (Baştürk, 2016: 145). Panoptikonda gözetleyen ve bu bakışın hedefindeki tutuklular üzerinde izlenilme o kadar içselleşir ki sonunda kişi kendisini izlemeye başlar. Bu bakışın altında gözetlenmenin herkes tarafından içselleştirilmesiyle iktidar kendiliğinden işlemekte maliyette düşmektedir (Keskin, 2019: 97). Bedenleri görünürlüğe çekmek ve onları manipüle etmek iktidarlar için her dönem çözülmesi gereken problem olmuştur. Günümüzde dijitalleşmeyle kaybolan bedenler şifreler, genetik şifreler ve telefonlarla aşılmaktadır.

Panoptizm bedenleri normalleştirme üzerine kurulu diğer yandan bedeni yararlı hale getirmeye çalışan çift taraflı bir iktidar sistemidir. Bedenin normalleştirilmesi ve ıslah edilmesi üzerine negatif, yararlı bir hale getirmeye üzerine kurgulandığında pozitif anlam kazanmaktadır. Kapatma 18. Yüzyılla birlikte toplumun geneline uygulanmaya başlanmıştır. Hastalıkların mekanlar içine kapatılıp kontrol alınmasıyla başlayan panoptizm, hapisanelerle birlikte suçluların kapatılmasına dönüşmüştür. Panoptikon sadece suçlu, sapkın, hasta

olanların kapatılıp izlendikleri yerler değil, toplumun normal kesimlerinin bu mekanlarda uysallaştırılıp, dönüştürülerek üretkenleştirilmesini içerir. Nüfusu hastalıklardan korumak için hastaneler, suçluları ıslah etmek için hapisaneler, giderek gündelik hayatın içine yayılan fabrika, iş yerleri gibi mekanlarla panoptizm yayılmıştır. Panoptizm bireyleri yönetilebilir ve kontrol edilebilir nesnelere haline getirirken, bir yandan da yararlı ve üretken kılma amacı taşır. Panoptizmde suçlu birey ıslah edilerek üretken ve yararlı birey olarak üretime yeniden kazandırılabilir. Çifte mantık burada yatmaktadır (Baştürk, 2016: 44-45). Eski düzendeki bedeni cezalandırma yeni anlayışla birlikte uysallaştırma ve üretken kılma görevine dönüşmüştür.

Cüzzam bulaşıcı bir hastalık olduğu fark edildiği zaman kapatılmıştır. Bulaşıcılık engellenip, iyileştirilemediği ve Fransa'da cüzzamlı sayısının artmasından dolayı kent merkezlerinin dışına gönderilmiştir. Cüzzamlıların tutulduğu yerler tedavi etmekten çok bulaşıcılığı engellemek ve hastalığın topluma yayılmasını engellemeyi amaçlar. Veba, cüzzamdan farklı olarak kent merkezlerinde kapatılmış ve bedene müdahalenin başladığı ana işaret etmektedir (Baştürk, 2016: 76-77).

Veba ve panoptikon uygulamaları arasında farklar bulunmaktadır. Veba'da toplum disiplin altına alınmakta ama ölüm getiren hastalığın karşısında baskıcı bir şekilde ölüm tehdidi bulunmaktadır. Panoptikon iktidarı düzenleyip daha ekonomik ve etkin hale getirmeye çalışmakta, ama bunu toplumun huzura kavuşması için yapmamaktadır. Toplumsal güçleri, üretimi, ekonomiyi, eğitimi, ahlak düzeyini geliştirme amacı taşımaktadır (Foucault, 1992: 261). Disiplin eski uygulamalarda kapatma, olumsuzlukları kapatarak durdurma, iletişimi kesme, zamanı askıya almaya yönelirken, panoptikonla iktidarın işlerliğini geliştirme, hızlı, hafif ve baskının hafiflediği bir düzenek kurmuştur. 17. ve 18. yüzyıl boyunca disiplin uygulamalarının yayılması disiplin toplumlarının doğmasına neden olmuştur (Foucault, 1992: 263). Disiplin uygulamalarının gelişmesi bedenin üzerindeki iktidarı yumuşatmış ancak tüm yaşamı kontrol edecek düzenekler kurarak kontrol gücünü arttırmıştır.

F. Deliliğe Bakışın Değişimi ve Kapatma Kurumlarının Yaygınlaşması

16. ve 17. yüzyıllar boyunca deliliğe bakış şekli değişmiş zamanla akıl hastalığı olarak ele alınacak örgütlenmeler kurulmuştur. Delilerin günlük hayatın içine karışmasına, etrafta dolaşmalarına hoşgörü azalmaya başladıkça tecrit edici yöntemler uygulanmaya başlandı. Ancak bu tecrit etme sadece delilerle sınırlı kalmamış aynı zamanda serseriler, yoksullar, dilencileri de kapsayan büyük kapatılmaya dönüşmüştür. Delilerin içine dahil edildiği toplumsal ayrımcılık genel kapatılma sırasında onlara özel bir anlam verecek psikiyatrinin doğuşuna da neden olmuştur (Keskin, 2019: 151). Kapatma uygulamalarında hedeflenen gruplar sadece tedavi edilecek ve hasta olan grupları kapsamıyordu.

Delilere yönelik tutumlarda hoşgörülü bir yapıdan zaman içinde müdahale edilmesi gereken tıbbi anlayışa geçiş yaşanmıştır. Delilik, fakirlik ve aylaklıkla aynı muameleyi görmüş tıbbi anlayışın gelişmesinden önce zindanlara kapatılmıştır (Foucault, 2006: 111). Tedavi amacını kazanmadan önce kapatma kurumlarının varoluş nedeni istihdam yaratmak, aylaklığı mahkûm etmekteydi. Genel Hastanelerin kurulmasında da başlangıçta amaç dilencilik ve aylaklığı önlemeye çalışmaktı. 1532 parlamento kararıyla dilenciler tutuklanıp, zincirlenerek zorla çalıştırılmış, 1534’de fakir ve yoksulların kentten çıkarılması emredilmiş. Din savaşları sırasında topraklarını kaybedenler, kaçaklar, işsizler, fakir öğrenciler ve hastalar birbirine karıştığı için bu grupların içindeki insanlar geniş bir kesimi oluşturması muhtemeldir (Foucault, 2006: 112). Ekonomik kriz, yoksul kesimlerin büyüklüğü ve isyanlar kapatma uygulamalarının temelini oluşturmaktadır.

Foucault insan faaliyetlerinin alanlarının dörde ayrılabileceğini belirtmektedir. “Çalışma ve ekonomik üretim”, “cinsellik ve aile yani toplumun yeniden üretimi”, “dil ve söz”, “oyunlar ve bayramlar gibi oyunsal faaliyetler”. Toplumlar farklı özelliklerden oluşsa da bu dört özellik ortak olarak belirlenmiş, bunlara uymayan kişiler marjinal olarak adlandırılmaktadır. Toplumun yeniden üretimi aşamasında din adamları istisnai bir konum işgal ederler. Ayrıca eşcinseller ve travestiler yeniden üretim aşamasında marjinal bir konumdadırlar. Toplumu bir araya getiren oyun ve bayramlardan tehlikeli olarak görülenler dışlanmaktadır. Kişiler farklı alanlarda dışlanabildiği gibi bazı konumlarda tüm

alanlardan dışlanır. Bu kişiler delilerdir. Orta çağda delilere hoşgörüyle yaklaşımış özgürce dolaşmalarına izin verilmiştir. On yedinci yüzyılla birlikte sanayi toplumlarının ortaya çıkması bu kişilerin varlığını kabul etmemiştir. Delilik çalışmaya uygun olmayan ve aylak olarak tanınmasıyla, bu kişileri kapatmak için kurumlar açılmıştır. Sadece deliler değil, işsizler, sakatlar, yaşlılar, çalışmayan herkes içeri kapatılmıştır (Foucault, 2011: 77-79). Sosyal hayata katılımdaki belli kuralları yerine getiremeyenler zamanla hedef halini almıştır. Delilere olan hoşgörü yerini zorla çalıştırma ve tedaviye bırakırken, yoksul insanların dilenmesi ve çalışmaktan kaçması yasaklanmıştır.

1656 kararnamesiyle Paris'te Genel Hastane kurulması kararlaştırılmıştır. Yardıma ihtiyacı olanların ayırım gözetmeksizin kabul edilmesi ve tedavi edilmesi amaçlayan bu kurum sadece içindekiler değil tüm şehirdeki yoksul, fakirler üzerinde denetim ve asayiş gücüne sahiptir (Foucault, 2006: 91). Genel Hastaneler adalet ve kontrol etme mekanizması olarak hareket etmekte, hastaları tıbbi olarak müdahale amacından çok monarşi ve burjuva çıkarlarını yürütme aracı gibidir. Kralın emriyle 1676 yılındaysa her kentte bir Genel Hastane kurulması öngörülmüştür (Foucault, 2006: 92-93). Tedavi ve yardım amacıyla kurulsada bu hastaneler farklı ideolojik kaygılar barındırmaktadır.

1656 yılında Hospital general (genel hastane) adlı kurumun kurulmasından kısa bir süre sonra Paris nüfusunun göz ardı edilemeyecek bir kısmı bu kurum altında tutulmuştur. Bu kurumun işleyişinde tedavi etme düşüncesi bulunmamaktadır. Aynı yıllarda Avrupa genelinde benzer kurumlar ortaya çıkmış ve nüfusun bir kısmı buralarda kontrol altında tutulmuştur. Kapatılan insanlar deliler, hastalar, fakirler, eşcinseller gibi farklı kesimlerden oluşmaktadır. Toplanan bu kesimden insanların ortak özelliği bedensel özürlü olmaları, çeşitli nedenlerle çalışamamaları, çalışmak istememeleri, bir işi ve evi olmayan kişiler olmalarıdır. Tüm bu farklı kesimlerden toplanan insanların aynı yere kapatılmasının arkasında ekonomik ve siyasi bir neden bulunmaktadır. Batı dünyasını etkisi altına alan ekonomik kriz işsizliğin artmasına, ücretlerin düşmesine, işsizliğe, para kıtlığına neden olmuştur. Böyle bir süreçte işsizlerin ve aylakların başkaldırma tehlikesine karşı kapatmak hem de kriz sonrası yeniden kontrol altına alınmış iş gücü oluşturmak. 17. yüzyıla kadar etkin bir ceza aracı olarak kapatma uygulanmamıştır. Kapatma daha çok geçiş süreci olarak bekleme

odası görevi görmektedir. Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan işsizlik ve isyanlarla birlikte kapatmaya başvurulmuştur. İsyancıları ordu veya yakıp yıkarak kontrol altına almak yerine çok daha ekonomik olan cezalandırma aracı hapisane ortaya çıkmıştır (Foucault, 2011: 11-13). Kapatma uygulamalarında ekonomik kaygı ve beklentiler ön plana çıkmaktadır.

1650 öncesi ve 1750 yılına kadar toplumun pek çok farklı kesimin toplanan insanları kapatmak için büyük binalar inşa edilmiştir. Kapitalist toplumlar başı boş insanları kabul etmemekte nüfusu yarım milyon olan Paris'te altı bin kişi kapatılmıştır. Tedavi etme amacı yokken çalışmak zorunluydu (Foucault, 2011: 83-84). Avrupa'da yayılan kapatma kurumlarının temel sebebi ekonomikti. İşsizlik, göçler, savaşların sona ermesiyle yoksullaşan insanlar endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu korkunun sonunda kapatma kurumlarıyla endişeler aşılmaya çalışılmış ve delilerde bu gruba dahil edilmiştir (Keskin, 2019: 172).

Avrupa tarihinde iki büyük olay gerçekleşmiştir. Akıl hastaları, deliler, sakatlar ve işsizlerin kapatıldığı büyük gözlemevleri aniden boşaltılmaya başlanmıştır. 1792 yılında Fransa'da Hekim Pinel tehlikeli kabul edilen hapisanelerdeki kişilerin zincirlerini ve hücrelerini boşaltır. Kapatma yerlerinin artık hapisane olarak değil, hücre ve zindanlar yerine buranın hastane olarak işlev göreceğini, hekimlerin hastaları iyileştirmek için çalışacağını belirtir. İngiltere'de aynı tarihlerde psikiyatri klinikleri kurulmuş belli insanların tedavi edilmesi amaçlanmıştır. Tuke ve Pinel'den önce delilere diğer mahkumlar gibi davranılmaktadır. Delilik bu tarihten sonra hastalık olarak ele alınmış, suçla bağlantısı kesilip hastalık olarak değerlendirilmiştir (Keskin, 2019: 214-215). Hastalık olarak ele alınan deliliğin üretim sürecine katılması için deneyler yapılmıştır.

Kapitalist toplumlar aylıklığa karşı katı tutumlar geliştirmiştir. Çalışma herkes için zorunlu ve statü bunun üzerinden belirlenmektedir. Ekonomik gözetim yapılarının büyümesiyle ailesi tarafından bakılamayacak olanlar, işsizler, yaşlılar, fahişeler, serseriler, dilenciler ekonomik açıdan sıkıntı oluşturacak kesimler belli alanlarda toplanmışlardır. Kapatma evlerinin hastaları tedavi etmek gibi bir amacı yoktu. Buradaki insanlar hasta olarak değil sistemin dışında kalmış olarak kabul ediliyordu. Gözetim evlerinde çalışmak zorunlu hale getirilmişti. Çalışamadıkları için kapatılan bu insanlar yeni bir çalışma sistemi içine

hapsedilmişti. İşsizliği yutması hazırlanan bu yerler ekonomik kriz sırasında daha ucuza işsizlerden yararlanma amacı taşır. İhtiyaç bittiğinde yeniden işsiz bırakılacaklardır (Keskin, 2019: 228-231). Klasik kapatma daha çok ekonomik koşullara bağlı olarak isteyerek ve istemeden çalışmayan herkesi içine almaktaydı. İşsizliği ortadan kaldırma amacı taşıyordu. 19. yüzyılla birlikte bu yerlerin hastaneye dönüştürülmesiyle işsizlik sorunu önemsenmemiş hatta en yüksek mertebede kalması sağlanmıştır. Bunun için gözetim evlerindeki serbest bırakılmış, geçici olarak çalışamayacağı düşünülenler iyileştirilip işsizlik ve çalışma pazarına gönderilmiştir. Deli bu sistem içinde çalışma ağına katılabilmesi için iyileştirilmesi gereken hasta statüsündedir (Keskin, 2019: 232). Müdahalelerin çoğunda işsizlik azaltılmaya çalışırken aslında uygulanan yöntemler bazı bölgelerde işsizliği arttırmıştır.

Kapatmalar bunalım ve savaş dönemlerinde işsizleri baskı altına almayı amaçlarken ekonomik krizlerle birlikte kapatılmış olanlar çalıştırılmaya başlanmıştır. Ekonomik kriz zamanında ucuz emek gücü, işsizlik arttığı zamanlarda emilerek ayaklanmaları engellemektedir. İlk kapatma evleri genellikle endüstriyel alanların yakınlarında ortaya çıkmıştır. Çalışanlar emeklerinin dörtte birini ücret olarak almaktadır (Foucault, 2006: 117). Kapatma fikirlerinin altındaki işsizliği emmek ve toplumsal işleyişin korunmasını sağlamak olsa da ucuza çalıştırılan mahkumlar nedeniyle yakın bölgelerde işsizliğe neden olmuşlardır (Foucault, 2006: 121). Hapishanelerde aynı mantıkla güvenliği sağlamak için suçluları kapatırken suç üreten bir mekanizmaya dönüştüğü sonradan anlaşılmıştır.

G. Disiplin Kurumlarının Yükselişi

Disiplinler çok eski zamanlardan beri çeşitli usullerle manastır, askeriye ve hatta atölyelerde kullanılmıştır. 17 ve 18 yüzyılda disiplin genel egemenlik kurma biçimi olarak kölecilikten farklı biçimde bedenün sahiplenildiği ilişkilere dönüşmüştür. Masraf ve şiddetin azaldığı, yararlılığın en az eskisi kadar büyük olduğu uygulamalar kullanılmıştır. Disiplin örgütlerindeki tarihsel an sadece becerilerin geliştirilip bağımlılığın arttırıldığı değil, kurulan yeni mekanizma içinde yararın arttırıldığı ölçüde bedenün de itaatkâr kılındığı ilişkilerin düzenine işaret eder (Foucault, 1992: 170). Bireyleri hayatları boyunca izleyecek olan

gözetim için polis, ıslah için psikolojik, psikiyatrik, kriminolojik, tıbbi, pedagojik kurumlar gelişmiştir. 19. Yüzyıl boyunca toplumu saran iktidar ağları okul, hastane, tımarhane, polis vb. kurumlar bireyleri yasa ihlallerini cezalandırma değil, potansiyellerini ıslah etmeye yönelmektedir (Foucault, 2011: 223). Disiplin kurumları bedenleri itaatkâr ve verimli kılmaktadır. Manastır, askeriye ve atölye sistemi günlük hayatın içine sızmıştır.

İnsanların belirli bir süre için kapatıldıkları, belli kurallar ve otorite altında gözetime tutulduğu total kurumlar beş kategoriye ayrılır. Yardıma muhtaç ve sakatlar için kurulan kuruluşlar (körler, yaşlılar, öksüzler, yoksul vs.), Hem yardıma muhtaç hem de çevreye tehdit oluşturan kişiler için kurulan kuruluşlar (verem sanatoryumları, akıl hastaneleri, cüzzam hastaneleri vs.), Toplum kasıtlı tehlikelerden korumak için kurulan kuruluşlar (hapishane, ıslahevi, savaş tutsakları, toplama kampı vs.), Mesleğe yönelik etkinlik göstermek amacıyla kurulan kuruluşlar (askeri barakalar, gemiler, yatılı okullar, çalışma kampları vs.), dünyevi işlerden el çekmiş dini eğitim için kurulan kuruluşlar (manastırlar, manastır kiliseler, rahibe manastırları vs.) çeşitli total kurum kategorileridir (Poloma'dan akt., Gücüener, 2011: 21).

Bütün disiplin sistemleri kendi içinde cezalandırma usulleri barındırır. Bu kendine özgü kurallar, yasaklar, yaptırımlar: atölyelerde, okulda, orduda iç içe geçmiştir. Zaman bakımından geç kalma, yerini terk etme, işi kesintiye uğratma; faaliyet bakımından “dikkatsizlik, ihmal, heves yokluğu”; mekânın içinde sergilenen tavırlar, söylemler, bedensel özellikler, cinsellik ve söylemler uygun olmayan durumlarda uygulanacak ceza usulleri kabahatin büyüklüğüne göre belirlenmiştir (Foucault, 1992: 224). Aynı şekilde okulda öğrencilerde gerekli görevleri yerine getirmedikleri durumlarda çeşitli cezalar almaktadır (Foucault, 1992: 225). Disiplinin uygulanmasında belli işlemler devreye sokulur: “bireysel eylemleri, performansları, hal ve gidişleri, aynı anda hem bir kıyaslama hem de bir farklılaştırma mekânı, izlenecek kuralın ilkesi olan bir bütüne göre değerlendirme”. Bireyleri kapasitelerine göre hiyerarşikleştirme, anormal olan farklılığın sınırını çizmek. Bu aşamalar sırasında birey her an gözetlemekte, kıyaslamakta, farklılaştırmakta, hiyerarşikleştirmekte, türdeşleştirmekte, dışlamaktadır. Tek kelimeyle normalleştirmektedir” (Foucault, 1992: 229-230).

Okulda eğitim gören bir öğrenci mezun olduğunda itaatkâr ve uysallaştırılmış şekilde sisteme hazırlanmaktadır.

17. ve 18. Yüzyıl gözetim anlayışı grup tarafından bireye veya gruba ait bireyler üzerinde uygulanmaktaydı. 19. Yüzyılla birlikte kurumlarda gözetim gruba ait bireyler üzerinde değil birey olduğu için izlenir. Okul, hastane, atölye ve hapishaneye birey olarak gidilmekte, burada entegre edilerek grup haline getirilmektedir. Günümüzde bu kurumların amacı dışlamak değildir, bir yere sabitlemektir. Fabrika üretim aygıtına, okul bilgi aktarım aygıtına, psikiyatri ıslah aygıtına normalleştirme aygıtlarına bağlar. 18. Yüzyılın dışlayıcı tecridi yerine, 19. Yüzyılda ıslah ederek üretim sürecine bağlayan normalleştirici bir anlayışa geçilmiştir (Foucault, 2011: 245-246). 19. yüzyılla birlikte beden eziyet etmenin değil ıslah edilerek dönüştürülmesi, düzeltilmesi, yetenek kazandırılıp çalışmaya uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Böylece iki işlev ortaya çıkmaktadır. “İnsanların zamanını, yaşam zamanlarını çalışma zamanına dönüştürerek sökülüp almak”, “insanların bedeni işgücü haline gelecek şekilde davranmak” (Foucault, 2011: 249-250). Disiplin hem zamanı verimli bir şekilde uygulamalara bölerken hem de bedenleri sistemin işleyişine göre dizayn etmektedir.

Okullardaki koridorlar, öğrenci sıraları, avlular, ödevler, sınavlar, yıllar içinde bir üst sınıfa geçme, öğretilen konular zaman içinde düzenlenmiştir. Öğrenciler artık gözetmenin karşısında dizilmiş yığınlar değil mekânın dağılımıyla yeniden düzenlenmiştir (Foucault, 1992: 181). J. -B de Salle mekân düzenlemesi “Okul mekanının öğreten bir makine olarak, ama ayını zamanda gözetken, hiyerarşik hale getiren, ödüllendiren bir makine olarak da işlev görmesini sağlamıştır”. Mekânın yeniden düzenlenmesiyle her ders belli yerde yapılacak böylece o dersi alanlar aynı yerde sabitlenecek, En yüksek sınıftakiler duvara yakın otururken, diğerleri ders sırasına göre sınıfın ortasına yerleştirilmektedir. Herkesin belli bir yeri bulunmakta, izin ve emir almadan değiştirilmesi yasaktır. Böylece çalışkan olanlar, iyi ve ahlaklı olanlar, temiz ve pis olanlar, ebeveynleri zengin olanlar şeklinde düzenlenebilecektir (Foucault, 1992: 182-183). Bir askerin görevini sorgusuz ve hızla yerine getirdiği gibi okullarda öğrencilerde aynı şekilde disipline edilmektedir. Öğretmen başlarında sürekli gözetleyici olarak bulunmaktadır. Hareket ve kurallar askeri ve manastırlardaki gibi kısıtlanmıştır (Foucault, 1992: 207). “Disiplinsel iktidar,

insanlardan bir şeyler sızdırmak veya çekip almak yerine başlıca işlev olarak “terbiye etme” görevine veya daha doğrusu, daha fazla miktarda şey sızdırmak veya çekip almak için terbiye etme görevine sahip olan bir iktidardır” (Foucault, 1992: 213). Okuldaki sınıflar, sıralar, notlandırma, ders saatleri, uniformalar, kurallarda iktidarın birey üzerindeki işleyişi görülmektedir.

“Bu kurumda, evlenmemiş dört yüz kişi vardı, herkes her sabah saat beşte kalkmak zorundaydı; saat 5.50'de temizliklerini bitirmiş, yataklarını toplamış ve kahvelerini içmiş olmaları gerekiyordu; saat 6'da mecburi çalışma başlıyordu, arada bir saatlik yemek arasıyla birlikte, bu çalışma akşam 8.15'te bitiyordu; 8.15'te akşam yemeği, toplu dua; yatakhanelere çekilme tam saat 9'da gerçekleşiyordu”. Bu yönetmelikle Foucault kurumun hapishane mi, fabrika mı, kışla mı, okul mu olduğu arasında ayırım yapmanın çok zor olduğunu gözler önüne sermektedir. Dört yüz kişilik kadınların çalıştığı bir fabrika kurumunun yönetmeliğidir (Foucault, 2011: 241-242). Çoğu kurumun yönetmeliği ve işleyişi birbirine benzemektedir.

Islah etmeye yönelik cezalandırmanın hedefi; beden, zaman, gündelik hareketler ve ruha yöneliktir. Her suç belli yöntemlerle tedavi edilebilir bireyler manipüle edilebilir hale getirilmektedir. Kullanılan araçlar temsil oyunu değil baskı ve tekrara zorlayan geliştirilmiş sistemdir. Zaman, alıştırma, saatlerle bölünmüş pratikler, zorunluluklar, tek başına kalma, ortak çalışma, işe özen, saygı gösterme, iyi alışkanlıkların kazandırılması gibi teknikler itaatkâr, boyun eğmiş, emirlere uyan, iktidarın otomatik olarak işlediği bireyler yaratmaktır. Islah etme özünde bireyin dönüşümü ve istenilen uysallıkta özneler oluşturma isteği bulunmaktadır (Foucault, 1992: 161). 18. Yüzyıl sonunda cezalandırma ekonomisinin de üç uygulama bulunmaktadır. İlki hükümdarın kurallarına çiğneyenlerin hain ilan edilip en sert şekilde cezalandırılmasını içeren sistem. Burada seyirlik oyun olarak ceza izleyenlerin zihnine kazınmaktadır. İkincisi bedenin yararlı bir nesneye dönüştürüldüğü sistem. Son olarak beden ve ruhun ıslah edilerek dönüştürülmesine yönelik uygulamalar (Foucault, 1992: 163-164). Bedene bakışın değişimiyle verimlilik ve üretim kaygısı disiplin uygulamalarının yayılmasına neden olmuştur.

Eski yönetimin şiddete dayalı iktidarı yerine disiplinler “üretim-kar-yumuşaklık” ilkesine yönelmiştir. İnsan sayısının artması üretimin, okullardaki

bilgi üretimi, hastanelerdeki sağlık üretimi, orduda güç üretimini kapsayacak şekilde birbirine uygun hale getirilmiştir (Foucault, 1992: 275). Disiplin ayrıca “bedeni gücü en düşük maliyetle siyasal güç olarak küçültüldüğü ve yararlı güç olarak maksimuma çıkartıldığı üniter teknik süreç” olarak işlemektedir (Foucault, 1992: 278). Eski rejimde suç şiddetli bir şekilde cezalandırılıp suçlunun parçalanmasını içermekteydi. Yeni ceza yöntemlerinin temel noktası olan belirsiz disiplin uygulamaları, bitmeyen sorgulama, analitik hale gözetim, hiç kapanmayacak bir dosyanın oluşturulması, sürekli ölçümleme altına almaktadır (Foucault, 1992: 285).

Bireyler hayatları boyunca kendilerini çevreleyen kurallara boyun eğmek zorundadır. Bireyler üstleri tarafından sürekli izlenir ve cezalandırılabilir. Fabrikada para cezası, okul ve tımarhanede bedensel ve ahlaki ceza, hapishanelerde şiddete dayalı bedensel cezalar uygulanabilmektedir. 19. Yüzyılda ortaya çıkmış olan hastane, tımarhane, öksüzler yurdu, okul, eğitim evi, fabrika, atölye ve hapishane gibi disiplin kurumları kapitalist toplum ve iktidarın işleyişinin koşulu haline gelmiştir. İnsanlar kreş ve okuldan alınıp askere gönderen, hapishane ve akıl hastaneleriyle tehdit ederek çalışmaya zorlayan ve en sonunda düşkünler evine götüren zorlamalara dayalı iktidar oluşmuştur. Bu kurumlar günümüzde esnekleşse de işlevi aynıdır. Günümüz insanları tüketim tarafından kuşatılmıştır. 19. yüzyılda olduğu gibi gün boyu çalışmakta, mesai yapmakta (ev, fatura, mobilya...) ve çalışmaya zorlayan bir borç sisteminde yaşamaktadır. Bu sistem bir yandan panoptikon işleyişine benzemektedir (Foucault, 2011: 126). Panoptizm kişilerin sürekli gözetlenerek denetim, ceza ve ödüllendirme biçimi aynı zamanda ıslah edilerek bazı kurallara göre şekillendirilip, dönüştürüldüğü iktidar biçimidir özelliği gözetleme, ıslah, denetimdir (Foucault, 2011: 237). Sistem insanları uysal nesnelere haline getirirken hayat boyu süren disiplin süreçleri uygulamaktadır. Disiplin bireyin yaşamı boyunca gittiği her yerde kendisine eşlik etmektedir.

Hristiyan okulları yalnızca itaatkâr çocuklar yetirmemekte aynı zamanda ebeveynleri gözlem altında tutmakta, yaşam tarzları, geliri, imanları konusunda bilgi toplamaktadır. Çocuğun okuldaki durumunun kötüye gitmesi veya gelmemesi durumunda ebeveynleri sorguya çekilmektedir. Gerçeği söyleyip söylemedikleri konusunda komşularından bilgi alınabilmektedir. Ebeveynlere

yapılan ziyaret sonunda sadaka, hediye veya fazladan bir yatak sağlanabilmektedir. Hastaneler dış dünyanın gözetim altında tutulmasını sağlamıştır. Hotel Dieu 1772’de yanmasından sonra büyük hastaneler yerine küçük ölçekli kurumlar açılmıştır. Mahallelerde hastaları kabul etme, bilgi toplama, hastalıkları gözleme ve yetkilere bölgeyle ilgili bilgilendirilme yapılmaktadır (Foucault, 1992: 265-266). 18. yüzyıl boyunca ayrıca polis kurumları toplumu izlemeye almıştır. Paris’te düzenli ücret alan komiserler, müfettişler, gözlemciler, muhbirler, ihbarcılar ve fahişeler bilgi toplamak için çalışmıştır (Foucault, 1992: 269). Disiplin sağlayıcı örgütlenmeler ayrıca iktidar için bünyesi altındaki herkesten bilgi toplamaktadır.

1. Hapishanelerin ortaya çıkışı

Askeri kamplar bireylerin toplu şekilde gözetlenmesi, bakışın altında toplanması ve boyun eğdirilmesi için örnek teşkil etmiştir. Kampların geometrik yapısı, hiyerarşik yapıda gözetime imkân vermesi, çadırların dağılımı ve birbirlerine olan uzaklığı, giriş yönleri incelikle dizayn edilmiştir. İşçi kentleri, hastaneler, tımarhaneler, hapishaneler ve eğitim kurumlarında, bu modelden örnekler taşımaktadır (Foucault, 1992: 215). Etrafı çitlenmiş ve kapatılmış kurumlarda artık problem gösteriş ve dışarıyı gözetim altında tutmak değil, içeriye alınmış olanları görünür kılmanın mimari problemidir. Onları kontrol altında tutmak, bilgi almak ve etkilemenin tekniğini geliştirmektir (Foucault, 1992: 216). 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimaride tek bakışta her şeyi görebilecek, içe doğru açılan merkezin ortada olduğu dairesel mimari yapılar önem kazanacaktır (Foucault, 1992: 218). Antik çağda az sayıda nesneyi çok sayıda kişinin denetlemesini sağlama problemine tapınaklar, tiyatrolar, sirklerde uygulanan mimariyle cevap bulunmuştur. Bayramlar, idamlar, gösteriler sırasında halk meydanlarda toplanmakta tek bir vücut haline gelmektedir. Antik çağ sorunu tersine çevrilerek çok sayıda kişinin görünüşü az sayıda kişiye nasıl sağlanabileceğinin cevabı aranmaktadır (Foucault, 1992: 272). Günümüzde herkesi görünür kılmanın problemi ve görünmezlik süreci dijitalleşmeyle birlikte mükemmelleştirilmiştir.

Azap çektirilen bedenlerin sergilendiği alanlardan, 18. yüzyılla birlikte bedeni kuşatan karmaşık yapıların kurulduğu mimarilere geçilmiştir. Fransız

ihtilali sonrasında 40 ila 43 bin mahpus yani her 600 kişiye bir mahpus bulunmaktadır. Cezalandırmanın yeni aracı olacak hapishaneler yüksek duvarların içeri ve dışarıyı ayırdığı yapıları ekonomik sebeplerle 19. Yüzyılda tamamlanabilmiştir (Foucault, 1992: 144). Duvarlar ardına kapatarak hapsedmenin en eski örneklerinden biri 1596'da kurulan Amsterdam Rasphuis'idir. Genellikle dilenciler ve genç suçluları yönelik olan hapishanede çalışma zorunlu hale getirilmişti. Mahkumlar 4-12 kişilik hücrelerde kalmaktaydı. Zaman katı olarak disipline edilmiş, yasaklar ve zorunluluklar belirlenmiş, gözetim sürekli uygulanmış ve dini metin okuma zamanları belirlenmiştir. Mahkumlar burada kötülükten uzaklaştırılmaya çalışılmaktaydı. 1749 yılında mahkumlar arasında yapılan bir ankette suç işleyen kişilerin çalışmadıkları kendilerini aylıklığa ve dilencilığe adadıkları görülmüştür. Kurulan mimari yapıların içinde çalışma zorunluluğunun belirlenmesinin nedeni de suçların aylıklıktan kaynaklandığının düşünülmesidir (Foucault, 1992: 150-151). Hapishanelerin ilk ortaya çıkış süreci ve ekonomik süreç arasında bağlantılar vardır.

Le Peletier'in meclise sunduğu 1791 yeni ceza yasası taslağında mahkumlar ilk safhalarında tek başına hücrelere atılacak, haftanın belli günleri çalışacak, ilerleyen dönemde diğer mahkumlara katılabilecek ve birlikte çalışıp belli miktarda ücret alacaktı. Burada en ağır cezaya çarptırılan mahkûm elleri ve ayakları zincirlenmiş, karanlık ve yalnızlık içinde sadece ekmek ve suyla beslenmektedir. Ceza sürelerinin ilerledikçe beslenme koşullarında, diğer mahkumlara katılma süreçleri ve aldıkları besinlerde belli miktarda iyileştirme söz konusuydu. "Mahkûmun bir cins gelir getiren mülk olarak görülmesi olacaktır: herkesin hizmetinde olan bir köle". Mahkumlar artık kötü karayolları onarımında ve büyük projelerde çalıştırılacaktır (Foucault, 1992: 134-135). Mahkumlar aynı zamanda ağır işlerde kamusal alanlarda çalışarak eski dönemin seyirlik oyununu modernleştirmiştir.

Mahkûm eski rejimde bedeninde hükümdarın damgasını ve işkencelerini taşıırken işkencenin aracı haline gelmiştir. Yeni ıslahatlarla birlikte beden artık bir kamu malı, çalıştırılabilir yararlı nesneye dönüştürülmektedir. Suç ne kadar büyük olursa olsun ona uygun kamusal bir işte çalışarak cezasını çekecektir. Böylece mahkûm cezasını iki kez ödemektedir. Hem kamusal alanlarda yaptığı

çalışmalarla hem de ekonomik bir araç haline gelmiştir. Kamusal alanda her türlü işte çalıştıkları için aynı zamanda halkın zihninde suç ve ceza ilişkisi oluşturmaktadırlar (Foucault, 1992: 136). Mahkumlar kavşaklar, bahçeler, yollar, köprüler, atölyeler, madenler de çalışırken seyirlik bir oyun olarak işkenceden daha etkili, sürekli ve geniş alanlarda kendileri için uygun görülen cezasını çekmektedir. Her yere yayılan bu seyirlik gösteri suçun ne olduğunu kesintisiz olarak sergilemektedir. Öğretmenler öğrencilerine, ebeveynler çocuklarına verecekleri dersleri her gün sürekli ve tekrar eden şekilde görecekle ve göstereceklerdir (Foucault, 1992: 140-141). Karşılıklarına her yerde çalışırken çıkan mahkumlar dışardakiler içinde uysallaştırma görevi sağlamaktadır.

İngiliz modeli ıslah etmek için tecrit yöntemini eklemektedir. Tecrit bireyin kendiyile baş başa kalmasını kötülüklerden arınması ve bilincinin derinliklerinde iyiliği keşfedebileceği varsayılmıştır (Foucault, 1992: 153). Blackstone ve Howard tarafından hazırlanan yasaya göre bireysel hapsedmenin korkutucu örneği, yön değiştirme ve çıraklık koşulu olma gibi üçlü işlevi vardır. Kadın ve erkek mahkumların en ağır suçluları tecrit altına alınmakta, en ağır işlerde çalıştırılmaktadır. Böylece dinsel eğitim, çalışma koşulları, soyutlanma hali diğer insanların üzerinde korku yaratacak kendilerini düzelteceklerdir (Foucault, 1992: 154). Amerikan 1790 modeli hapisanelerde değişimler bulunmaktadır. Mahkumlar atölyelerde çalışmakta, sürekli meşgul edilmekte, ekonomik düzene katılmaları sağlanmakta ve hapisanenin finansı çalışmalarından elde edilmektedir. Mahkumlar aldıkları ücretlerle çıktıktan sonra ellerinde bir miktar para bulunmaktadır. Zaman çok sıkı şekilde bölümlenmiş, gün içinde boş bir zaman bırakılmamıştır. Bedensel alışkanlıkların kazanılması çalışmalar olduğu gibi çeşitli mezheplere ait din adamları aracılığıyla dini törenlerde yapılarak, irade ve zihin içinde pratikler uygulanmıştır (Foucault, 1992: 155-156). Hapishane modelleri işsiz kesimi üretim gücüne çevirerek ucuz işgücüne dönüştürmüştür. Kriz zamanları sona erdiğinde bu insanlar yeniden bırakılmaktadır.

Hapishane fikrinin kabul edilmesi bireyleri dönüştürüp terbiye ederken itaatkâr öznelere yaratmasıdır. “Hapishane daha sıkı bir kışla, hoşgörüsüz bir okul, iç karartıcı bir atölyedir”. Hapishane sadece bir özgürlükten mahrum bırakma aracı değil, ıslah işlevinin başından beri olduğu bireyleri dönüştürme girişimidir.

19. Yüzyıldaki başlangıcından beri hem özgürlükten bırakmakta hem de bireylerin dönüştürülmesini amaçlamıştır (Foucault, 1992: 292). Hapishane disiplinsel bir aygıt olarak okul, atölye, ordudan daha geniş disiplin kuralları içerir. Birey üzerinde etkisi kesintisiz ve aralıksızdır. Diğer kurumlardan daha sert şekilde disiplin yoğunluğu vardır. İnsanların kaçta uyanıp yatacağı, ibadet zamanı, yemeklerin cinsi ve süresi, dinlenme saatleri, yemekhaneden atölyeye ve oradan hücreye geçişte hareket sürelerini kontrol eder. İçeride bu uygulama kesintisiz şekilde devam etmektedir (Foucault, 1992: 296). Hapishane sadece atölye değil tutukluların üretimin çarkları ve ürünleri olduğu bir makine gibidir. İçindekileri sürekli meşgul etmekte zamanlarını sürekli etkinliklerle doldurmaktadır. Beden çalıştığında zihin bir konuyla meşgul olmakta kötü düşünceler uzaklaşmakta, huzur bedende sağlanmaktadır (Foucault, 1992: 305). Beden hapishanelerde sürekli meşgul bırakılarak düşünmeye fırsat kalmayacak şekilde harekete sürüklenir.

Hapishanenin ortaya çıkmasıyla beklentiler büyük olmasına rağmen zaman geçtikçe bu projenin başarısızlığı ortaya çıkmıştır. Hapishane bireyleri ıslah edip normalleştirme yerine yeni suçlular üreten bir mekanizma haline almıştır. Hapishanelerin daha fazla suçlu yarattığı ilk kez 1820’de saptanmıştır. İktidarlar için bu kişiler siyasal ve toplumsal hayatta belirli stratejiler için kullanırlar. 19. yüzyılda yayılan fahişelik kurumunun yaygınlaşması suça eğilimlilerin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiş. Yine III. Napoleon iktidarı ele geçirmek için azılı suçluları kullanmıştır. Bu tür insanlar oluşabilecek grevleri engelleme, gözetleme, direnişleri kırmak için işçilere karşı kullanılmıştır (Keskin, 2019: 28). Özellikle sermayenin üretim güçlerine yatırılmasıyla birlikte burjuva sınıfı zenginliğini koruma ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü zenginlik üretimi yapan işçilerin değil onu işletmeyi sağlayan işverenlerin elinde olmalıdır. Bununla birlikte katı bir ahlaki kurallar bütünü hazırlanmıştır. Halkı ahlaki bir özne haline getirirken, suça eğilimlilerden uzak tutmak ve sadece zenginler değil yoksul sınıflar içinde büyük tehdit oluşturduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu insanlar en tehlikeli işleri ve ahlaksızlığı yapabilecek kişiler olarak ayrılmıştır. “Günlük haber, polisiye roman ve korkunç cinayet hikayeleri” bu döneme dayanır (Keskin, 2019: 29). Hapishaneler suçluların damgalandığı yerler olarak onların sivil hayata ayak

uyduramaması garanti altına alınmaktadır. Böylece mahkûm iktidar sahiplerinin çıkarları için kullanılmaya uygun hale getirilmektedir.

Hapishanelerde çalışmanın zorunlu tutulması bireyleri bir meslek sahibi yapma amacı değil çalışma erdemi kazandırma amacı taşır. Çalışma evlerinin yaygınlaşması aynı zamanda suça eğilimlilerin ıslah etme ve erdemli bireyler yaratmak yerine fişleme, siyasi emeller için kullanılacak bireyleri bir araya getirme amacı taşıyordu. Bir şey öğretmek yerine hapishaneden damgalanmış şekilde çıkan bireylerin toplumsal hayata katılmamaları garanti altına alınmıştır. Yeniden suç işlemeleri bu yolla kaçınılmaz hale gelmektedir (Keskin, 2019: 30). 1840'lı yıllarda hapishanelerin beklenen etkiyi ortaya koymadığı anlaşılınca devreye polisler girmiştir. Bir suç üretim fabrikası olarak hapishane suça eğilim ve yeni suçlular yaratırken bu insanlardan faydalanılmıştır. 18. yüzyılda kaçakçı ve asker kaçağı olan Vidocq bu amaç için kullanılmıştır. Zindana giren suçlu, muhbir olarak çıkmakta polis güvenliğinin sağlanmasından sorumluydu. Polisliğin normalleşmesi silah taşıyabilmesi, kimlik sorgulaması gibi uygulamaları yaratılan suç eğilimli kişilerin güvenliği tehdit etmesi sonucu sahneye çıkmıştır. Suça eğilimli kişilerin canılığı ve korkutuculuğu romanlar, gazeteler aracılığıyla aktarılırken bu içeriklere maruz kalan bireyler için güvenlik denetimi şart olmuştur (Keskin, 2019: 33-35). İktidar hapishaneler üzerinden kendi çıkarları için suç ekonomisini yönetmektedir.

Klasik egemenlik mahkûmu toplum dışına atarak onu sürgün ve ölümle uzaklaştırmaktadır. Modern toplum müdahalesini içeride gerçekleştirmektedir. Bir dizi kapatma kuralları, tecrit, söylemlerle onu müdahale alanına sokmaktadır. Mahkûm toplumsal alanın merkezine alınmakta böylece iktidarın sürekli bakışı altındadır (Baştürk, 2016: 107).

Polisiye edebiyat, gazete ve filmlerin sürekli olarak tekrarladığı korku, suç eğilimi olanlardan kaçınmaya, yaratılan evreni içinde işlenen tema, suçlu üzerine kurulan bu dünya polisin varlığını geçerli kılmıştır. 18 ve 19. Yüzyıllarda ortaya çıkan polis yeni bir icattır. Bu profesyonel kurumlar sayesinde suçlular iktidar için kullanılmaya başlamıştır. Gözetleme, ispiyoncu, muhbir bu gruplar arasından devşirilmektedir. Ekonomik işlerde yapılacak yasadışı işler bu kişiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Suça eğilimliler belirlenmekte, toplanmakta ve onları kanalize edebilmenin sürekli gözetleyebilmenin yolu olarak hapishaneler

kullanılmıştır. Bu ortamlarda suça eğilimli kişiler üretilmektedir. Hapishane suça eğilimli kişilerin sürekli olarak kullanıldığı ve bir daha topluma katılımının mümkün olmadığı bir organizasyon halindedir. Hapishane yasadışı olanları uzak tutmanın aracı olarak görülse de suç ekonomisinin dağılımını yeniden yapmaktadır (Keskin, 2019: 85-86). Suçun varlığı ve suç ekonomisinin dağılımını polislik kurumunu gerekli kılmıştır.

Clemmer'e göre hapishanede yatanlar önceki hayatlarında olduğundan dışarıya daha az uygun ve gündelik hayat kurallarını takip etmekte daha az becerikli bireyler haline gelmektedir. Hapishane suçluyu yeniden üretmektedir. Reddedilme ve dışlanma süreci olarak suçlular ellerindeki şiddete başvururlar (Bauman, 2020: 150). Mathiesen ise hapishanenin insanları uysallaştırmadığı ve geri topluma dönmesi için gerekli işaretleri kazandırmadığını belirtir. Buradaki insanlar duvarlar içindeki kuralları öğrenmekte, dışardaki davranış ve kurallardan farklı bir hayata mahkûm edilmektedir (Bauman, 2020: 134). Böylece suç döngüsünde bu kişilerin dışarıda kalması garanti altına alınmaktadır.

H. Elektronik Gözetime Geçiş

Gözetim teknolojilerinin günümüzde hayatın her alanına yayılması internet tabanlı bir yapının büyümesiyle gerçekleşmiştir. İnternet bir yandan bireylerin alışkanlıklarını dönüştürürken bir yandan da bu alışkanlıkların ölçülmesini daha kolay hale gelmiştir. İnternet toplumsal yaşamın her aşamasında işlerlik kazanmıştır. Böylece toplumsal yaşamda faaliyetler internet tabanlı teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlamıştır. Çok geniş bir yelpaze üzerinde hizmet olanağına sahip olan internet kişisel veriler üzerinde büyük verilerin toplanmasına yol açmıştır. Dijital ortamlardaki her hareketin veri olarak toplanması enformasyon toplumunun giderek gözetim toplumuna evrilmesine neden olmaktadır (Güven, 2007: 16). Günlük hayat dijitalleştikçe bireyin her hareketi kaydedilebilir hale gelmiştir.

Enformasyon toplumu üzerine çalışmalar yapan Daniel Bell “sanayi sonrası toplum” kavramını kullanmaktadır. Bilgi “bazı sistematik formlar içinde, iletişim araçları yoluyla başkalarına aktarılan, temellendirilmiş yargılar ya da deneysel sonuçlar sunan, organize edilmiş gerçek ve düşünsel ifade bütünü” şeklinde açıklamıştır (Bell'den akt., Güven, 2007: 24). Manuel Castells ise bilginin

tanımlanmasında Bell'e katılmaktadır. Castells bu dönemi "ağ toplumu" şeklinde vurgularken bilginin, "mantıklı bir yargı ya da deneysel bir sonuç sunan, başkalarına sistemli bir biçimde iletişim aracıyla aktarılan olgulara ya da düşüncelere ilişkin örgütlü ifadeler dizisi" olduğunu belirtmektedir (Castells'den akt., Güven, 2007: 25). Günümüz toplumlarının temelinde teknolojik gelişmelerle hayatımıza adapte olan iletişim araçları yatmaktadır.

Bell'e göre bilginin üretimi ve en değerli kaynak olduğu görüşüne dayanan enformasyon toplumu 3 evreden geçmektedir. İlk evre 19. yüzyıl ortalarında iletişimin elektronik gelişmelere bağlanması, ikinci evre enformasyon toplumunun merkezi olduğu görüşü, üçüncü evre ise enformasyon sistemlerinin bütünleşerek ulus aşırı hale gelmesidir. Günümüz toplumları üçüncü evrede bulunmaktadır. Gelişen teknik altyapı sayesinde büyük kitleler enformasyon araçlarıyla yönetilmektedir (Mutlu, 2019: 27). Bireyler yaşamlarını kitle iletişim araçlarıyla sürdürürken ürettikleri enformasyonun farkında değildir.

Yeni toplumun en önemli ürünü bilgidir. Bilgi yüksek teknoloji yöntemlerle işlenerek elde edilmektedir. Enformasyon toplumu teorik ve sistematize edilmiş teknolojiler üretir. Diğer üretim faktörlerinde olduğu gibi bilgi kullanımı sırasında tükenmemektedir (Dolgun, 2005: 104). "Enformasyon, anlamlı biçime sokulmuş ve sistematize edilmiş verilerdir; enformasyonun disiplin ve deneyim yoluyla uygulamaya tabi tutulup analiz edilmesi de genel anlamda bilgiyi doğurmaktadır" (Dolgun, 2005: 107). Tarım toplumunda toprak ve emeğin yerini, sanayi toplumunda sermaye, günümüzde bilgi almıştır. Hammaddeye bağlı olan sanayi toplumu insan ve makine koordinasyonuna odaklıyken, yeni toplum enformasyon ve bilgi teknolojilerine bağlıdır. Günümüz toplumları enformasyon teknolojilerindeki gelişmenin sonucudur (Dolgun, 2005: 111). Dolgun enformasyon teknolojilerinde üç önemli devrim olduğunu belirtir. Mikroçip devrimi, telekomünikasyon ve biyoteknolojidir (Dolgun, 2005: 115). Dijital ortamlarda üretilen bilgi sınırsız bir şekilde kopyalanabilir, çoğaltılabilir ve paylaşılabilir durumdadır.

Toffler insanlık tarihinin geçirdiği dönemleri üçe ayırmakta ve her bir dönemi dalga şeklinde nitelendirmektedir. Birinci dalganın M.Ö 8000 yıllarında "tarım devrimi" başladığını toprağa dayalı bir yaşamın oluştuğunu belirtir. İkinci dalga 1650 ve 1750 yıllarıyla "sanayileşme dönemi" başlamasını işaret

etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden 10-15 yıl sonra sanayileşme döneminin en etkili olduğu dönemde "üçüncü dalga" başlamıştır. Üçüncü dalgayla birlikte ekonominin içinde yer alan aktif nüfusun büyük bir çoğunluğunun hizmet sektöründe çalışmasını yeni dalganın belirtisi olduğunu ifade etmektedir. ABD'de 1956 yılında hizmet sektörünün, imalat sektöründen daha fazla yer tutmasının enformasyon toplumuna giriş olduğu söylenmektedir. Toffler'da üçüncü dalganın başlangıç yerinin ABD olduğunu belirtir (Güven, 2007: 27-28).

Güçüyener'e göre enformasyon iletişim ve haberleşme temeline dayandığı düşünüldüğünde modern toplumların bilgi edinme sistemlerini yoğun şekilde kullanması bu enformasyon teknolojileri üzerinde gözetimin daha yaygın, ekonomik ve yoğunlaştığını görebiliriz. Enformasyon teknolojilerinin sağladığı gözetim imkanları olmadan bilginin gözetim sürecindeki önemini anlamak mümkün değildir. Bilgi hem yönetim, ıslah etme ve elde edilen veriler sonucunda manipüle etme gücünün arttırılmasını gözetimin çok daha etkili olmasına neden olmuştur. Bilginin elde edilmesi, toplanması ve saklanma koşullarında yaşanan değişim enformasyon teknolojilerindeki devrimler sonucu yaşanmıştır. Böylece gözetim pratikleri de değişime uğramış daha fazla yoğunlaşarak ulus ötesi bir şekilde uygulanabilmektedir. Gözetime imkân veren bu yapılar süperpanoptik toplumun oluşmasına neden olmuştur. Gözetim artık günlük hayatın her anında var olmaktadır (Güçüyener, 2011: 46). Devletler teknolojik şirketlerin dijitalleşme sistemlerine destek verirken aynı zamanda elde edilen verilerden kitleleri görünür kılama hayalini de gerçekleştirir.

Gözetim günümüzde göze batmayan şekilde üretkenlik ve verimlilik gibi amaçların sonucu olarak yayılmaktadır. Gözetimin büyük bir kısmı gözle görülemeyecek teknikler ve sinyallerle gerçekleşmektedir. Kişisel veriler gizli kapaklı şekilde entrikalarla değil günlük hayat içindeki alışveriş, oy kullanma, telefon vb. kullanımlar sonucunda elde edilir. İnsanlar gözetimin nesnesi olduklarını nadiren farkına varmakta ve haklarında elde edilen bilgilerin detaylarını tahmin edememektedir (Lyon'dan akt., Abalı, 2018: 15). Elektronikleşme gözetmen ve izleyenin varlığını ortadan kaldırmıştır.

Yönetilme ve kontrol işlevleri için bilgi teknolojilerine bağımlı olan toplumlar gözetlenmektedir. Tarihin her döneminde insanlar hem korkulardan

hem de tehlikeleri önlemek için birbirlerini izlemiştir. Hiçbir dönemde gözetim bugünkü kadar yoğun ve sistematik olmamıştır. Günlük hayat gelişen teknik imkanlarla her anlamda takip edilebilir olmuştur. Gözetleme işinin fark edilmesi yapılan bir hata veya çökme sonucu gerçekleşmektedir. Örneğin 1999 Michigan Üniversitesi Sağlık Bölümü'nün çevrimiçi araştırmasında pek çok hastanın gizli tıbbi kayıtları ortaya çıkmıştır. Hastaların kişisel bilgileri şifrelenmediği için herkese açık bulunduğu fark edilmiştir. Air Miles şirketi 50.000 kişinin kişisel bilgilerine erişimleri olduğunu öğrendiğinde bu bilgileri toplamış ve yeniden satmıştır. Bu insanların hem kişisel bilgilerini detaylı bir şekilde elde etmiş hem de bu bilgileri işleyerek yeniden ticari kar elde etmiştir (Lyon, 2006: 11-12). Kişisel bilgileri toplayan kurumlar elde ettikleri verileri ticari kazanç çevirmektedir.

Bennett, Lyon, Haggerty ve Steeves kişisel verilere işlenmesinde 9 eğilime dikkat çeker. Gözetim yayılmakta ve gündelik hayatın rutini haline gelmektedir. Güvenlik talebi gözetimi arttırmaktadır, Gözetim kamu kurumlarında olduğu gibi özel kuruluşlar tarafından da yapılmaktadır. Dijital ortamlarda hangi bilginin özel olduğunu belirlemek zorlaşmaktadır. Mobil ve coğrafi konum belirleme sistemleri yayılmaktadır. Gözetim küresel bir organizasyon haline gelmektedir. Gözetim gündelik hayata etkileşimli araçlarla yayılmaktadır, İnsan vücudu (Biyometrik, DNA) gözetime dahil edilmektedir. Sosyal medya insanların gözetimini kolaylaştırmaktadır (İvren, 2019: 20-21). Gözetim sistemleri günümüzde dijital teknolojilerle kesintisiz uygulanabilirken bir yandan da deri altı gözetimine olanak verecek çalışmalar yapmaktadır.

Enformasyon teknolojilerini üreten ülkeler bir yandan bu teknolojileri ithal ederek ekonomilerini güçlendirirken diğer yandan bu sistemler aracılığıyla küresel gözetim sistemleri kurmaktadır. Gelişmiş ülkeler ekonomilerini gelişmemiş ülkeler üzerinden sağlamaktadır. Teknolojik ve ekonomik gelişme panoptik bir sürecin gelişimine neden olmaktadır. Bu teknolojiler insanlık tarihinde görülmemiş büyüklükte kontrol araçlarına dönüşmüştür. Bilgisayar, televizyon, alışveriş, telefon, faks gibi teknolojiler tek araçta toplanarak tümleşik sistemler yaratmaktadır. Böylece insanlar tüm ihtiyaçlarını tek bir araçtan halletmekte ve bu teknolojilere hâkim olan sınırsız bilgiye ulaşmaktadır (Dolgun,

2005: 116). Kişisel verilere hâkim olan şirketler günümüzde pek çok devletten yıllık daha fazla kazanç sağlamaktadır.

Bazı gözetim sistemleri giderek görünmez bir hal alırken kimlik numaraları, pin kodları, kameralar, barkodlar, şifreler kurnazca hayatın içine eklenmiştir (Lyon, 2006: 257). Bauman günümüz dünyasının post-panoptik olduğunu ve denetmenlerin ulaşılamayacak alemlere kaçıp yok olduğunu belirtir. Mahkûm ve denetimci arasındaki karşılıklı bağ bitmiştir. Yeni teknolojiler artık bu görevi yerine getirmektedir. Pencereler ve duvarlar ortadan kalkmıştır. Her şey telefonlarla yapılabilir hale gelmiştir. Oyun ve eğlence ögesi ön plandadır. Gelecekte olabilecek şeyler dijital teknikler kullanılarak denetlenmeye çalışılır ve hareket eden her şey izlenir (Bauman ve Lyon 2018: 15-16). Panoptikondaki görünmeden görme hayali yeni teknolojilerle mümkün hale gelmiştir.

Daniel Bell enformasyon teknolojilerinin tehlikelerini üç başlık altında toplar. “Gözetim teknolojilerini genişlemesi ve toplumsal yapının tüm yüzeyine nüfuz etmesi, kayıt tutma ve fişleme teknolojisinin yoğunlaşması, stratejik bilgilere erişim kontrolünün tekeller ve hükümetler tarafından gizlilik esasına bağlanması” (Dolgun, 2019: 148). Garry Marx günümüzdeki gözetim kavramı tanımlarının yetersiz olduğunu belirtmektedir. Conserve Oxford sözlüğündeki şüpheli olma durumunun günümüz gözetiminin genel olarak izleme ve sınıflandırmaya dayalı olmasıyla anlamsızlaşmaktadır. Gözetim sadece bireylere değil, coğrafi alanlara, belirli zaman dilimlerine, şebekelere ve insan kategorilerine uygulanabilmektedir. Marx’a göre gözetimi uygulayan ve gözetim altına alınan kişi arasındaki ayrımında değiştiğini belirtir (Güven, 2007: 64). Gözetim sadece bir bölgede değil küresel olarak uygulanabilmektedir. Yeni medya şirketleri ulusal sınırları aşarak kendi içinde bir dünya haline gelmektedir.

1. Gündelik Hayatta Gözetimin Uygulanışı

Paris kentinin yıkılıp yeniden düzenlenip geniş bulvarlar inşa edilmesiyle çalışanlar ilk önce seyirci, daha sonra müşteri olmaya başlamıştır. Yoksullar şehrin çok daha uzak bölgelerine gönderildiler. Paris Belediye Başkanı Haussmann 1850-70 büyük kentsel dönüşüm başlatarak şehirde yaşayanları daha kolay kontrol etmeyi ve ulaşılabilir hale getirmiştir. İsyancı, dilenci ve işsizler denetim altına almayı da amaçlıyordu (Çakır, 2015: 213). Eski toplumlarda

şehirleri boydan boya kuşatan duvarlar insanları dışardan gelecek tehlikelere karşı korumaktaydı. Günümüz kentlerinde korku şehrin içinde devam etmektedir. Kapılarda bekçiler, silahlı nöbetçiler ve elektronik kapıların olduğu özel korumaları olan alanlar artmaktadır. Bu bölgeler sınırların dışarısından gelecek tehlikelere değil içeriden gelebilecek tehditleri beklemektedir (Bauman, 2020: 62). Güvenlik kaygılarının giderek içeriye yönelmesi yeni izleme sistemlerini gerekli kılmıştır. Giriş kartları, tarayıcılar, pasaportlar güven aracı haline gelmektedir.

Şehirler kamusal düzenin ve güvenliğin kilit noktası olduğu için bireyler her açıdan görünür kılınarak gözetlenmektedir. Eski Roma yapıları dizayn açısından gören kişide otoriter bir izlenim bırakmaktadır. Platon ve Descartes gibi düşünürler şehrin düzenlenişinin toplumun yapısını ve karışıklığı önleyeceğini savunmuştur. Paris 17. yüzyılda yapılan düzenlemeyle “ışık şehri” haline gelmiştir. Gece dışarı çıkmanın güvenli olduğunu hissettirmek için La Reynie tarafından müfettişler ve 6500 fener kurulmuştur. Modernleşmeyle birlikte gece dışarı çıkmak olumsuz izlenimleri silinmiştir. Şehirler her an kontrol ve düzen altında tutulacak şekilde dizayn edilmiştir (Lyon, 2006: 104). Günümüz şehirlerinde bireyler gözetim araçları tarafından kuşatılmış durumdadır. Günlük hayatlarında, evlerinde, iş yerlerinde gelişen teknolojik araçların kullanımının yaygınlaşmasıyla sürekli izlenmektedir. Ayrıca yaygınlaşan kamera sistemleri şehirleri sararken bu kameralara yakalanmadan hareket etmek olanaksızdır (Lyon, 2006: 106,107). Görünürlük iktidar için büyük önem taşırken sokakların kameralarla donatılması güvenliğin işareti olarak sunulmaktadır.

İzleme bir kişinin diğerlerini gözlemleyerek sıra dışı davranışları tespit etmesinden sokaklardaki kameraların kesintisiz gözetimi sırasında suçluları belirlemesiyle gerçekleşebilir. Gözetim izlemek kadar dinlemeyle de ilişkilidir. Kapalı devre izleme, telefon izleme sistemleri yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Gözetimin son gözdesi kişisel veriler üzerinde yoğunlaşır. Kişi fiziksel olarak görülme de her hareketi veriler tarafından görünür kılınmaktadır. Roger Clarke yeni izleme şeklini veri gözetimi (dataveillance) olarak adlandırmaktadır. Fiziksel ve elektronik gözetime göre daha ucuz olduğundan ve otomatikleştiğinden çok sayıda kişinin izlenmesini mümkün kılar (Lyon, 2013: 34). İzlenme işleminde

artık bedenın fiziksel varlığına ihtiyaç kalmamıştır. Onun yerine bedene görünürlük veren elektronik veriler yeterlidir.

İnsanlık tarihi boyunca iletişim yüz yüze ilişkilerle sağlanmıştır. Yeni teknolojilerin aracılığıyla iletişim de yüz yüze ilişkiler yerini dolaylı etkileşimlere bırakmıştır. Beden iletişim sürecinde giderek ortadan kalkmaktadır. Günlük hayat içinde gerçekleştirdiğimiz eylemlerin birçoğu programlar kullanılarak uzaktan halledilebilmektedir. Kaybolan bedenlerin görünürlüğünü arttırmak için teknolojiler devreye girmektedir. Kredi kartları, telefonlar, bilgisayarlar kullanıcıların etkinliklerini takip etmeyi kolaylaştırmaktadır. Kaybolan bedenleri yeniden varlığa çekmektedir. (Lyon, 2006: 34). Ayrıca mahremiyetin kalesi olarak bilinen ev bilgisayar teknolojilerin duvarlar ardından kesintisiz sinyal gönderip, alabilmesiyle yıkılmıştır.

Deleuze'a göre denetim toplumları sınırlı bir alanda gerçekleşmez, toplumun her alanına yayılmıştır. Gündelik hayatta bireyin denetimi kodlarla sağlanır. Pin kodları, avuç içi kodlar, IP adresi gibi şifrelemeler kullanılmaktadır. Bireyler kendi verilerini sosyal medya uygulamaları ve çevrimiçi uygulamalar kullanarak yaratmaktadır. Üretilen bu verilerin işlenmesi uygulama şirketlerine ve reklamcılara yaramaktadır. Ayrıca bilgi üretimi sadece birey tarafından değil nesnelere aracılığıyla da üretilir. Üretilen akıllı aletler, RFID sistemler sürekli kullanıcı hakkında veri sağlamaktadır (İvren, 2019: 46). Teknoloji çevremizdeki her nesneyi akıllı hale getirirken kullanıcıları her yönden izleyebilecek veri üreticisine dönüştürmektedir.

İktidar artık sadece kapalı yerlerde değil özgür mekanlarda da işlerlik kazanmıştır. Bireyin kendini özgür olarak hissettiği evleri bile kontrol altındadır. İnternet merkezli teknolojilerin tüm gereksinimleri karşılayabilecek şekilde gelişmesi bunu mümkün kılmaktadır. Toffler ayrıca üretici-tüketici ayrımının ortadan kalktığına dikkat çeker. Pasif tüketiciler yerine üreten tüketicilere dönüştürülen birey işin bir kısmını kendi üstlenmektedir. Dijital alanlarda bilginin üretimi ve tüketiminde, elektronik bankacılık, selfservis restoran vb. hizmetlere aktif olarak katılmaktadır (Gücüyener, 2011: 56). Sosyal medya uygulamalarında üretici kullanıcıdır. Aynı zamanda tüketici olarak da konumlanmıştır. Şirketler kullanıcılar arasında etkileşim kuracakları arayüzler geliştirerek etkileşimlerini paraya çevirmektedir.

Stalder'e göre küresel gözetim sistemleri kişisel verilerin her zaman ve her yerde depolanmasını mümkün hale getirmiştir. Günlük hayat faaliyetlerine yayılmasıyla kredi kartıyla yapılan bir alışveriş sonucunda isim, alınan ürün, harcama miktarı veriler şeklinde saklanmaktadır. Elektronik biletler, telefon konuşmaları gibi faaliyetlerde analiz edilebilmektedir. Çevrimiçi ortamlarda yapılan her davranış sonucunda bilgi toplayan kurumlar bireyler hakkında daha net bilgi sahibi olmaktadır. Kurumlar tarafından bilgi aracı olarak fiziksel beden artık daha çok dijital ikizi tarafından temsil edilmektedir. Bu veriler sonucunda hakkımızda elde edilen bilgiler sınıflandırmaya tutularak özel ve kamu kuruluşlarında görülecek muameleyi de belirlemektedir (Güven, 2007: 73). Kişisel verileriniz kim olduğunuz bilgisini siz bir yere varmadan çok önce gideceğiniz yere bildirmektedir.

Marx yeni ve eski gözetim arasında farklar olduğunu söyler. Geleneksel gözetim; bireysel, görülebilir, yoğun değil, gözetime katılımı gönülsüzlük, daha pahalı, bilgiyi toplayan insandır, toplanan bilgi orada kalır, gözetim bir kerelik ve şimdiye aittir, gözetlenen gözetleyen ne bildiğini bilir, verilerin saklanması ve analizi, gönderimi ve alınması zordur. Yeni gözetimde; gözetim yaygın, gözle görülemez veya az görülür, yumuşak, yoğun, katılımı daha fazla gönülsüzlük vardır, ucuz, veri toplama rutindir, bilgi makine tarafından toplanır, gözetim geçmiş, şimdi ve geleceğe yöneliktir, gözetlenen gözleyen ne bildiğini bilemez, herkese yöneliktir, veriler analiz edilebilir, gönderimi, saklanması ve paylaşımı son derece kolaydır (Marx'dan akt., Abalı, 2018: 15). Gözetim günümüzde son derece çeşitli olarak sınıflandırılmakta geçmişe ve geleceğe dönük analizlere izin vermektedir.

Marx yeni gözetim taktiklerinde kullanılan yöntemlerin alanlarını belirtmektedir. "Çocuk bakım merkezinin internet sitesinden çocuklarını denetleyen ebeveynler, İşveren için iş bulma formu dolduran kişilerin veri tabanı, Mağazalardaki kameralar aracılığıyla müşteri ve hırsızları eşleştiren bir monitör, çalışanların e-posta ve telefonlarını denetleyen işveren, ATM'de bulunan gizli kamera, tuş basım sayısı, anahtar kelime ve model sayısını denetleyen yazılım, çalışanın nerede olduğunu gösteren sinyal kartları, sokağın karşısına kadar evin sıcaklığını ölçen alet, Uyuşturucu kullanımını belirlemek için alınan saç teli, alkol seviyesini ölçmek için yapılabilen testler, kablosu ve hücreli telefon

görüşmelerini tespit eden tarayıcı, DNA örneği, birinin yalan söyleyip söylemediğini beyin dalgaları denetlenerek ölçülmesi, arayan kişinin numarasının telefonda gözükmemesi” gibi yöntemler gözetimin yaşamın her alanında uygulanabildiğini göstermektedir (Güven, 2007: 75). “Günümüzde ısı, ışık, hareket, ses ve koku sensörleri, gece görüş gözlükleri, elektronik etiketleme, biyometrik cihazlar, ilaç testleri, DNA analizi, çevrimiçi takip, profil oluşturma, veri madenciliği, haritalama, ağ analizi ve simülasyonu” teknolojik teknikler toplumun bir parçası haline gelmektedir (İvren, 2019: 47). Günlük hayat içerisinde teknoloji hayata o kadar kusursuz bir şekilde adapte olmuştur ki, asla varlığını ve yapısını sorgulatmamaktadır.

Çin’de uygulanan Sosyal Kredi Sistemi birey ve kurumların hareketlerini kayıt altına almaktadır. Totaliter bir yapıya sahip olan sistem bir sınıflandırma aracıdır. Milyonlarca insan bu sistem aracılığıyla davranışlarının iyi ve kötü olmasına göre ödül ve cezalar almaktadır. Bu sistem aracılığıyla okul, işyeri, sosyal hayat içerisindeki verileri toplanarak dosyalanmaktadır. Dosyalanan bu bilgiler yapay zekâ araçları tarafından değerlendirilmektedir. Trafikte kırmızı ışıkta geçmek, sigarasız alanda sigara içmek, borçlarını ödememek, yabancı arkadaşlara sahip olmak, belli türde kitaplar okumak vb. özellikler ayrı ayrı takip edilmekte bireyin hayatında önemli sonuçlar yaratmaktadır. Puanı düşük olan biri havaalanlarında daha fazla bekleyebilir, bileti daha pahalıya alabilir, iş bulması daha zorlaşabilir, iyi okullara alınmayabilir, belli yerlerde oturmasına izin verilmeyebilir. Sistem bireyleri şehirlere kurulan kamera sistemleri, internet ağları ve telefonlar aracılığıyla takip altına almaktadır. Bireylere uygulandığı gibi kurumlarda bu sistem içinde ödül ve ceza almalarını belirleyecek puanlamaya dahildir. Yüksek puan sisteminde bireyler devlet tarafından ödüllendirilmekte indirimli biletler, havaalanlarında daha hızlı geçişler, bürokratik işlemlerde hızla halledebilir, ön ödeme yapmadan ev veya araç satın alabilmektedir (Kıldış’dan akt., Üstün, 2020: 37). Ayrıca bu tür sistemler test alanlarında belli gruplar üzerinde denenerek daha sonra farklı ülkelere satılmaktadır.

2. Teknolojinin Risk Yönetimi ve Tüketici Üzerinde Kullanımı

Özel yaşam giderek teknolojinin sömürgeleştirme alanına dönüşmektedir. Çeşitli ürünleri tanımlamak için kullanılan RFID çipler kimliklere

yerleştirilmektedir. Pasaportlar ve kıyafetlerde de kullanılan bu çipler birbirleriyle ilişkilendirilebilir yapıdadır. QR kodlar, RFID, barkodlar tüketim dünyası için ürünlerin sınıflandırılması ve stok kontrolü için fayda sağlamaktadır. Bu sistemler ürünleri takibini yaptığı gibi tüketiciyi de izlemektedir (Bauman ve Lyon 2018: 20-21). Teknolojik yenilikler belli kesimlere faydalar sağlarken, bazı gruplar için dezavantajlı olarak uygulanabilir.

Bar-kod uygulamasının gözetim için ilk kez 3 Nisan 1973 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Tüketiciler bu sayede daha rahat alışveriş yapabilmekte, ayrıca hesap yanlışları en aza indirilmiştir. Perakendeci de aynı şekilde ürünü tüketime sürerken ürünleri izleyebilme gücüne kavuşmuştur. Optik tarayıcılarla bilgisayar bağlantılı olan lazerli okuyucular her alışverişini kaydetmektedir. Bir tüketici herhangi bir ürünü satın aldığı anda market bilgisayarına; hangi tür mal kullandığı, markası, hacmi ya da miktarı, ürünün çeşidi, alım zamanı, başka hangi ürünleri birlikte aldığı, ödediği hesap, reklamcılarının ona nasıl ulaşabileceği, hangi raftan hangi ürünün boşaldığı bilgilerini vermekte eğer kredi kartı ödemesi yaptıysa bilgi miktarı çok detaylı olmaktadır. Kredi kartıyla adını, adresini, kredi kartı bilgilerini, gelirini vermektedir. Bu bilgiler birleştirildiğinde kişinin hayatındaki tercihleri, zevkleri, alışkanlıkları, ilgi alanları kolayca elde edilebilmektedir (Toffler'dan akt., Abalı, 2018: 59). Kişisel bilgiler anonim şekilde toplandığı söylene de verilerin kişinin kimliğiyle bağlantısı kurulabilmektedir.

20. yüzyıl gözetimi bireylerin belli mekanlarda sabitlenmesi üzerinden kontrol ve bilgi edinme süreçlerine dayanırken, 21. yüzyıl gözetimi küresel boyutta işlemekte ve dijital teknolojilerden yardım almaktadır. Hükümetler ve şirketler arasındaki bilgi son derece hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bilgisayarlar giderek uzaktan çok daha fazla şeyi yapabilmenin gücünü sağlamaktadır. Dijital alt yapı her bir hareketi çevrimiçi eylemi kaydederken gözetim sadece bugüne değil geçmişe ve geleceğe de yönelik tahminler üretir (Lyon, 2006: 180-181). 1980'lerde pazarlamacılar tüketicilerin nerede olduklarını belirleyecek bir veri tabanı oluşturarak hedefli e-posta göndermenin yolunu bulmuştur. 1990'la birlikte internet tabanlı sistemlerin çok daha fazla veri ürettiğini fark etmiştir. Telefonlar bölgesel olarak konum bilgilerini vermekte, hareket, hız, molaların süreleri analiz edilebilmektedir. Bu sadece pazarlama

amacıyla değil aynı zamanda güvenlik amacıyla da kullanılabilirler bilgilerin çıkarımına olanak sağlar (Lyon, 2013: 35). Elde edilen veriler tek bir kullanım amacına dönük olarak toplanmaz. Yapısı gereği pek çok farklı metrik oluşturularak özel bilgilerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır.

Kentlerde boş zaman aktiviteleriyle ilişkili olan tüketim AVM, tema parklar, kumarhaneler, spor ve atletizm etkinliklerinin hemen hemen hepsi yoğun gözetim gerektirir. Alışveriş yaparken tüketiciler kameralar, ürünlere yerleştirilmiş etiketler, güvenlik görevlileri tarafından izlenirken gözetime olumlu bakılır. Burada gözetim gelen tüketicilerin güvenliğine katkı anlamı taşır. Kapalı devre kameraların böyle bir etkisinin olup olmadığı tartışmalıdır. Almanya’da bir alışveriş merkezinden edinilen bilgilere göre etkisi sınırlıdır. Asıl amaçları tüketicileri hareket halinde tutmaktır (Lyon, 2013: 159). Günümüz izleme sistemleri işçilerin gözetiminde kameralar, tuşa basım sayısı, giriş kartları, uzaktan izleme sistemleriyle yapılmaktadır. Telefonlar ve GPS sistemleri işyeri dışında izlenmeyi olanaklı hale getirmiştir (Lyon, 2013: 59). İzlenmek olağan bir durum haline gelse de izleniyor hissi bireyler tarafından fark edilmez.

Ulrick Beck günümüz toplumunu “Risk Toplumu” olduğunu belirtmektedir. “Risk toplumu içerisinde yoğun olarak kuşku barındıran ve kuşku ile temellerini atan bir toplum olarak tanımlamaktadır”. İnsanoğlu geçmiş dönemlerde dışsal tehlikelerle baş başayken günümüzde bu tehlikenin kaynağı “toplumsal, teknolojik ve bilimseldir”. Geçmişteki risklerden farklı olarak günümüzün en büyük tehlikesi teknolojidir. Modernleşmeyle birlikte toplumsal yapı daha risk teşkil etmektedir. Geçmiş dönemlerdeki yoksulluk, kıtlık gibi risklerden farklı olarak günümüzün problemini teknoloji olarak belirtmektedir. Bilimsel gelişmelerle birlikte riskler daha da artmakta, vaat edilen özgürlük ve refah yerini olumsuz sonuçlara bırakmaktadır. Geçmişte mücadele ettiğimiz risklerin görünmezliği yerine günümüzde ellerimizle oluşturduğumuz risklerle mücadele etmekteyiz. Bu riskler bir bilinmezlik ve rastlantısallıktan değil bizzat insanoğlu tarafından yaratılmaktadır (Üstün, 2020: 51). Beck riski saatli bombaya benzetirken patlama ihtimali toplumu her an tetikte bekletmektedir. Risk toplumunda suçlar hayatın parçası haline gelmekte, korkular kalıcılaşmakta, güvenliğin sağlanması gündelik yaşamın süreci haline gelmektedir (İyigüngör, 2020: 40). Toplumlar sürekli güvenlik tehdidi altında olduklarına maruz

kalmaktadır. Güvenlik ihtiyacı büyük sermayedarların gözetim yatırımları için fırsatlar yaratmaktadır.

Gandy yeni gözetimde gözetleyen asla görünmediği ve hakkında bilgi edinilen kişinin, kim olduğunu önemsemeyen uzmanlar tarafından izlendiğini söyler. Gözetim sisteminin teknolojik imkanları bireyin kendisi hakkında bile bilmediği bilgileri toplar. Örnek olarak iş başvurusunda verilen kan örneğinde tespit edilen hastalığın belirtileri belirlenebilir. İzin alınmadan yapılan bu testlerin sonucu kişiye açıklanmayabilir. Gözetim yine çeşitli eşya ve oyuncaklara gizlenmiş kamera ve dinleme cihazlarıyla da yapılabilir. Günlük hayat içerisinde kullanılan çevrimiçi teknolojilerden de veriler toplanabilmektedir. Suçu önlemekten çok bir zarar ve kaybın önlemine odaklanılmıştır. Suçun işlenip işlenmemesi değil potansiyelinin varlığı tespit edilmeye çalışılır. Staples ise geleneksel gözetimde bir dükkân sahibinin müşterilerini gözleriyle takip etmekte ve hafızasına güvenmektedir. Yabancı müşterileri daha sıkı şekilde izleyebilmektedir. Bu tür gözetim ancak küçük topluluklar arasında ve dışlanma korkusu olan yerlerde mümkündür. Günümüzdeki büyük mağazalarda gözetim kapalı devre kameralarla yapılmaktadır. Gelen müşterilerin çoğu farklı insanlardır. Çalışanlar müşterileri izlemezler çünkü kurulan izleme sistemi aracılığıyla hem müşterilerin hepsi hem de tüm çalışanlar sürekli olarak izlenmektedir (Güven, 2007: 79-80). İzleme maliyetlerinin düşmesi de bu sistemlerin her yerde kurulmasına neden olmaktadır.

Lyon birçok kaynaktan toplanan verilerin eşleştirilmesiyle aranan şüphelilerin hedeflenebileceği gibi aynı zamanda bazı şirket ve reklamcılar için hedeflenen müşterileri belirleyebilir. Bir taraftan “kategorisel şüphe” için kullanılırken diğer taraftan “kategorisel ayartma” için uyarlanabilir (Lyon, 2006: 55). Amazon müşterilerini aldıkları ürünlerin yanında diğer müşterilerin ne aldığını göstererek “kategorik ayartma” yapar. Tüketicinin seçimlerini yönlendirmektedir. Aynı zamanda Wish List özelliğiyle müşterilerinin başkaları tarafından izlendiğini eğlenceyle sunar. Bu listede almak istedikleriniz veya hediye edilmesini istediğiniz ürünler listesi çıkarılmaktadır. Diğer kullanıcılar bu isteklerinizi görebilmektedir (Bauman ve Lyon 2018: 137). Veriler yeni ekonomi ve güvenlik için paha biçilmez bilgiler içerir. Kişinin neleri sevdiği ve tercih

ettiği bilgisi reklamverenler için eşsiz bir bilgidir. Ayrıca verilerin kişinin şüpheli tavırlar sergilediği durumlarda da şüpheli duruma gelebilmektedir.

Pazarlama şirketleri müşterileri özel hissettirmek için kişiselleştirilmiş sadakat kartları, indirim bilgileri ve e-postalarla kişisel bilgiler toplamaktadır. Yapılan her alışveriş sonrasında ürün stok yönetimi için elektronik iz takip edilirken, kredi kartları, sadakat kartları kullanan kimliği bilinen müşteriler hakkında daha detaylı veriler kaydedilmektedir (Lyon, 2006: 87-88). Müşteri ilişkilerinde pazarlamacılar para harcama olasılığı yüksek müşterileri jeo-demografik yöntemlerle belirlemektedir. Suçlu gruplarına yönelik kategorik şüphe, tüketicilere yönelik baştan çıkarma şeklinde işler. Belli tüketiciler sınıflandırma sonucunda daha ayrıcalıklı olması muhtemeldir. Belirli müşterilere dönük ilgi diğerlerini göz ardı etmekte ya da ikinci derecede muameleye neden olmaktadır (Lyon, 2013: 151). Dijital gözetimde ayrımcı uygulamalar yoğun şekilde kullanılmaktadır.

Stalder'a kitlelerin kontrolü amacıyla kişisel verilerin toplanması, depolanması, işlenmesini gözetim toplumunun parçasıdır. Pazarlama alanında potansiyel müşteriler daha kolay hedeflenirken, yeni arzu ve ihtiyaçlar için manipülasyon teknikleriyle tüketiciler üzerinde yeni etkiler yaratılır. Gündelik hayat verileri kaydedilmekte geleceğe dönük tahminler oluşturulmaktadır. Kredi kartlarıyla yapılan tüketim sonrasında ürün ve kişi arasında bağlantı kurularak veriler haline getirilmektedir. Konum bilgileri, faturalar, çevrimiçi hareketler, hastane kayıtları, cep telefonu kullanımı bireyler hakkında bilgi toplanmasını sağlamaktadır. Elde edilen verilerin değerlendirilip sınıflandırılması özel ve kamu kuruluşlarında profile göre muamele yapılmasına neden olmaktadır. Dijital veri fiziksel bedenin yerini almaktadır. Elde edilen bilgiler sonucunda bireyler öncelikli veya hedeflenmeyen müşteri olarak işaretlenebilmektedir (İvren, 2019: 32). Davranış ve faaliyetleri izleme, bilgi yönetimi ve görüntülü izleme, büyük veri gibi küresel gözetim sektörlerinin pazar payı her geçen yıl büyümektedir.

Çizelge 1. 2020'den 2021'e Kadar Dünya Çapında Gözetim Pazar Büyüklüğü

Yıl	Milyar ABD doları
2020	83.01
2021	90.33

Kaynak: Statista (URL-8)

Gandy'e göre kişisel bilgiler panoptik sistemde "tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirme" için kullanılır. Tanımlama bireyin kimliğinin tespiti anlamına gelmektedir. Tüketiciler tarafından istenilen kimlik doğrulama talepleri kişisel bilgileri elde edilmesine yöneliktir. Bilgiler hedef odaklı satışı mümkün kılacağı gibi tüketicinin de sınıflandırılması için kullanılır. Kar ve risk oranları böylece istenilen seviyede kalması sağlanır. Tanımlama tüketicinin kendisi hakkında verdiği bilgileri içerirken, sınıflandırma bu bilgiler içindeki gereksiz bilgilerin kaldırılması evresidir. Değerlendirme aşamasında sınıflandırılan tüketicinin hangi bilgi akışlarına uygun olduğuna karar verilir. Bu sınıflandırma işleminde her müşteri aynı öneme sahip değildir. Alım gücü yüksek olan tüketicinin peşindedir. Bireyler tüketim davranışları ve alışkanlıkları üzerinden değerlendirip, ölçerek ayrımcılığa maruz bırakır. Panoptik ayırma alıcı ve satıcı arasındaki ilişki kişisel olmayan yapay zekâ tarafından uygulanan bir işlemdir (Sarı, 2021: 114-115). Gandy'e göre günümüz dünyası tüketici profillerinin hesaba katıldığı bir mal ve hizmet sunumu sağlamaktadır. Pazarlama faaliyeti belli kişilerin hedeflendiği ve sınıflandırmalar yapılarak tüketici olarak kodlanmasıyla oluşur. Panoptik sınıflandırma kapsamı dar bir çerçeveye sahipken artık sınırsız bir bağlama sahiptir (Baştürk, 2016: 214). Yeni sistem elektronik bir panoptikon gibi hareket eder. Çevrimiçi olan herkes anlık olarak etkileşimlerine göre sınıflandırılmakta ve birbirinden ayrılmaktadır.

Şehirlerde bireylerin aldıkları hizmetler yaşadıkları bölgeye göre değişebilmektedir. Örneğin yaşadığınız yerin posta kodu sizin hangi tür insanlarla birlikte yaşadığınızı belirleyebilir. Bu sebeple alacağınız hizmetlerde gecikme ya da öncelikli olmanız belirlenir (Lyon, 2006: 130). Aynı şekilde internet tabanlı teknolojiler veri tabanlarını eşleştirerek size uygun tercihler ve promosyonlar sunar. Burada seçimden çok şirketler tarafından birey manipüle edilmektedir (Lyon, 2006: 131). Yeni gözetleme şehirlerde daha çok simüle edilmiş gelişmelerin önceden tahmin edilip kararların uygulandığı tekniklere dayanır. Gözetim bireyleri kategorilere ayırırken benzer grupları bir araya getirir. Ne

kadar parçalanırsa o kadar birbirine benzeyen insanlara ulaşılır. Gözetim olumlu amaçlara uygulanabileceği gibi belli sınıfın çıkarlarını korumak içinde kullanılır. Yoksul sınıfların belli alanlardan dışlanması ve hizmetlerden yararlanmasını engellerken, elit kesimi bu sınıftan uzak tutarak güvende olmasını sağlayacak ayrımcı vaatlerde bulunmaktadır (Lyon, 2006: 133-134). Elde edilen bilgilerin en ince ayrıntısına kadar detaylandırılıp profillendirilmesi hedeflenen grupların ortaya çıkarılmasını diğerlerinin dışarda bırakılmasına neden olmaktadır.

Lyon, “SimCity” oyununun şehir simülasyonu üzerinden yapılan bir gözetim içerdiğini belirtir. Oyunda bir şehri yönetirken nerede ne sorun olduğunu görebilir, gerekli olduğu anda müdahale edebilirsiniz. Günümüz şehirlerinde gözetim pek sorgulanmaz hatta görünmez yapıdadır. Disney turunda konuklara eşlik eden çalışanlar gibi son derece masum görünürler. Bu yüzden insanlar kameralar, kartlar, telefonlar, giriş kartları, ulaşım kartları aracılığıyla izlenmelerini düşünmezler. Şehirlerde gözetim başlayan ve biten bir süreç değildir. Sürekli hazır şekilde şehir içine görünmez ve güven verici şekiller altında bulunmaktadır (Lyon, 2006: 110-111). Yine şehirlerde kullanılan akıllı ölçerlerle elektrik kullanımı ölçülebilir ve enerjinin fazla kullanıldığı veya düzensizlikler olan evler izlemeye takılabilir. Ayrıca elde edilen veriler bozuk ev aletlerinin olduğu bilgisini verip reklamcılık için değerlendirilebileceği gibi yasa dışı işler için kullanıldığına kanıt oluşturabilir (Lyon, 2006: 115).

Marx gözetimi etkisizleştirmek için 11 kaçınma yöntemi önerir: keşif hamleleri (kişinin otoyoldaki radar sistemlerini haber veren bir aygıt kullanması), kaçınma hamleleri (alışveriş sırasında müşteri kartı ve gerekli bilgilerin verilmemesi), sırtına binme hamleleri (gözetimi kabullenmek ama güvenli bir kapıyı anahtarı olan bir kişiyi takip ederek geçmek veya kimliğini kullanmak), manevra hamleleri (gerçek anlamda bir başkasının kimliğini kullanmak), çarpıtma hamleleri (izlenen bir klavye işçisinin tuşlara sert basması veya yalan makinesi yanılmaya çalışan birinin ayakkabısına çivi koyması), engelleme hamleleri (kameraların yüzünü görmesini engelleme), maskeleyen hamleleri (takma bir adla müşteri kartı veya online bir sitede isim almak), bozma hamleleri (kameraları spreyle boyamak), reddetme hamleleri (kendisinden talep edilen bilgileri yanlış vermek), işbirliği hamleleri, karşı gözetim hamleleri (işbirliği ve karşı gözetim üçüncü bir taraf tarafından gözetim engellendiği veya hafifletildiğinde ortaya

çıkar) bu yöntemlerin her biri direniş ve itaatsizlik biçimi yaramaktadır (Lyon, 2013: 241-242). Kaçınma hareketleri mümkün olsa da bu teknolojileri kullanmama şüpheli bir durum olarak görülerek kişinin özel olarak izlenmesine neden olabilir.

3. Güvenlik Kaygıları ve Gözetimin Normalleşmesi

Kapalı devre kamera sistemi (CCTV) ilk kez 1942 yılında Naziler tarafından V-2 roketlerini izlemek için kullanılmıştır (İyigüngör, 2020: 53). Kamusal alanda kullanımı daha sonra gerçekleşirken, 1956 yılında İngiltere’de kraliçenin geçit töreni sırasında sokağa 4 güvenlik kamerası yerleştirilmesiyle gerçekleşmiştir (Karşlıoğlu, 2014: 18). Eski toplumlarda şehirleri boydan boya kuşatan duvarlar insanları dışardan gelecek tehlikelere karşı korumaktaydı. Günümüz kentlerinde korku şehrin içinde devam etmektedir. Kapılarda bekçiler, silahlı nöbetçiler ve elektronik kapıların olduğu özel korumaları olan alanlar artmaktadır. Bu bölgeler sınırların dışarısından gelecek tehlikelere değil içeriden gelebilecek tehditleri beklemektedir (Bauman, 2020: 62). Kameralar bireyler tarafından kişisel güvenliklerini sağlama amacıyla özel mülkiyetlerinde de kullanılmaktadır.

Güvenlik kaygısı günümüz kentlerinde dışarıdan içeri kaymıştır. En yakınımda bulunan komşular bile yabancıdır. Bir yandan tüm nesillerden daha güvenli alanlar içinde yaşarken, diğer yandan da hiçbir kuşak güvensizlik duygusunu günümüz insanları kadar hissetmemiştir (Bauman ve Lyon 2018: 120). 20. yüzyılda 1971 Münih Olimpiyatları saldırısı İsrail’de, 1970’lerden itibaren İrlanda Cumhuriyet Ordusunun Britanya topraklarına müdahalesi sırasında İngiltere’de, 1985 yılında Air 192 uçuşu bombalı saldırısı Kanada’da, 1995 Tokyo metrosu bombalı saldırısı Japonya’da gözetim önlemlerinin artırılmasına yol açmıştır. 11 Eylül 2001 New York ve Washington saldırıları sonrası güvenlik ve gözetim önlemleri küresel bir boyuta ulaşmıştır (Lyon, 2013:176). Denetim Toplumlarında bulunan masum-suçlu, onaylı-şüpheli, yasal-yasadışı ayrımları artık geçersizdir. Günümüz kategorik şüphesi herkesi içine alacak şekilde genişlemiştir (Lyon, 2013: 191). Herkes şüpheli durumda olduğu günümüz toplumlarında güvenlik ihtiyacı gözetimi kışkırtmaktadır.

İngiltere, İrlanda terör tehdidine önlem almak için Londra şehrini “çelik çemberi” denen bir sistemle donatmıştır. Gelişmiş kameralarla yapılan gözetim ve bilgisayar yazılımlarıyla yapılan eşleştirmeler bölgedeki her şeyi kayıt altına almaktadır (Lyon, 2006: 69). 1974’de Britanya’da kurulan Ulusal Polis Bilgisayarı (PNC) bünyesinde 45 milyon araç kaydı, ülkenin her yerindeki kamera polislere bağlı 10 bin kamera erişimi aracılığıyla günde 230 bin işlem yapmaktadır. Bu sistem daha büyük bilgisayar sistemi projelerine bağlanabilir. Ulusal Otomasyonlu Parmak İzi Belirleme Sistemi’yle çalışabilen sistem 4 milyon parmak izine de erişebilmektedir (Lyon, 2006: 79). Ayrıca güvenlik sistemleri geliştiren şirketler bu ürünleri diğer ülkelere satabilmektedir.

Londra metrosu “Cromatica” adlı güvenlik sistemiyle korunmaktadır. Kalabalığın hareketlerini, izinsiz yerlere girmeye çalışanları, şüpheli hareketleri, intihar girişimlerini belirleyebilmektedir. Günlük hayat içinde birey hem vatandaş hem işçi hem de tüketici olarak yaşayarak izlenmektedir. Devlet kamusal düzeni sağlama ve kontrol için izlerken, şirketler işçilerinin performanslarını izlemekte ayrıca tüketim aşamasında her bir işlemin satışın kaydını tutmaktadır. Şehirlerde gözetimin en görünür hali kapalı devre kameralardır. Kameralar şehri bir ağ gibi sarmaktadır. Günlük hayat içinde kameralar bireyler için alışılmış bir görünüm sunmaktadır (Lyon, 2006: 120-123). ABD’nin Toronto bölgesinde kullanılan plaka tanımlama sistemi araçlardan otomatik olarak ücret almaktadır. Bu sistem Körfez Savaşında kullanılan akıllı bombaların teknolojisinden geliştirilmiştir. Araçların verdiği ücret gittikleri mesafe, günün hangi saati ve hangi rotaları izlediğine göre değişmektedir (Lyon, 2006: 128). Sınırlar otomatik geçiş sistemleriyle kontrol edilirken günlük hayat içerisinde hareket ederken bile izlenebilirsiniz. Telefonların GPS sistemi nerede olduğunuzu her an belirleyebilmektedir.

Modern kentlerde gözetim polisler tarafından artan şekilde uygulanmaktadır. Gözetim rutin olarak uygulanmakta ve suçun daha işlenmemiş potansiyel taşıyan kişileri belirlemeye yöneliktir. Video kamera sistemlerine bu amaçla başvurulabilmektedir. Kentlerde bilgi askeri tekniklerle toplanmaktadır. Güvenli bir şehir yaratma düşü özel alanlar yaratmıştır. AVM’ler ve turistik yerler bu nedenle izlemenin özenle gerçekleştirildiği yerlerdir (Lyon, 2013: 60-61). İngiltere dünyadaki CCTV’nin beşte birine sahiptir. Bu alandaki en büyük Pazar

Avrupa'da İngiltere'dir. Gün içinde kameralara 300 kez yakalanabilirsiniz. İngiliz halkı kamera sistemlerinin her yeri sarması karşısında kendini daha güvende hissetmektedir. 11 Eylül sonrası Washington ve New York'ta bu sistem yaygınlaşmıştır (Lyon, 2013: 64-65). Dünyanın en çok izlenen şehirlerinin başında Çin gelmektedir. Çin gözetim sistemlerini yoğun şekilde kullanmaktadır. Toplumsal işleyiş ödül ve cezalar olacak şekilde düzenlenmektedir.

Çizelge 2. 2021 Yılına Göre Dünyanın En Çok Gözetlenen Şehirleri

Şehir	1000 Kişi Başına Düşen Kamera Sayısı
Taiyuan (Çin)	117
Wuxi (Çin)	90.5
London (İngiltere)	73.3
Indore (Hindistan)	64.4
Changsha (Çin)	55.8
Beijing (Çin)	55
Hangzhou (Çin)	51
Qingdao (Çin)	45.6
Kunming (Çin)	44
Xiamen (Çin)	39.6
Harbin (Çin)	38.1
Hyderabad (Hindistan)	36.5

Kaynak: Statista (URL-9)

11 Eylül sonrası gözetim kapasiteleri arttırılmıştır. İç güvenliği sağlamak ve gelecekte oluşabilecek tehditleri önlemek amaç haline gelmiştir. Güvenlik sektörü ekonomik bir sektör halini almıştır. Gözetim sadece devlet tarafından değil bireyler tarafından da yapılır. İnsanlar komşularını izlemekte, evlerine kamera taktırarak kendini güvende hissetmektedir. Bebek sahibi ebeveynler uzaktan kameralarla dadıları izlemekte, cep telefonu takip sistemleriyle konumlarını görebilmektedir. Askeri ve polislikle ilişkili bu teknolojiler aileler tarafından kullanılmaktadır. Tüketiciler de yoğun bir şekilde izlenmektedir. Sadakat kartları, kredi kartları onların tüketimleriyle ilgili ipuçları sunmaktadır. Ayrıca bu tüketim verileri sigorta şirketleri tarafından ele geçirilebilir ve satın alınan sağlıksız ürünler sebebiyle kapsam dışı bırakılabilme tehlikesi bulunmaktadır (Lyon, 2013: 28-30). Gözetim içerisinde gizli amaçlar bulundurulur. Tüketiciyi etkilemek isteyen pazarlamacılar, öğrencileri kontrol etmek isteyen okullar, şirketlerin güvenliğini için girişlere PIN sistemleri kurması, böylece belli amaçlara bağlı olarak veriler toplanır (Lyon, 2013: 33).

Radyo frekanslı sistemlerin yaygınlaşması büyük marketlerin ürün kontrolü ve stoklarını görmesini sağlarken ürünleri kontrol etme zorunluluğu ortadan kalkar. Bu sistemi eleştirenler radyo frekanslı sistemlerin tüketicinin hareketlerinin izlenmesini sağladığı ve güvenlik kameralarının müşterileri hedefleyebildiğini söylemektedir. Okullarda radyo frekanslı kartlar kullanılarak öğrenciler gün boyu izlenmektedir (Lyon, 2013: 166). Her kurum kendi kişisel veri ağını kurmak istemektedir. İzleme olanakları arttıkça şirketlerde çalışanları üzerinde bu durumdan faydalanmak isteyebilmektedir.

Lyon, elit tabakanın gözetim sistemlerinden yoğun bir şekilde yararlandığını belirtir. Havaalanları, ulaşım sistemleri, oteller gibi mekanlara girişler güven sembolü gerektiren araçlarla gerçekleştirilmektedir. Evler korunaklı kaleler gibi korunmakta ve içeridekini dışardaki tehlikelerden uzak tutmaktadır. Ebeveynler çocukları ve mallarını gözetlemek için yine yüksek teknolojiden yararlanmaktadır. Bu örneklerde yeni olan şey teknolojidir. Teknoloji aynı zamanda ırkçı saldırılara önlem için kullanılabileceği gibi aynı zamanda bunun artmasına da neden olabilir. Örneğin İngiltere'nin Newham şehrinde "Mandrake" sistemiyle ırkçı failer video kamerayla izlenmekte ve veri tabanında kimlik eşleştirme uygulanmaktadır. (Lyon, 2006: 116-117). Yüz tanıma sistemleri ve suçlu profili belirlemek için kullanılan yazılımlar ırkçı algoritmalar yüzünden etnik gruptaki insanları zor durumda bırakmaktadır.

21. yüzyılda gözetim artık küresel şekilde işlemektedir. Gözetim araçları günlük hayata yayılmıştır. Bireylerin çevrimiçi her hareketi yerel ölçekte ve küresel olarak sürekli hareket halindedir. Elektronik kimlik kartları, pasaportlar kişilerin bilgilerini kurumlar arası yolculuğunu hızlandırmıştır. Seyahat bilgileri kişinin gideceği yere varmasından çok önce uluslararası yolculuğa çıkar (Lyon, 2013: 171). Elektronik gözetim hareketliliği hızlandırdığı gibi belli kesimlerin hareketini kısıtlamaktadır. Turistler rahat bir şekilde hareket özgürlüğüne sahipken, aylaklar sokakların temizlenmesi, göçmenlikle mücadele, güvenlik önlemleri sebebiyle sokaklardan belirlenmiş alanlara doğru itilmektedir (Lyon, 2013: 173). Verilerin yolculuğu anlık olarak gerçekleşmektedir. Hareketlilik önünde engel teşkil eden her şey göz önünden uzaklara süpürülmektedir.

Lyon günümüz gözetimi altında bilgisayar ve GPS sistemleri bireyleri kesintisiz bir şekilde izlemektedir. DNA ve parmak izinde olduğu gibi

görüntülenen verilerdir. Gözetim her yerde kanıksanmış biçimdedir. Modern gözetim gelenekselden farklıdır. Polis faaliyetleri, iş yerleri, tüketici pazarında yeni teknolojilere başvurulmaktadır (Lyon, 2013: 11-12). Günlük hayat içerisinde çevrimiçi hareketlerimiz sonucunda oluşan veriler sadece kurumlar arasında değil uluslararası hareket etmektedir (Lyon, 2013: 17). 21. yy. geçişle birlikte kişisel bilgiler kesintisiz bir şekilde izlenmesi gözetim toplumu söylemini doğrulamaktadır. 11 Eylül saldırısı sonrası ulusal güvenlik amacıyla kişisel verilere erişimin önünü açan yasalar çıkarılmış refah toplumundan güvenlik toplumuna geçiş başlamıştır (Lyon, 2013: 21). Günümüz toplumlarda gözetim normal bir olgu haline almıştır.

4. İstihbarat Örgütlerinin Gözetim Üzerindeki Hakimiyeti

Doğu Bloku ülkelerinde gözetim çok daha sınırsız yetkilere sahiptir. Demokratik rejimler, Batı Avrupa ve Amerika fişleme faaliyetlerine hukuksal sınırlar koymuştur. Doğu Almanya'da Stasiler tarihin en büyük fişleme çalışmasını yürütmüştür. 16 milyon nüfusa sahip Doğu Almanya'da 400 bin kişi muhbir yapılmış ve 6 milyon kişi fişlenmiştir. Stasiler birebir takip, fabrika, sivil örgütler ve benzeri kurumlar içine girmiştir. Tehdit ve potansiyel şüpheli olarak görülen herkesi takip altına almıştır. İletişim teknolojileri henüz gelişmediğinden daha farklı teknikler uygulanmıştır. Toplantı yerleri ve hedefler "Scandium-46" gibi kimyasal maddelerle işaretlenerek radyasyon dedektörleriyle takip edilmekteydi (Dolgun, 2019: 46-47). Teknolojinin gelişmediği dönemlerde gözetim şüpheli kişilerin fiziksel takibi ve fişlenmesiyle mümkündür.

Roosevelt tarafından 1909 yılında kurulan FBI iki kutuplu dünyanın ihtiyaçlarını karşılamakta isteneni verememiş daha çok yurtiçiyle sınırlı kalmıştır. Sovyetlerin istihbarat faaliyetlerinin artması CIA'nin kurulmasına neden olmuştur. ABD yaşanan teknolojik gelişmeler, ülkelerin küresel çekişmeleri elektronik gözetimi zorunlu hale getirmiştir. İlk başlarda askeri ve diplomatik şifreli görüşmelerini deşifre eden NSA Truman emriyle 24 Ekim 1952'de kurulmuştur. Daha sonra dünyadaki tüm telefon konuşmalarını dinleyen NSA, uydu teknolojileriyle birlikte tüm yerküreyi gözetim altına almıştır. Doğu Blok'unu attığı uydularla takip altına alan kurum, 1990'larda yüzlerce uydusuyla askeri amacı yanında sivil hayatı da içine alacak şekilde çemberini genişletmiştir

(Dolgun, 2005: 123-124). ABD casusluk aygıtları kurumlarını kendi vatandaşlarını değil dünyadaki komünizm eylemlerini kontrol etmek için kurulsada ulusal güvenliğin kapsamı son derece geniş ve bulanıktır. Sisteme başkan tarafından eklenen NSA başlangıçta Silahlı Kuvvetler Güvenlik Teşkilatı olarak adlandırılmıştır. 1952 yılına kadar tanımlayıcı bir adı yoktu, varlığı 1957 yılında ortaya çıkmıştır. Kara, hava ve deniz kuvvetleri kriptoloji faaliyetlerinin bölümlere ayrılmasına son vermek için kurulmuştur. Birinci işlevi bu birleşmeyi sağlayarak iletişim ağlarını kontrol etmektir (Mattelart, 2012: 87). İletişim ağlarının kontrolü ABD'nin küresel güç olması için büyük avantaj sağlamıştır.

2014 yılında NSA'nın günlük milyarlarca telefon verisi ve iki yüz milyon kısa mesajı topladığı ortaya çıkmıştır. Akıllı telefonlar cebimizde her yere götürebildiğimiz casuslar gibidir. 1952 yılında Truman yönetiminde Amerika'nın en gizli servisi kurulmuştur. Varlığı yıllarca gizli kalan servisin açılışının "No Such Agency" (Böyle Bir Ajans Yok) ya da "Never Say Anything" (Asla Bir Şey Söyleme) olduğu iddia edilmiştir. Dünya çapında bilgiyi izlemek, işe yarayacak bilgiyi elemek, teşhis etmek, güvende tutmak, analiz ve değerlendirme en önemli görevleridir (Aust ve Ammann, 2019:11-12). NSA, Salt Lake City'nin güneyinde Bluffdale'de 1,7 milyar dolara inşa ettirdiği Utah Data Center binasında süper bilgisayarlar bulundurmaktadır. Bu kompleks gelecek yüzyıldaki tüm elektronik iletişimi depolayabilecek kapasiteye sahiptir (2019: 14). Kullandığımız ev aletleri ve kıyafetlerin veri göndermeye başlamasıyla çok daha çeşitli bilgileri gönüllü olarak dağıtacağız. NSA'nın Bluffdale'deki veri saklama kapasitesi ancak bir katrilyon (1.000.000.000.000.000.000.000) sayfaya sığabilen bir içeriğe sahiptir ve bu oran Gutenberg'in matbaayı bulduğu zamandan bu yana basılan eserlerin beş milyon katı kadardır" (Aust ve Ammann, 2019: 32). Teknolojik gelişmeler gözetim araçlarının maliyetini düşürdükçe devasa ölçekte veri toplanmasının önünü açmıştır. NSA günümüzde Snowden ifşaatlarında da görüldüğü gibi tüm dünyayı izlemektedir.

Savaşlar, dinleme ve stratejik yazışmaları çözme teknolojilerinde sıçrama yaratmıştır. İngiliz Gizli İstihbarat Servisi, Alan Turing'i Almanların Enigma'nin kodunu kırmakla görevlendirmiştir. ABD'de Bell Telekomünikasyon Laboratuvarları'nda araştırmacı olan Matematiksel İletişim Teorisinin mucidi Claude Shannon'da Ulusal Savunma Komitesi için kodlama üzerine çalışmıştır.

ABD ve İngiltere 1943 yılında istihbarat ve iş birliği “Brusa Comint” adlı gizli anlaşma yapmıştır. 1948 yılında bu ağında adı “Ukusa” iki ülkenin baş harflerini niteleyecek şekilde değiştirilmiştir. ABD tarafında NSA, İngiltere tarafında ise GCHQ tarafından yönetilmekteydi. Amaç doğu bloğu ülkelerinin askeri ve siyasi iletişimlerini gizlice dinlemektir. Echelon uydu sistemleriyle ortak sayısı artmıştır. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda ve dost ülkeler Almanya ve Japonya ağa dahil edilmiştir. Ağdaki her ülke dünyanın bir alanından sorumludur. Haberleşme, uydu yayınları, denizaltı kablolarıyla yapılan iletişim yapay zekâ sistemleriyle sıralanarak yayını kesmek, şifrelerini çözmek mümkün olmuştur. Echelon varlığı 1972 yılında NSA çalışanının sızdırdığı bilgilerin ABD dergisi olan Ramparts’da yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştır (Mattelart, 2012: 92-93). İstihbarat örgütünün faaliyetleri sistemlerdeki arızalar ve eski çalışanlarının itirafları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Diğer türlü bu örgütlerin çalışma şekli hakkında bilgi edinmek imkansızdır.

Comint uluslararası iletişim bilgisinin kısaltmasıdır. Küresel olarak mesajların denetlenmesini, askeri, diplomatik ve ekonomik bilgilerin toplanmasını içerir. Uyuşturucu trafiği, kara para, terörizm ve organize suçlar hedef altına alınabilir. Hükümetler, şirketlere uygulanabileceği gibi bireylere yönelik olarak da bilgi toplama amacıyla kullanılabilir. Comint posta, telgraf, telefon, telgraf şirketleriyle uluslararası iletişime dahil olmakta uydular, internet, radyo yayınlarıyla izleme kapasitesi gelişmiştir. İletişimin birleşme noktası olarak ABD istihbarat örgütleri için değerli bilgilerin geçiş noktasıdır. NSA istediği bilgileri almak için ilgi duyduklarıyla konuyla ilgili iz süren yazılımlar kullanır. Echelon sistemi elde edilen mesajları kontrolünü çok daha kolay hale getiren izleme listeleri oluşturmuştur. Bu listeler isimleri, adresleri, telefon numaraları ve diğer seçimleri veri tabanlarında özel hedefler doğrultusunda toplar. Echelon aynı zamanda fax, modem bilgileri, ses izlerini tanımlayabilmektedir. Sistem ekonomik anlaşmalar için değerli bilgileri de ele geçirmektedir. Amerika, Fransa’yı Airbus endüstrisinde elde ettiği bilgilerle yenmiştir. NSA, Lotus, Microsoft ve Netscape gibi şirketlerin kodlarını kırmak ve mesajlarına erişebilmek için diğer ülkelerdeki internet güvenlik önlemlerinin düşürülmesini teşvik etmektedir (Lyon, 2006: 194-197). Elektronik gözetim ve istihbarat

faaliyetleri ekonomik olarak iş ortaklıklarına darbe vurmak içinde kullanılmaktadır.

2008 yapımı “Kartal Göz” filminde açılış bir uzaktan hava aracının Ortadoğu’da yakaladığı cenaze töreninde terör şüphelileri olduğunu belirtmesidir. Binlerce kilometre öteden ABD’li kurmaylar görüntü, ses analizleri olasılıklarına göre başkandan onay aldığı anda geriye sadece tek bir tuşa basmak kalmaktadır. Filmin iki ana karakteri gizemli mesajlar olarak yönlendirilmektedir. Yaptıkları her hareket önceden tahmin edilmiş ve tasarlanmıştır. Yapmak istemedikleri zaman içlerine düştüğü durumdan dolayı düşman olarak algılanacaklardır. Bu iki karakter çevredeki elektronik olan tüm sistemler tarafından gözetim altında tutulmaktadır. ATM kamerası, telefonlar, sokak kameraları, mağaza kameraları, uydu kameralarıyla kısıkaç altına alınmıştır. Tek yapmaları istenen mesajlarda söylenenleri yerine getirmeleridir. Mesajları gönderen onları hedefe varması için yollarını açmakta, kör noktaları söylemekte, yakalanmalarını önlemektedir. Filmdeki sistem Echelon’a benzemektedir. Küresel gözetim sistemleri ve elektronik her ortam YZ tarafından otomatik yönetilmektedir. ABD’nin güvenliği için kurulmuş bu YZ, ABD Başkanının öldürülmesi için komplo hazırlamaktadır.

NSA yılda yüz milyondan fazla doküman elde ederken, gizli statüsünde 40 ton dosyayı eleyip incelemek zorundadır. Bu kadar büyük bir bilginin elenmesi NSA için büyük bir yük haline gelince, bu işlemi yapabilecek bir sistem kurulması zorunlu hale gelmiştir. Dünyanın tüm bilgi trafiğini elektronik olarak dinlemek için Echelon sistemi kurulmuştur. Echelon elektronik ortamlardaki tüm verileri izleyebilmektedir. Sistem gerekli ve gereksiz bilgileri ayıklayabilmektedir. NSA tarafından belirlenen anahtar kelimelerden yola çıkarak sistem otomatik olarak küresel bir ayıklama ve dinleme işlemi gerçekleştirir (Dolgun, 2005: 140). Echelon aynı zamanda ülkelerin ticari olarak dinlenmesini ve atılımlarını önlemek için ABD tarafından pek çok kez kullanılmıştır.

1994 yılında ABD Echelon sistemiyle Brezilya ve Fransız şirketi Thompson Amazon için Teyakkuz Sistemi (SIVAM) anlaşmasını engellenerek ABD’nin Raytheon şirketine verilmiştir. Amazon bölgesinin izlenmesi yerel halkın korunması, toprak işgali ve kullanımını kontrol ve haritaların güncellenmesi, hava trafiği, büyük su rezervleri kontrolü, sınır kontrolü ve kaçakçılık kontrol altına almaktadır (Mattelart, 2012: 171).

NSA, PRISM ile internet ağlarından geçen her şeyi toplamaktadır. İletişim ağlarında izlenmeyen bir nokta bulunmamaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 109). NSA, xKeyscore programı ile hem içerikleri hem de metadataları toplayabilmektedir. Kullanıcı adlarını, IP adreslerini, anahtar kelimeleri ve birçok veriyi doğrudan arayabilmektedir. Sisteme yöneltilebilecek sorular “İran’da Pretty Good Privacy kimler kullanıyor?”, “Takip ettiğim hedef kişi Almanca konuşuyor fakat Pakistan’da yaşıyor, bu kişiyi nasıl teşhis edebilirim?”, “Takip ettiğim hedef kişi eşyaları arayıp bulmak için Google Map kullanıyor, bu bilgiyle kişinin e-posta adresini bulabilir miyim?” (Aust ve Ammann, 2019: 134-135). Otomatik yazılımlar kullanılarak büyük veriler sınıflandırılmaktadır. Bu yazılımlar olmadan elde edilen verileri tek tek değerlendirmek büyük bir yük haline gelmektedir.

Eski NSA çalışanı Snowden sızdırdığı belgelerle kurumun küresel bir gözetim uyguladığını ortaya çıkarmıştır. Sızdırdığı belgelerde kurumun stratejik ortakları devletler ve küresel şirketlerdir. AT&T, IBM, HP, Motorola, Qwest, Microsoft, Intel, Verizon, CISCO, EDS, Qualcomm, Oracle gibi firmalar NSA’le ortak çalışmaktadır. Şirketlerin verilerine sızmak için kullanılan anahtar program PRISM’dir. Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, Pal Talk, AOL, Skype, Youtube, Apple elindeki veriler NSA tarafından da ulaşılabilir (Çakır, 2015: 278-279). İstihbarat ve şirketler arasında verilerin paylaşımı konusunda ortaklıklar endişe vericidir.

1998 yapımı “Devlet Düşmanı” filminde kongre üyesi NSA tarafından düzenlenen komplo ile öldürülmektedir. Tesadüfen çevredeki doğa gözlemcisi tarafından cinayet anı kayıt altına alınmıştır. NSA bu kaydı ele geçirmek için ne yapılması gerekiyorsa anında yetki verilmektedir. Telefon ve uydu sistemlerini belirlediği hedefi takip edebilmekte olduğunu görüyoruz. NSA ajanlarından kaçarken video kaydı gözlemci tarafından avukatın çantasına bırakılıyor ve daha sonra NSA mağaza içindeki kameraları inceleyerek durumun farkına varıyor. Mağaza içindeki kameralar NSA teknisyenleri tarafından gelişmiş cihazlarla incelenerek elindeki paketin aldığı şekilden içine bir şey konulduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra avukat NSA’nın hedefi haline gelecektir. Evine dinleme cihazları, giydiği elbiselerine konum belirleyici cihazlar, geçmişindeki bilgiler, çevrimiçi tüm hareketleri çalışanlar tarafından incelemeye alınmıştır.

Elde edilen bilgilerle kişinin kamuoyunda güveni azaltılacak haberler ve manipülasyonlar yapılarak hedef pasifize edilmektedir. Filmde kurumun dinleyip izleyemeyeceği bir yer bulunmamaktadır.

11 Eylül sonrası terörle mücadele kapsamında gözetime yeni çözümler eklenmiştir. Biyometrik tarama havaalanlarında şüpheli kişileri ayırmak için kullanılırken, aynı zamanda ATM'lerde dolandırıcıların belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Radyo frekanslı çipler Wall-Mart gibi şirketler tarafından ürün stok kontrolü için kullanılabilirken, vatandaşların kimlik kartlarına takılabilmektedir (Lyon, 2013: 163). Cep telefonları uzaktan müdahale edilerek mikrofonu verici haline getirilerek çevredeki konuşmalar dinlenebilmektedir. Telefon kapalı olsa dahi pili çıkarılmadığı sürece dinleme yapabilmektedir (Dolgun, 2019: 61). Uydu sistemleri askerî harekât ve savaş süreçlerinde hayati bilgiler sağlamaktadır. Binlerce kilometreden detaylı ve net fotoğraflar çekebilirken gece yuvarlanan bir tenis topunun vurulma açısı bile analiz edilmektedir. Kameralar görme açısının engellendiği toz, duman ve sis gibi durumlarda ısıya duyarlı çekimler yapabilmektedir. Her türlü konuşma net bir şekilde kaydedilebilmektedir (Dolgun, 2019: 69). İzleme kapasiteleri sürekli olarak artmaktadır.

İnternete girdiğimizde hareketlerimiz sadece NSA, GCHQ, BND gibi gizli servisler tarafından izlenmez. Google arama motorunu kullandığınızda, Facebook hesabınıza girdiğinizde nerede bulunduğunuz, hangi cihazı kullandığınız, hangi sayfalara girdiğiniz, bu sayfalarda geçirilen vakit, arkadaşlarınızın kim olduğu, neleri beğendiğiniz, kiminle iletişim kurduğunuz, tuşlara basma hızınız, hangi tür resimlere yükleyip indirdiğiniz kayıt altına alınır. Google on yıldan fazla süredir Almanya'daki yüzde 95 pazar payı ile internet kullanıcılarının bilgilerini toplamaktadır. Eric Smith bir açıklamasında: "Biz nerede olduğunuzu biliyoruz. Geçmişte nerede bulunduğunuzu biliyoruz. Şu an neler düşündüğünüzü aşağı yukarı biliyoruz." Elde edilen veriler kişinin kimliğini belirlemek için kullanılabilir. Aynı zamanda konum belirleme teknolojileri düşmanın yerini saptamak için de kullanılmaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 9-10).

ABD'de kurulan Phorm şirketi yazılımlarının zararlı olması nedeniyle sivil toplum kuruluşları mücadelesiyle ülkeden atılmıştır. Phorm her kullanıcıya bir numara vererek her hareketini izlemeye başlar. Bu bir fişleme sistemidir. Devletler tarafından da kullanılır. Bu şirket kişisel mahremiyeti ihlal ettiği için

ABD, İngiltere, Romanya, Brezilya, Güney Kore'den kovulmuştur. Şirket faaliyetlerini Türkiye'de TTNET gezinti programıyla devam ettirmektedir (Çakır, 2015: 284-285). Bilgisayarlara bulaşan casus yazılımlar da gözetim için kullanılmaktadır. Ücretsiz bir yazılımla birlikte bilgisayarlara sızan yazılımlar tüm kullanım alışkanlıklarını kaydetmektedir. Tüketim alışkanlıkları, internetin kullanılma sıklığı, hangi sitelere girildiği, yaş grupları, cinsiyet, siyasi görüşler, ırk, din gibi bilgiler elde edilebilmektedir. Program bilgisayardan silinse bile yazılım bilgisayarda kalıp çalışmaya devam edebiliyor. Kişisel mahremiyet yanında donanımlar işlem gücünü de düşürmektedir. Bilgisayarların programları ekle ve kaldır bölümünde bile bu yazılımlar gözükmemektedir. Popüler casus yazılımlara; Kovter, Emotet, WannaCry, ZeuS/Zbot ve CoinMine örnek verilebilir. (Dolgun, 2019: 89-90). Geliştirilen yazılımlar devletlere düşmanlarını veya muhalefet adaylarını fişlemek içinde pazarlanmaktadır.

Alman-İngiliz ortaklığıyla kurulan Gamma Group yan kuruluşu olan Gamma International bir reklam videosunda, devlet düşmanları en mahrem alanlarının bile nasıl izleneceği göstermektedir. Firma yüz ülkede çalışmaktadır. Yıllık geliri 1,8 milyar dolardır. Truva atları, Skype, e-posta ve Sms'leri izleyecek programlar satmaktadır. FinSpy Mobile Truva atı telefona bir yükleme ve sistem güncelleme bildirisiyle bulaşmaktadır. Bildirime tıkladığınız anda telefon konuşmaları, e-postalar, Facebook özel yazışmaları, kaydedilmiş veriler ve birçok kullanıcı hesabına erişebilmektedir. Şirket masaüstü cihazlar için de yazılım satmaktadır. Fintrusion Kit ortak ağlara bağlanan bilgisayarlara sızmakta ve bilgi depolamaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 149-150). Edmond Locard, 1930 yılında bir insanı teşhis etmek için parmak izinin on iki özelliğini bulmuştur. MIT laboratuvarlarında Alexandre de Montjoye'in öncülüğünde bir ekip cep telefonu hareketlilik profilinin dört verisinden kullanıcının yüzde doksan beş oranında bilinebileceğini ispatlamıştır. Araştırma boyunca 1,5 milyon cep telefonu kullanıcı izlenmiş ve modeller oluşturulmuştur. Araştırmalar konum bilgisinin kişinin elektronik parmak izi olduğunu göstermiştir (Aust ve Ammann, 2019: 156). Dünyada her geçen yıl gözetim ve güvenlik endüstrisinin pazar payı büyümektedir.

Promis sistemi çok geniş bir kullanım alanına sahip olmakla birlikte bilgisayarlara yerleşmiş truva atı gibi çalışmaktadır. Verileri uluslararası

sürüklenme ağları üzerinden tek ağ üzerindeymiş gibi kullanabilmektedir. Sistem nitelik önceliklerini belirleyerek ulaştığı veri setleri içinden hedefteki düşman veya kişilerin hakkında her türlü bilgiyi toplayabilmektedir. Elektrik, su, telefon şirketleri, bankalar, havayolları, trafik şubesi, sigorta gibi kurumların bilgisayarlarına erişim sağlayarak eşsiz bir bilgi havuzunu kullanmaktadır. Bu bilgileri önem sırası ve türlerine göre sıralayabildiği gibi elde edilen profillerdeki en ufak değişimleri bile fark edebilmektedir. Guatemala, İsrail’le yaptığı anlaşmayla sistemi ülkedeki siyasi muhalifleri belirleyerek ortadan kaldırmak için kullanmıştır. Diktatör rejimler elinde böyle bir güç azınlık ve farklı düşünceden insanların yaşama özgürlüklerini tehdit etmektedir (Dolgun, 2005: 136-137). İstenmeyen gruplar ve istenilmeyen olarak işaretlenerek kategorileştirme teknolojik imkanlarla uygulanır. ABD’de geliştirilen bu sistem Avrupa’ya ihraç edilmiştir. Örneğin Eurodac, Avrupa Birliği içerisinde politik nedenler ve yaşamak için yeni bir yer arayan insanların parmak izlerinin toplanmasıyla rahatça gezmelerini engellemektedir (2006: 201). Bigo’ya göre yeni gözetim tekniklerinin hedefinde azınlıklar bulunmaktadır. Bu insanlar kategorilere ayrılmakta, kimliklendirilmekte, standartlaştırılıp düzene sokulmaktadır (Lyon, 2006: 206). Günümüz teknolojileri kişisel verileri detaylı şekilde izleyen gruplara sunması büyük tehlikeler yaratabilir. Totaliterleşme eğilimi taşıyan devletler bu bilgileri fişlemek için kullanabilmesi endişe vericidir.

Fransız İstihbarat Servisi ve Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan bir raporda Microsoft’un yazılımlarında casusluk programları ve arka kapılar bulunduğu dair endişeler dile getirilmiş bu bilgilerin ABD İstihbarat Servilerine aktarıldığı belirtilmiştir. Kanada Hükümetine çalışan bir enstitü 1998’de Windows programlarına kodlanmış NSA yazılı şifreler bulmuştur. Rusya Devlet Başkanı Putin askeriye ve bilgi teknolojilerinde Windows yazılım kullanımı yasaklamış, Alman Silahlı Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı çok gizli dosyaların Windows yazılımlarıyla NSA’ye aktarıldığını belirtip sistemi kullanmayı bırakmış, Fransa ve Çin’de resmî kurumlarda kullanımını yasaklamıştır (Dolgun, 2005: 132). Üretilen teknoloji ve yazılımlar milli olması bu açıdan önemlidir. Teknoloji şirketleri sattıkları ürünler üzerinden bilgi erişimi ve veri paylaşımı yapmaktadır.

5. Biyometrik Gözetim ve Dijital Kimlik Kartları

Bedenin bir ipucu olarak yorumlanmasını ilk olarak sistemleştiren İtalyan kökenli fizyolog Franz Josef Gall olmuştur. İnsanın eğilimleri ve yetileri doğuştan gelmektedir. Kafatasının şekli beynin dışa yansımasıdır. Zihnin yapısı bu kafatasındaki şekillerden çıkarılabilir. Gall kafatası şekillerinden çıkarımlar yapmak için otopsiler yapmış, bakımevleri, imarethaneler, yetiştirme yurtları, hapisaneleri deney sahası olarak kullanmıştır. Kafatası incelemeleri sonucu belirlenebilecek yirmi yedi temel organ olduğu sonucuna varmıştır. Evlilik arzusu, cinayet eğilimi, hırsızlık, stoklama eğilimi vb. eğilimlerle kafatası şekli arasında bağ kurmaktadır. Kafatası biliminden önce yüz okuma tekniğinden yararlanılmıştır. Bireyin dış görünüşü üzerinden kim olduğu çıkarımı yapılmaktadır (Mattelart, 2012: 19-20). Bedenin ipucu olarak kullanılması ilk örneklerinde fiziksel görünüşle bağlantılı olduğu düşünülmekteydi.

Belçikalı Alphonse Bertillon antropometriyi suçluları arama ve kimliği yeniden inşası için kullanmıştır. Suçluları tanımlamak için tam yüz ve sağ profil portrelerinin çekimini 1879 yılında başlatmış, kimlik tanımlama bürosunu 1882 yılında kurmuştur. Mahkumları tanımlamak için portre çekimi içişleri bakanlığı tarafından 1872 yılında onaylanmıştır. Bu uygulamanın mahkumların alacağı cezayı ağırlaştırabileceği ve iyi hal durumlarını etkileyebileceği nedeniyle yasaklanmıştır. Daha sonra isyancı hareketten ceza alan sivil mahkumların hepsinin fotoğraflanmasına karar verilmiştir. Bertillon'un geliştirdiği sistemde başlangıçta yedi ölçü birimi bulunurken daha sonra on bire yükselmiştir. Baş uzunluğu, çene kemikleri arasındaki çap, sağ kulağın yüksekliği, sol bacağın, küçük parmağın ve dirseğin uzunluğu, bel ve oturan ve ayakta duran kişinin yüksekliği (Mattelart, 2012: 27-28). Antropometrik yöntemlerin yerini ilerleyen zamanlarda daha güvenilir ve doğumdan itibaren değişmez olan parmak izi sistemi alacaktır.

İtalyan Lombroso ise cezaevi ve huzurevlerini gözlem noktası olarak kullanmış. Hapishanedeki mahkumları bilinen ve bilinmeyen tüm suçların temsilcisi olarak görmüştür. Uzun asimetric yüzleri, çıkıntılı çene, eğimli alın, sivri kafatası, belirgin kaşları, büyük gözleri, belirgin elmacık kemikleri, çapraz gözler, düzensiz dişler, kulplu ayırık kulaklar, sarı yerine siyah ve kahverengi saçlar her iki cinste de benzer yozlaşma işaretleri olarak yorumlamaktadır.

Lombroso suçluluğu belirlemek için temel özellikleri belirtirken bu özelliklerden bir ya da birkaçına sahip olmanın değil hepsinin olması durumunda suç eğilimin oluştuğunu belirtmektedir (Mattelart, 2012: 37-38).

Teknolojik gelişmeler bedeninde de şifre olarak kullanılmasına yönelik sistemleri ortaya çıkarmıştır. İris tabakası, derinin yansıttığı ışın, bacak boyu, bel kalınlığı, atılan adımın şiddeti bile kişinin ayırt edilmesinde kullanılmaktadır (Dolgun, 2005: 155). Ulrick Beck'in risk yönetimindeki geleceği tahmin etme arzusu bir kişinin binaya kaç kere girdiği ve çıktığı bilgisiyle gelecek davranışlarına yönelik tahmin hesaplamasına olanak sağlar. Risk geleceğe dönük hesaplar yapar. Genetik izleme ve derinin altına inen gözetim bireylerin mahremiyetlerini ihlal ettiği gibi risk yönetiminde de ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Lyon, 2006: 169). Biyometriye geçişle birlikte bireyler bilmedikleri genetik yatkınlıkları nedeniyle bile iş görüşmelerinde elenebilmektedir.

Biyometrik tarama bedeni enformasyon haline getirmektedir. Bedendeki değişmez özellikler şifre haline getirilir. Suçlu ve şüpheliler üzerinde kullanılan bu teknikler zamanla göçmenler, yoksulluk yardımı alanlar, mültecilere yönelik olarak genellikle parmak izi veri tabanı oluşturmaya dayanmaktadır. Vücuttaki değişmez özelliklerin veri tabanlarına kaydedilmesi kontrol ve tarama işini eşzamanlı olarak doğruluğu yüksek şekilde yapılabilir. İnsan Genomu Projesi insan bedeninden alınan kan, vücut sıvıları, saç teli, vücut dokusu gibi örnekleri baz alır. DNA adli yöntemlerde, genetik gözetim sağlık hizmetleri, istihdam, sigorta hesaplamalarında kullanımı yaygınlaşmaktadır (Lyon, 2013: 164). Ancak genetik ve teknoloji buluşmasının sakıncaları bulunmaktadır. Bu bilgiler açığa çıktığında ırkçı müdahalelere neden olabilir. Ayrıca sigorta ve ilaç şirketleri bu bilgileri suistimal edebilir.

Yüksek güvenli ve pek çok biyometri tekniği vardır ama bunlardan beş tanesinin güvenilirliği diğerlerinden daha yüksektir. DNA ve genetik imza, iris ya da retina taraması, parmak izi ve avuç izleri, el geometrisi gibi özelliklere sahip iki kişi bulmak çok düşük bir ihtimaldir. DNA ve iris tanıma birkaç milyarda bir, parmak izi için dört milyarda bir eşleşme olasılığı vardır. Yüz tanıma ve el yazısı ve ses tanıma daha düşük bir güvenilirlik oranı sunmaktadır (Mattelart, 2012: 257). 11 Eylül sonrası gözetim geçen yüzyılın pasaport kontrolleri gibi değil vücut tarayıcıları ve biyometrik denetleyicileri tekniklerde uygulanmaktadır.

Alışveriş, sosyal medya, internet kullanımı gibi gözetim alanları da yaygınlaşmaktadır (Bauman ve Lyon, 2018: 11). Biyometri günümüzde telefonlarda bile kullanılmaktadır. Parmak izi ve yüz tanıma teknolojileri neredeyse her telefonda bulunmaktadır.

Lyon, çalışmak için İsrail'e geçmek zorunda olan Filistinli işçilerin her gün parmak izi taramasından geçmek zorunda olduklarını belirtir. Tarama sonucunda işçilerin uygun olup olmadığı ve yeniden evlerine dönüp dönmedikleri kontrol edilmektedir (Lyon, 2006: 139). Bireyler sahip oldukları pasaport ve kimlik kartı numaralarının yanında artık biyometrik özellikleriyle de kimliklendirilmektedir. Parmak izleri, retina, ses, yüz şekli, bedenden alınan sıvılarla değişmez özellikleri kayıt altına alınmaktadır. Beden gözetimi kredi kartı, kimlik aracılığıyla izlemeyi çok daha ileriye taşımaktadır. Bedenden alınan verilerle, bilgiler yine sınıflandırma, ölçüm ve uygunluk için ayrımcı şekilde kullanılmaktadır. Gözetim biyometrik tekniklerle birlikte derinin altına inmeyi başarmıştır (Lyon, 2006: 141-142).

İnsan Genom Projesi altında toplanan genlerin çözümlenmesi ve haritalandırılması bazı kalıtsal hastalıkların önceden belirlenip ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. Ayrıca bu bilgiler ilaç şirketlerinin eline geçmesiyle bireyler hastalıkları nedeniyle hedeflenebilirler. İş yerleri genetik sorunlar ve hastalıklara yatkınlığı olan kişileri işe başvurmadan eleyebilir. Sigorta şirketleri bu kişileri kapsamı dışında bırakabilir. Bu proje altındaki kişisel veriler dikkatli bir şekilde korunmalıdır. Kalıtsal özelliklerimiz bir yere uygun olduğumuzun belirlenmesinin şifresi haline gelebilir (Lyon, 2006: 154-155). FBI elindeki 43 milyon kayıtlı, kimlik belirleme için 1999 yılında tamamlanan "Afis" programı için 640 milyon dolar harcamıştır (Lyon, 2006: 159). İlk ticari biyometrik tarama 1974 yılında Wall Street'te kullanılan işçilerin devamlılığını takip eden el tarayıcılarıdır. Zamanla tarayıcılar gelişmiş ucuzlamış ve yaygınlaşmıştır (Lyon, 2006: 164). Biyometrik taramalarda kişinin bilgileri değiştirilemez ve daha güvenlidir.

DNA ve beyin dalgalarının bilgiye dönüştürülebilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. İnsan Beyni Projesi (Human İnsane Project) hafızanın beyin üzerindeki farklılık ve anormalliklerini tespit edebilmektedir. Şüpheli kişiye olayla ilgili resimler gösterilerek orada bulunup bulunmadığı veya suçu işlediğine

dair bilgiler elde edilebilmektedir. Hatta deneylerde deneklerin hangi partiye oy verdiği, üye oldukları bile belirlenebilmiştir (Dolgun, 2005: 154). Günümüz gözetiminin eğilimlerine bakıldığında beyin dalgalarının ölçülüp yorumlanabileceği teknikler geliştirilmesi büyük riskler barındırmaktadır.

Günümüzde havale yapmak, iletişim, gezmek, araba sürmek, mal ve hizmet satın almak, tıbbi bakım, sınırdan geçmek, oy vermek, eğitimden iş hayatına kadar sosyal hayat içinde birtakım bilgilerin olduğu kartlara sahip olmak zorunludur. Ulusal kimlik kartları dijital sistemlerle desteklenerek dosyalama tekniklerinden çok daha fazla kişisel veri depolama kapasitesi barındırmaktadır (Lyon, 2012: 18-19). Yeni kimlik kartlarının teknolojik sistemlerle birleşmesi ağ tabanlı şekilde verilerin dolaşımını sağlamaktadır. Kimlik kartları gözetimle ilgilidir (Lyon, 2012: 28). Kimlik kartları örnekleri ilk başlarda köleler üzerinde denenmiştir. Kartlar hangi işle uğraştığını belirten kayıtlı bir numara bulunmaktadır. Kartlar köleler ve kaçakları ayırmak içinde kullanılmıştır. Belgeden çok biçimsiz daire şeklindeydi. Kartların ilk kullanım örnekleri ve günümüzdeki girişimler olumsuz çağrışımlar uyandırmaktadır (Lyon, 2012: 40). Kimlik tanımlama yardım alacak olanların belirlenmesi ve vergilendirmenin yapılabilmesi için önemlidir. Romalılar asker, köle ve yurttaşları tanımlamak için işaretli kemik ve fildişi çubuklar kullanırdı. Çin’de kimlik tanımlama vergilendirme ve savaşla ilgiliydi (Lyon, 2012: 46). Kimlik kartlarının elektronikleşmesi de gözetim ve ekonomik ilişkilerle bağlantılıdır.

2. Dünya Savaşı sırasında Kanada kimlik kartlarını zorunlu hale getirmiştir. Kanadalıların meslekleri, eğitimleri, doğum yerleri, göçmen bilgileri ve sağlık bilgileri toplanmıştır. Gerektiğinde silah altına alma, sanayi ve hükümet için gerek duyulanların ayırımını yapılmıştır. Daha sonra bu kayıt altına alma işlemi yurttaş olmayan göçmen ve yabancı gruplar için zorluklar çıkarmıştır. Kimlik kartları teknolojik yeniliklerle birleştirilmeden önce de ayrımcı bir yapıya sahiptir. İngiltere’de oluşturulan kimlik kartları da bu tür ayırımları yapmaktadır. (Lyon, 2012: 69-70). Yeni kimlik kartlarının veri tabanlarına dayanarak toplumsal tasniflemeye yol açması bazı insanların daha fazla dışlanması ve devlet tarafından daha az kucaklayıcı muamele görmesine neden olmaktadır (Lyon, 2012: 73). Kimlik kartlarının ilk ortaya çıkış süreçlerine bakıldığında insanın üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır.

Fransa’da hazırlanan kimlik projesi 1972 ve 1974 yıllarında halk tarafından öğrenilerek özgürlüğü kısıtlayan özellikleri nedeniyle tepkiyle karşılanmıştır. Tek kimlik altında kişiye ait 400 dosya birbirine bağlanmaktadır. Her kimlikteki on üç haneli kalıcı numara altıya bölünebilir. İlk kişinin cinsiyetini, ikincisi doğum yılının son iki rakamı; üçüncüsü doğum ayını belirtmektedir. Doğulan ilçeye karşılık gelen üç rakam, ikamet edilen bölgeyi tanımlayan iki sayı ve son üç rakam medeni durum kayıt giriş rakamıdır. Bu proje daha sonra askıya alınmıştır. İlk olarak tek kimlik kullanımı işgal sırasında kullanılmış ve bireyler üzerinde kötü bir çağrışım yapmıştır (Mattelart, 2012: 183). İngiltere’de ulusal kimlik belgeleri Birinci Dünya Savaşı ve 1939’dan 1952’ye kadar askere alma ve günlük yiyecek yönetimi gibi şartlar altında iki kez gerekli olmuştur. 2011 yılından itibaren 16 yaşın üzerindeki pasaport başvurusu yapan herkesin parmak izi ve yüz taramaları Ulusal Nüfus Kaydı’na eklenmesi kararlaştırılmıştır. Elektronik parmak izleri sadece sapkın ve suçlular için kullanılırken bugün ulusal kartların hepsinde kullanılmaktadır (Mattelart, 2012: 258-259). Günümüzde kimlik sistemleri tüm uluslar içinde kullanılmaktadır.

Kimlik tanımlama süreçleri ırkçı ve ayrımcı oluşumlara da neden olabilmektedir. Almanya’da Nazilerin kimlik sistemini inşa eden IBM, Güney Afrika’da siyahilerin hareket ve yaşam şanslarını etkileyen vize sistemi, Eski Almanya Demokratik Cumhuriyeti ülke içi pasaportlarla ülke içinde yaşayanlar üzerinde denetim kurmak için kullanırken Stasi tarafından takip ediliyorlardı. Stalinist Rusya ülke içi pasaportlarla istenilen ve istenmeyen nüfus ayrımını yapmıştır. Kimlik kartları devletlere ayrımcılık yapma imkânı tanımıştır. Belli grupların yaşam şanslarını ve hareket özgürlüklerini elinden aldı. 1989 komünizm çökmesiyle birlikte çeçenler ülke içi pasaportlarına hain damgası vurulmuştur. 1995 yılında Orta Asya ve Kafkas kökenliler Moskova Belediye Başkanı tarafından pasaport sistemi kullanılarak uzaklaştırılmasını istemiştir (Lyon, 2012: 50-51). Nazi rejimi sırasında çingeneler ve Yahudiler gibi etnik gruplar IBM tarafından geliştirilen Hollerith delikli kart makineleri kullanılarak işaretlenmiştir. Bir diğer olumsuz örnek Güney Afrika’da rejim tarafından toplanan kişilerin geçmişleri ve parmak izlerini birleştiren kimlik kartlarıdır (Lyon, 2013: 55). Kimlik kartlarının kullanımı ırkçı saldırılara zemin hazırladığı örnekler içerdiği bilgilerin korunması konusunda uyarı vermektedir.

Belçika'nın Ruanda'da uyguladığı kimlik tanımlama sistemi etnik kökeninin karta eklenmesini içermektedir. Hutu, Tutsi, Twa terimleri Ruanda ve Burundi'de kullanılmaktaydı. Bu terimler mesleki ve statüsel ayrımlara işaret etmekteydi. Tutsiler, Avrupalılara benzemeleri nedeniyle kazandıkları ayrıcalıklar zıtlıklar oluşturmaya başladı. Kimlik kartları ayrıca Hutuların eğitim ve istihdam imkanlarını ellerinden almıştır. 1990 yılında Hutuların askeri ve siyasi gücü ele geçirmesi kimlik kartlarının kimin hayatta kalacağı ve kimin öleceğini belirleyen belgelere dönüşmüştür (Lyon, 2012: 56).

Kimlik kartları biyometri özelliklerini de kullanır. Parmak izi, göz tarama, yüz ve el taraması tüm bu bilgiler kartlarda bulunabilir. Böylece sahtecilik engellenirken tutarlılık eşleşme arttırılmaktadır. Şifreler zamanla unutulabilir ama beden şifre olarak kullanılırsa böyle bir ihtimal bulunmamaktadır (2012: 90). LaserCard, IBM, Sagem, Sun Microsystems, Drexler, Microsoft gibi şirketler bilgi teknolojileri, biyometri, tarayıcılar gibi sistemlerin geliştirilmesinde faaliyet göstermektedir. Kimlik kartlarının yayılmasında şirketlerinde rolü çok büyüktür (2012: 107). Kimlik sistemleri ilkesel olarak başka amaçlar içinde kullanılabilir. Cep telefonları kimlikleri, e-devlet kayıtları, internet kayıtları sadece yönetim için değil ulusal güvenlik amacıyla da kullanılabilir (Lyon, 2012: 146). Elektronik kimlik kartlarının geliştirilmesinde çalışan şirketlerde gözetim ihtiyacını desteklemektedir.

Günümüz teknolojisi ve mikroçiplerinin boyutunun küçülmesi çevremizdeki eşyaların bilgisayarlaşmasının önünü açmıştır. Bilgisayarların yayılması eş zamanlı gözetimi mümkün kılmaktadır. Lyon yeni kimlik kartlarının kredi kartı şeklinde olmasının rastlantı olmadığını belirtir. Bu kartlar ticari işlemleri de kapsamaktadır. Yeni kimlik kartları güvenlik, yetkilendirme, seyahat ve ticari amaçlar için üretilmiştir. Malezya'da kullanılan kimlik kartı MyKad ticari işlemlere izin verir diğer kartlar ise buna uyarlanabilir biçimdedir (Lyon, 2012: 216). DNA ve biyometrik gözetim ilk olarak yardım alan yoksul insanlar, mülteciler ve benzer gruplar üzerinde uygulanmıştır. ATM ve kredi kartlarının ayrımcı uygulamaları göz önüne alındığında bu uygulamalar endişe verici uyarılarda bulunmaktadır (Lyon, 2006: 176). Kimliklendirme ve biyometri uygulamalarının yaygınlaşması devam ederken olumsuz örneklerde olduğu gibi

yeni ayrımcı uygulamalara yol açmaması için genetik ve kişisel verilere erişim belli kurumlarla kısıtlanmalıdır.

6. Panoptikonun Yeni Yüzü

Bentham'ın ortaya koyduğu ve Foucault tarafından akademik olarak incelenip derinleştirilen panoptikon günümüz teknolojileriyle birlikte sınırsız bir konuma ulaşmaktadır. Poster gözetimin günümüzde değişime uğradığını belirtirken enformasyon teknolojilerinin sınırsız kapasiteleri aracılığıyla panoptikon kısıtlamalardan kurtulmuş, toplumsal bir süreç haline gelmiştir. Bu dönüşümü süperpanoptikon olarak tanımlar (İyigüngör, 2020: 29). Mark Poster panoptikonu elektronik bir ortama taşımıştır. Bedenlerimiz veri tabanları, elektronik ve enformasyon kuşatması altında bulunmaktadır. Gözetimden kaçabileceğimiz bir sığınak ve direniş bölgesi bulunmamaktadır. İnternet tabanlı her işlem süperpanoptikonu yaratmaktadır. Gözetim altındakiler bu süreçte gönüllü olarak katılır. Veri tabanlarının oluşmasında en önemli etki kredi ve pazarlama şirketleridir. Kimin daha güvenilir ve müşteri kategorisinde olacağı veriler aracılığıyla belirlenir. Uygun vasıfları taşımayanlar, veri tabanlarıyla ayıklanıp ayrılır. Böylece istenmeyenleri dışlar ve hayatlarını zorlaştırır (Bauman, 2020: 64-65). Marx ise yaşanan teknolojik gelişmeler ve gözetim tekniklerinin günümüz toplumlarını maksimum güvenli bir hapisaneyeye dönüştürdüğünü belirtir (İyigüngör, 2020: 30). Poster'ın süperpanoptikonu elektronik ortamlarda görünmez olarak çalışmaktadır.

Panoptik gözetimden süperpanoptikona geçişle birlikte gözetleyeninin ne zaman izlediği ve gözetim yerinin neresi olduğu ortadan kalkmıştır. Gözetim alanı herhangi bir yer ve zaman olabilir. Bu sistem içinde herkes her zaman, herhangi bir nedenle gözetimin hedefi haline gelir. Birey kendini kimin izlediğini bilmesi mümkün değilken ayrıca sistem içindeki herkes tarafında izlenebilmektedir. Ayrıca kendisi de başkaları için aynı konumda izleyen konumunda bulunabilir. Elde edilen bilgilerin hangi amaçla, ne kadar, nasıl bildikleri ve başkalarıyla paylaştıklarını bilemezken, bu bilgilerin kötü amaçlar için kullanılma olasılığı her zaman bulunur (Gücüyener, 2011: 59). Marx, süperpanoptikonun panoptikondan farklı olduğunu belirtir. Daha kapsamlı ve daha yaygın ve yoğunlaşmıştır. Bireyler kendileriyle ilgili daha az bilgi sahibidir.

Bireyler sadece fiziki olarak değil önceden hakkında toplanan verilerle de gözetime tabidir. Kendi kendini denetim yaygınlaşmıştır. Veriler artık daha kolay gönderilmekte, paylaşılmakta, birleştirilip analiz edilmektedir (Gücüyener, 2011: 61). Süperpanoptikon bireyleri elektronik duvarlarla çevrelemiştir. Günlük hayat içerisinde bu sistemden kaçmak imkansız yakındır.

“Bugünkü iletişim devreleri ve veri tabanları süperpanoptikon’u bir kurum olarak yaratmaktadır. Burası öyle bir kurumdur ki duvarsız, penceresiz, gözetim kulesiz bir gözetim yeridir”. Dijital teknolojilerin hayatı sarmasıyla birey gündelik hayatında sürekli veri üretmektedir. Bilginin sürekli depolandığı bu sistem içinde kaçabilecek ve direniş gösterilecek bir alan bulmak çok zor hale gelmiştir (Poster’ dan akt., Güven, 2007: 92). Klasik panoptikon bireyleri duvarlar arasında can sıkıntısı, yetersiz beslenme, aç kalma gibi seçeneklerle kısıtlarken, çağdaş dönemle birlikte bireysel farklılıklar ve çeşitlilik sermaye kaynağı haline gelmiştir. Salyangozların evlerini sırtlarında taşıdığı gibi akışkan modernite içerisinde bireyler panoptikonunu kendi bedenlerinde taşımaktadır (Bauman ve Lyon 2018: 72-73). Dijitalleşme panoptikonun sınırlarını genişletmiş ve her bireyi içine alacak şekilde genişletmiştir.

İnternet kullanıcıları bilgilerini gönüllü olarak sunarken yaptıkları her eylem dijital bir iz bırakmaktadır. Eski panoptikte var olan ne zaman izleneceğini bilememe durumu şimdilerde devamlı bir görünürlüğe ikna etmektedir. Korkunun kaynağı olarak hapsedilme, tutuklanma yerini dışlanmaya ve unutulmaya bırakmıştır. Görünürlüğün ne kadar artarsa fark edilme o kadar olasıdır (2018: 36-37). Sosyalleşmenin dijitalleşmesi bir yandan kullanıcıları kendilerini ifade etmek için paylaşma yarışına sürüklerken aynı zamanda bu bilgiler şirketler tarafından paketlenen ürün anlamına gelmektedir (Bauman ve Lyon 2018: 45).

Poster’ın süperpanoptikonuyla birlikte kapalı mekanlara ihtiyaç kalmamıştır. Veri tabanlarıyla günlük hayatın içinde özne hakkında veri toplanmaktadır. Verinin “hareketlilik, kalıcılık ve sürekli genişleme” gibi özellikleri öne çıkmaktadır. Bilgi sürekli ve hızla transfer edilebilir, depolanan bilgi silinmemektedir. Bilgi sonsuza kadar saklanabilir. Teknoloji kullanımı arttıkça elde edilen veri miktarı da artar. Bireylerin cep telefonu kullanımı verileri sürekli kayıt altına alınır. Bu bilgiler sosyal sigorta, vergi numaraları, para transferleri gibi verilerle eşleştirilir. Veri tabanları toplumun her kesiminden

kişinin bilgilerini içermektedir. Veri tabanlarında yer alan bilgilere ulaşmak ise kısıtlanmıştır (Sarı, 2021: 111).

Süperpanoptikonla birlikte azınlık çoğunluğu izleyebildiği gibi çoğunluk da çoğunluğu izleyebilmektedir. İnternet üzerinden yapacağı alışveriş bilgileri az sayıda kişi ve şirket tarafından elde edilebilirken, sosyal medya hesapları üzerinden yapılan paylaşım herkes tarafından ulaşılabilir. Herkes bu sistem içinde birbirini izler ve izlenir. Bireyler nerede olduklarını, ne yaptıklarını, kiminle buluştuklarını paylaşmaları temel bir davranış haline almıştır (Korkmazcan, 2019: 75). Süperpanoptikon tüketicilerin bilişim teknolojileri aracılığıyla gözlenmesi ve ayrıma tutulmasını ifade eder. Bireyler bu teknolojilerden kendilerini uzaklaştıramamaktadır. Gün içinde elektronik faaliyetlerin sürekli artması bireylerin görünürlüğünü arttırmakta bu da tüketim, ekonomi ve iktidarın işine gelmektedir (Akbakın, 2020: 55). Dijitalleşme ve teknoloji temelli bir hayat süperpanoptikonun işlerliğini kesintisiz kılmaktadır.

Süperpanoptikon Mark Poster tarafından ortaya konmuş, Lyon tarafından geliştirilmiştir. Bilgisayarlar bütün toplumu her an gözetim nesnesi haline getirmiştir. GPS cihazları, cep telefonları, sokak kameraları, dinleme cihazları, internet alışverişleri, sosyal medya süperpanoptikonun araçlarıdır. Sinoptikon kavramındaysa temel öge televizyon ve radyodur. Burada çok azı izlemektedir. Katılım az, izleyici esastır. Yıldızlar, ünlüler, politikacılar sahnededir (Çakır, 2015: 320). “Çoğunluğun azınlığı gözetim ve denetim altına aldığı, yönetenlerin sürekli görünür kılındığı, yönetilenlerin ise görünmez kılındığı” yönetim ilişkisini tersine çeviren bir süreçtir. Seyredilenler seyredene dönüşmüştür (Çakır, 2015: 343).

Thomas Mathiesen panoptikon kavramına paralel olarak Sinoptikon kavramını geliştirmiştir. Mathiesen’e göre az sayıda insanın çok sayıda insanı izlemesi değil, çok sayıda insanın az sayıda kişiyi izlediği bir gözetim toplumunun da olduğunu söylemektedir. Panoptik etkiler ve sinoptik etkiler arasında ilişki bulunmaktadır. Örneğin 11 Eylül sırasında daha fazla gözetimin uygulanması yönünde insanlar yönlendirilirken televizyonlardan yararlanılır (Lyon, 2013: 202). Modern öncesi dönemde güç korku ve hayranlık uyandıracak şekilde halkın aklına kazınmaktaydı. Modern güç izlenmektense geri planda kalıp seyretmeye yöneliktir. Mathiensen’in sinoptikonu azın çoğunluk tarafından

izlenmesine yönelik köklü değişimi ifade eder. Bu güç mekanizmasının oluşmasında kitlesel medyanın gelişmesi önemlidir. Sinoptikon da seyretme eylemi seyredenleri yerellikten koparmakta, onları hareket etmeseler bile uzaklığın önemli olmadığı siber aleme taşır. Seyredenlerin hareketliliği önemli değildir. Nereye giderse gitsinler çoğun azı seyrettiği ağa bağlanırlar. Sinoptikonun baskıyla değil ayartmayla çalışır. Seyredilenler elemeyden geçirilmektedir (Bauman, 2020: 66-67). Seçilmiş bir azınlık çoğunluğun üzerinde etki yaratmaktadır. İzlenen izleyenin davranış ve tutumlarında değişim yaratmaktadır.

Sinoptikon da çoğunluk azınlığı izlerken hem azınlığın söylemleriyle hareket etmekte hem de azınlığın söylemleriyle şekillenmektedir. Yani azınlık kitle çoğunluğu pasif hale dönüştürmektedir. En önemli araç ise televizyondur. Televizyonda seyredilen kitle seçilmiş olan yıldızlardır. Politikacı, sporcu, oyuncu, bilim insanı ve şov dünyasından isimlerdir. Bu insanlar hayatları ve görüşlerini sürekli olarak vitrine çıkarmaktadır. Kendi hayat tarzlarına ait mesajlar verirler (Akbakın, 2020:49). Sinoptikonla bağlantılı olan diğer kavram Omniptikon'dur. Görünürlük ve görünür olmaktan haz almaya dayanır. İnsanların rızasına dayalı bir görünürlüktür. Sosyal medya platformları buna örnek oluşturur. Sosyal medya gözetimi herkesin diğerlerini görebileceği şekilde tasarlanmıştır. İktidar ve birey arasındaki görünürlük asimetrik olarak devam eder. Sosyal medya Sinoptikonu, Omniptikona taşımıştır. Bilişim teknolojileriyle yapılan gözetim Süperpanoptikon, televizyon vasıtasıyla insanların ürünlerin müşterisi olmaya zorlanması Sinoptikon, sosyal medya aracılığıyla yapılan gözetim modeli Omniptikonu oluşturur (Akbakın, 2020: 54). Sosyal medyada kullanıcılar gözetim sürecine gönüllü olarak katılmaktadır.

Yeni gözetim sadece belli vatandaşların değil ulusötesi olacak şekilde herkesin izlenmesini içermektedir. Bireylerin yeni teknolojilerle hayatları şeffaflaşırken onların faaliyetlerini kontrol eden kurumlar için tam tersi olmaktadır. Panoptik sonrası gözetim akışkan şekilde hareket eder. (Bauman ve Lyon, 2018: 24). İHA'ların yaygınlaşması da mahremiyeti tehdit etmektedir. Teknolojik gelişmelerle bu cihazların boyutlarının arı kadar küçük olabileceği söylenmektedir. Yeni nesil İHA'lar işlerini yaparken görünmez olacaktır. Herkes her an izlenebilecek ama bu araçları fark edemeyecektir (Bauman ve Lyon 2018:

33). Dizinin örnekleme olarak seçilen “Omniscient” dizisinde de gözetim arı boyutundaki küçük drone’lar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Post panoptikon gözetimi makineye bağlanmıştır. Bakış sürekli olarak bir nesneye değil, nesne ve etrafındakileri kapsayacak şekilde birbirleriyle ilişkilendirebilmektedir. Kapalı devre kameralar, verilerin toplanıp profillendiği bilgisayarlar, kimlik eşleştirmesi yapan cihazlar, sınır güvenliğinde kullanılan biyometrik gözetim araçları nesneyle ilgili bir dizi kaydı eş zamanlı olarak yapabilen makinelerdir. Panoptikon nesnenin bakış altında tutulabileceği mekanlara ihtiyaç duymaktaydı. Bedenlerin sabitlendiği bu ortamlarda farklılaştırma ve ayrıştırma yapılarak nesne tanımlanmaktaydı. Post panoptikon mekâna ihtiyaç duymaz. Gözlem için insana gerek kalmamıştır. Post panoptikon makineler aracılığıyla dijital ortamda çalışmaktadır (Baştürk, 2016: 208). Kişilerin ayrımı ve sınıflandırması işlemlerinde insansız yazılımlar kullanılmaktadır.

Profil çıkarma teknolojileri belli kesimlerin dışarıda bırakılmasına neden olmaktadır. Bigo bu süreci ban-optikon olarak adlandırır. Gözetim artık ulus aşırı şekilde ve uzaktan makinelerle kontrol edilmektedir. Müdahale devletlerin biyometrik ve enformatik gözetim güçlerini arttırmasıyla yoğunlaşmaktadır. Güvensizliğe dayalı gözetim içinde belli grup ve kesimler ayıklanarak ötekileştirilmektedir. Ban-optikon da olağanüstü haller rutinleşmiş, profil çıkarma yaygınlaşmış, dışlanmayan gruplar normalleştirilmektedir. Ban-optikon istenmeyen kişiler, tehdit olarak algılananlar ve geçerli güven sembollerine sahip olmayanları uzak tutmak işlevi görür (Bauman ve Lyon 2018: 75-76). Elde edilen verilerin sınıflandırması potansiyel müşterilerin belirlenmesine ve ayrıcalıklı muameleler görmelerine neden olmaktadır.

Güvenlik siteleri, alışveriş merkezleri, süpermarketler kapalı devre kamera sistemleriyle korunan ban-optik mekanların başında gelmektedir. Bu tür yerler güvenlik işaretine sahip olmayan kredi kartı ya da akıllı telefon sahibi olmayanların girişini engeller. Günümüz teknolojileri bir yandan belli bir yerde hareketsizleştirirken diğer yandan dışarıda bırakmaktadır. Sürgün, mülteci, sığınmacı ve açlık çeken insanlar gözetimin bu iki türünü de iletmektedir. Bu insanlar için hareket etme ve geçiş hakkı belirsizlik alanına hapsedilmiştir (Bauman ve Lyon 2018: 78-79). Mülteciler için kamplar sınırlarının konulduğu

ve çitlerin ötesinin yasaklandığı yer anlamına gelmektedir. Mülteci kampında olmak insanlığın geri kalanından dışlanmaktır. Bu insanların sürekli sürgün halinde olması ve nereye gidemeyeceği belirlenmiştir. Sürgün hayatı kendi ülkelerinde doğmuş insanlar içinde geçerlidir. Agier, mülteci kamplarını, evsizlerin yerleri ve gettoları aynı kategoriye koyar. Sistem tarafından gereksizdirler. Toplumun artıkları olarak görülür ve faydasızdırlar. Artık olarak görülenleri verimli olanı kirletmek ve karıştırmaktadır. Ban-optikon burada devreye girerek değerli olan ve değersiz olanın ayrılmasını, işaretleyerek ait olduğu yere göndermektedir (Bauman ve Lyon 2018: 80). Geçişleri ve işlemleri hızlandırdığı gibi teknoloji insanların hayatlarını daha da zorlaştırabilmektedir.

III. YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Teknolojik devrimlerin ortaya çıkış süreçleri giderek kısaltılmakta ve hızlanmaktadır. Yazının bulunması ve matbaanın ortaya çıkışı beş bin yıl alırken, matbaadan elektronik araçların kullanımına geçiş dört yüz yıldan kısa sürmüştür. Kitap ilk basımından günümüze kadar büyük bir değişime uğramazken, elektronik araçlar büyük değişimlere uğramıştır (Baldini, 6: 2000). Bazı teknolojik aletler diğerlerinden yapısı gereği daha hızlı benimsenir. Yazının yaygın bir şekilde kullanımı için birkaç bin yıl gerekmiştir. Kişisel bilgisayarlar sadece yirmi yıl içinde yaygınlaşmıştır. Matbaa kullanımından dört yüz yıl sonra kitlesel okuryazarlık ortaya çıkarken, televizyon sadece yirmi yılda temel bir ürün haline gelmiştir. “Okumak zordur ve pek eğlenceli değildir; izlemek ise hem kolay hem de eğlencelidir”. Benimsenme hızının artması aracın sunduğu kolaylık ve verdiği keyifle de ilgilidir (Poe, 2019: 28). Telefonun kitlesel kullanım için benimsenmesi otuz beş yıl, radyonun benimsenmesi otuz bir yıl sürmüştür. İnternetin benimsenme süresi yedi yıl sürmüştür. Benimsenme ve teknolojinin gelişme süreci arasında doğrusal bir bağlantı bulunmaktadır (Kurzweil, 2020: 82). Günümüz teknolojilerine adapte olmak sadece birkaç saat almaktadır. Arayüzler herkesin kullanabileceği şekilde adapte edilmektedir.

Teknolojinin sadık bir dost olduğuna inanılmasının iki sebebi vardır. İlki hayatımızı kolaylaştırmakta ve daha uzun yıllar yaşamımızı sağlamıştır. İkinci olarak kültürle olan uzun ilişkileri nedeniyle sebep olduğu sonuçları sorgulatmamaktadır. Teknolojinin güven ve itaat isteyen bir yapısı vardır. Teknolojinin insanlık için büyük yararları olsa da aynı zamanda yüksek maliyetleri bulunmaktadır. Teknoloji kontrol dışı büyüyerek hayati kaynakları yok ederken, kültürü yozlaştırmakta ve sosyal ilişkilerin yapısını değiştirmektedir. Bu özellikleriyle aynı anda hem dost hem de düşman olarak hayatımızı şekillendirmektedir (Postman, 2013: 8). Teknoloji geliştirildiği şirketlerin ideolojilerini taşımaktadır.

Yeni bir teknolojinin yaşama eklenmesi sadece bir şey eklemek değil tüm düzeni kökten değiştirmektedir. Örneğin bir tırtılları doğal ortamlarından çıkarırsanız tüm bir sistemi değiştirmiş olursunuz. “Yeni bir teknoloji ne bir şey ekler ne de çıkarır; her şeyi değiştirir” (Postman, 2013: 22). Moore yasasına göre her yıl iki kat daha güçlü bilgisayarlar kullanılmaktadır. “Mutlu Yıllar” şarkısı çalan bir doğum günü kartının çipi Müttefik Kuvvetlerin 1945’te sahip olduğu bilgisayar gücünden daha fazladır. Cep telefonlarının gücü Ay’a astronot gönderen 1969’daki NASA’nın tüm bilgisayar gücünden fazladır. Bugün 300 dolarlık bir Playstation, milyonlarca dolarlık 1997’nin askeri süper bilgisayarlarına denktir (Kaku, 2019: 25-26). Günümüz teknolojileri her yıl ikiye katlanarak büyümektedir.

Kelly, bilgisayarlar için sürekli güncellenmenin gerektiğini, dijital araçlarımızdaki yenilenme sürümlerini yüklediğimiz takdirde sistemlerde yavaşlama ve teknik arızalar meydana geldiğini belirtirken, bu sürecin bizleri sürekli “acemiler” olarak bıraktığını söyler. Sürekli güncellemelerle yenilenen telefonlar, akıllı televizyonlar, bilgisayarlar teknik özelliklerin geliştirilmesi ve yenilikler eklenerek kullanıcılarını ustalaşmadan yeni bir öğrenme sürecine başlatmaktadır. Acemiliğin ömür boyu süreceğini belirten Kelly üç neden öne sürmektedir. Birincisi 30 yıl içinde hâkim olacak teknolojilerin henüz icat edilmemesi, ikincisi gelişen her teknolojinin güncelleme döngüsüne bağlı olarak acemilik, üçüncü olarak da eskime hızının artması; akıllı telefonlardaki uygulamaların kullanım süresi yenileri çıkınca bitmektedir (Kelly, 2017:18-19).

İlk çıkan cep telefonları 1946 yılında araba telefonları şeklindedir. Bu telefonlar oldukça büyük ve pahalıydı. Henüz transistör teknolojisini kullanmadığı için gelişmiş özellikleri yoktu. Biri konuşurken diğer kişi beklemek zorundaydı. Motorola’nın 1973’te çıkardığı cep telefonuysa bir buçuk kilo ve pil ömrü yirmi dakikaydı. Mühendis bu durumu esprili şekilde “telefonu o kadar uzun süre elinde tutamıyordun” şeklinde yanıtlamıştır (Chayko, 2018: 29). Bilgisayarların oda büyüklüğündeki makinelerden mikroçip devrimiyle üzerimizde taşıyabilir hale gelmesi ona olan bağlılığı arttırmıştır. Yazılım ve uygulamaların çeşitliliği genişledikçe cevapları dijital ortamlarda aramaya başladık. Teknoloji araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmiş bu ortamlardan uzak kalmak hayattan da kopmak olarak görülmektedir. Kelly gelecekte telefon ve

internette yaşanacak 1 günlük kesintinin insanların yıllarca etkisinden çıkamayacağı travmaya neden olacağını söylemektedir (Kelly, 2017: 309). Telefonlar insan bedeninin uzantısı haline gelmiştir.

Steve Jobs ilk iPhone duyurusunu yaptığında bunun en iyi iPod olacağını söylemiş. İki ayrı cihaz taşıma zorunluluğunu ortadan kaldırması büyük yenilik olarak görülmüştür. Müzik ve konuşma bir araya getirilmiş ekrana dokunmatik klavye yerleştirerek yeniliklerin önünü açmıştır. Konuşmasının ilerleyen kısmında mesajlaşma ve internet erişimi özelliklerini anlatarak günümüz akıllı telefon tasarımlarına yön vermiştir. Newport bu ilk modelin tasarımcılarından biriyle görüşmüş modelin “konuşma ve müzik dinlemek için üretilmiş bir iPod olması gerekirdi” cevabını almıştır. iPhone ilk çıktığında bağımlılık yapıcı uygulamalar henüz yoktu. Her an gözlerimizi üzerine dikeceğimiz, ekranı aşağı kaydırmadan duramayacağımız yapıya bürünmemiştir. On yıldan kısa bir sürede Jobs’un yeniliğinin tüm hayatı değiştireceğini çoğu insan tahmin edememiştir (Newport, 2019: 22-23). Dokunmatik yapıya geçiş ve tasarım mühendislikleri bu araçları kişinin karşı koyamadığı makinelere çevirmiştir.

Elektrik, telefon, telgraf, ışık gibi teknik araçlar hayatımıza girdikçe yazılı dönemden elektronik döneme geçiş yaşanmıştır. Dijital teknolojilerle birlikte elektronik çağda yerini dijital çağa bırakmaktadır. Ancak elektronik ve dijital teknolojiler bütünleşik yapılar içinde birbirlerini desteklediği için bu dönem bilişim çağı olarak da adlandırılmaktadır (Yengin, 2014: 78). 21. yüzyılla birlikte gerçeklik ve sanallık iç içe olarak yaşanmaktadır. Teknoloji vazgeçilmez konumu sağlamlaştırırken aynı zamanda kullanım alışkanlığına neden olmaktadır. Sosyal medya kullanımı alışkanlık haline gelirken bilgiye erişimdeki hız ve sınırsızlık bu durumu desteklemektedir.

Kitlesel teknolojilerin dört temel aşaması bulunmaktadır. Kâğıt ilk aşamada çok değerli ve papirüs şeklindeki rulolar çok sayıda rahip tarafından korunurdu. İkinci aşamada matbaanın icadıyla bir kişi yüzlerce rulonun içerdiği bilgiye tek kitapta sahip olabiliyordu. Üçüncü aşamada bir sayfanın kuruş ücrete düşmesiyle bir kişi yüzlerce kitaplık kütüphaneye sahip olabilir hale gelmiştir. Son aşamada kâğıt artık çeşit çeşit üretilmekte ve kentlerin en büyük atığı hale gelmiş özenle korunan bir ürün olmaktan çıkmıştır. Bilgisayarlarda gelecekte aynı kaderi paylaşacak kentsel atıkların çoğunu çipler oluşturacaktır (Kaku, 2019: 34).

Ekranlar her şeyi içine alarak büyümesine devam edecek kullandığımız cihazlar akıllanacak, gözlükler bilgisayarlaşacak, duvarlar ekranlaşacak, tüm yüzeyler izlenebilir hale gelecektir. Giyilebilir teknolojiden sonra yaşadığımız çevrenin içinde ne varsa dijitalleşmeye devam ederken gözümüzün etkileşimli nesnelere arasında gerçeği bulması zorlaşarak manipüle edilmeye daha açık hale gelecektir (Goodman, 2019: 242-243). Kişiselleştirme için telefon etkinlikleri şirketler tarafından izlenmektedir. Bu da kullanıcıların yapay zekâ teknolojileriyle etkilemeye açık hale getirmektedir.

A. İnternetin Ortaya Çıkışı

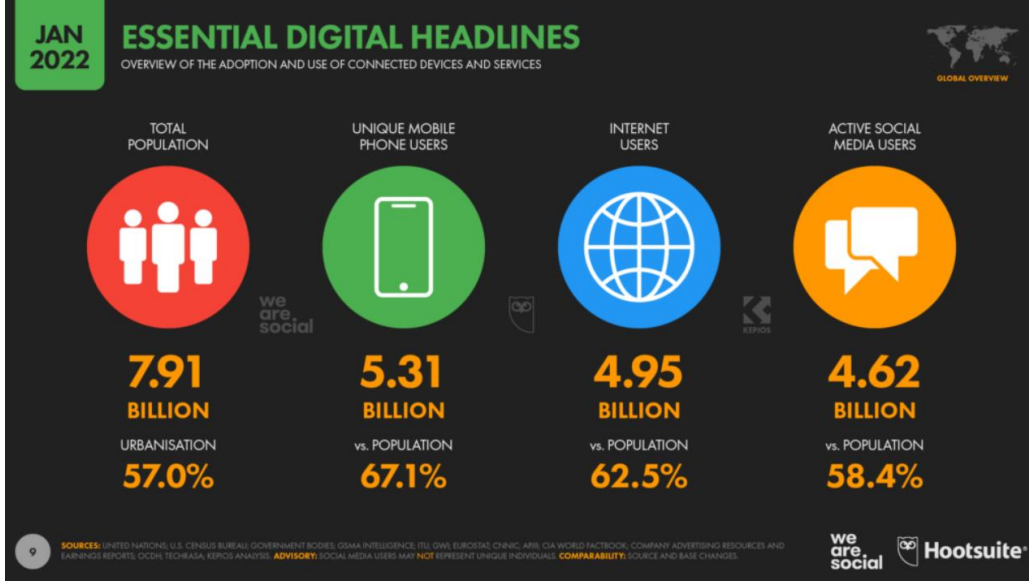
Pentagon projelerinden olan internet olası bir nükleer savaş durumunda bilim insanları ve resmi makamların iletişimi sağlamayı amaçlıyordu. GPS teknolojisiyle kıtalar arası balistik füzeleri yönlendirmek için tasarlanmış ancak Soğuk Savaş sonunda gizliliği kaldırılmış ve sivil kullanıma adapte edilmiştir (Kaku, 2019: 34). Günümüzde ise hayatın her alanına adapte edilmiştir.

İnternet yolculuğuna 1960'ların sonunda ABD ordusunun İleri Araştırma Projeleri Ajansı tarafından askeri proje olarak başlamıştır. Pentagon Amerika'nın en iyi akademisyenlerinin verilerini ve bilgisayar alanını paylaşımına açmak için Arpanet'i kurmaya çalışıyordu. İlk bağlantı 1969 yılında Kaliforniya'da sağlanmıştır. 1973 yılında Birleşik Krallık'ta Arpanet'e bağlanan ilk isim bilgisayar bilimi profesörü Peter Kirstein olmuştur. 1978 yılında Bilgisayarlı Bilgi Sistemi ve 1979-80 yıllarında Usenet ortaya çıkmasıyla internet yeni bir döneme girmiştir. Modemi olan herkesin kullanımına açık hale gelmiştir. Günümüz internetine göre yavaş ve ilkel kalsa da o dönem için meraklılarını içine çekmiştir. 90'ların ortalarında Tim Berners-Lee tarafından World Wide Web'in bulunmasıyla internetin kullanımı geniş çevrelerce benimsenmeye başlamıştır (Bartlett, 2016, 15-16). İnternet kullanımı teknik bilgi gerektirmeyen kolay arayüz ve tasarımlara geçişle yaygınlaşmıştır.

İnternet 1990 yıllarda beş milyon kullanıcı sayısı ile küçük bir kullanıcı sayısına sahipti. İnternet ilk yıllarında kullanımı zor ve aradığı bilgiye ulaşmak uzmanlık istiyordu. İlk kullanıma sunulduğu zamanlar bilinmez ve anlaşılmaz bir yapısı vardı. Web kullanımı destekleyen grafik arayüzü kolay olan Mosaic 1993 yılında daha karmaşık olan Gopher'ın yerini almıştır. Zamanla onun yerini de

Netspace Navigator aldı. Böylece internet artık uzmanlık isteyen ve aradığını bulmanın zorluklarını aşmaya başlamıştır (Chayko, 2018: 26). Lee'nin sayfaları birbirine bağlayan hiper metinleri rahatça web sitelerinde gezinebilmeyi sağlarken metin, görüntü ve ses içeriklerine erişim kolaylaşmıştır. Yaygın olarak kullanılan ilk tarayıcı 1993 yılında kurulan Mosaic olmuştur. 1996'da web tabanlı Hotmail e-posta hizmetine başlamış, 1998 yılında en büyük arama motoru Google kurulmuştur (Løkke, 2018: 28). Google sahip olduğu hizmetler ve arama motoru internet üzerinde tekelleşen şirketlerden biridir.

Kelly internetin 1994'te oldukça basit bir görünüme ve sıkıcı bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Sayfalarda resim bile kullanılmamakta sıkıcı bir görünüme sahip web sayfaları zaman kaybı olarak nitelendiriliyordu (Kelly, 2017: 24). 2000'li yıllarla birlikte Web 2.0 gelmesiyle internet oyun, ticari ve sosyal medya amaçlarıyla daha yoğun kullanıma açılmış ve insan-makine etkileşimi artmıştır. 2010'lu yıllarla birlikte Web 3.0 semantik web olarak anılmakta makinelerin insan yerine düşünce üretebileceği düşünülmektedir. YZ ve bulut bilişim bu yöndeki gelişmeler için çalışmaların yoğunlaştığı alanlardır (Sütçü ve Aytakin, 2018: 51). Web 1.0 daha çok kişisel eğlenceye dayanırken, web 2.0'la birlikte kişisel yayıncılık dönemi başlamıştır. Yayıncılık için gerekli olan bazı yükleme programları ve kodlamaları bilmek gerekmektedir. Web 3.0 geçişle birlikte çok daha kolay bir şekilde yayıncılığın yapılabileceği "tut-sürükle-bırak" mantığına geçmiş, karmaşıklık yerini daha kolay anlaşılacak görselliğe bırakmıştır (Yengin, 2014: 120). Yeni medya teknolojileri kullanımı son derece basit ve her yaşa hitap edecek şekildedir.

Şekil 2. Dünya İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanım İstatistikleri

Kaynak: Wearesocial.com (URL-10)

Şekil 2. de olduğu gibi 2022 Ocak istatistiklerine göre dünya nüfusunun yüzde altmış yedisi akıllı telefon kullanmakta, yüzde altmış ikisi internet kullanımına ve yüzde elli sekizi aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır. Dünya nüfusunun yarısından fazlası çevrim içi ortamlarda zaman geçirmektedir. Dijitalleşme ögesinin ön plana çıkmasıyla az bilgiyle çok işlem yapılabilecek tasarımlar hazırlanmaktadır. Bireyler günlük hayat içerisinde hızlı ve kolay işlemler yapabilmeleri için dokunmatik arayüzler geliştirilmektedir (Yengin, 2014: 7). Dokunmatik arayüzler kullanım kolaylığı sağlayarak daha fazla insanın dijitalleşme geçmesini sağlamıştır. Dokunmatik olarak etkileşime geçtiğimiz her etkileşim aynı zamanda izlenebilmektedir (Yengin, 2014: 170).

Bilim ve teknoloji alanında üstel büyüme hayatı dijital bir boyuta taşımıştır. Bugün bin dolara aldığımız bir işlemci 18 ile 24 ayda bir iki katına ulaşmaktadır. Enerji, ilaç, medya, iletişim, ulaşım, genetik vb. tüm alanlarda dönüşüme neden olmaktadır. Son yedi yılda 80 km gidebilen elektrikli arabalar tek dolarda 500 km mesafeye ulaşmıştır. Genom dizilimi çalışmaları 2008’de 10 milyon dolarken 800 dolara kadar düşmüştür (Leonhard, 2018: 20-21). Teknolojinin büyüye benzeten Leonhard, Maslow ihtiyaçlar piramidine akıllı telefonlar, bilgisayarlar, interneti’de koymamız gerektiğini belirtirken benimsediğimiz araçların arkadaşlık, cinsellik ve itibardan daha önemli olduğunu vurgular (2018: 96).

Teknolojinin içinde doğan kuşaklar bu araçları daha hızlı benimsemekte ve sorgulamamaktadır.

Günümüzde internet aracılığıyla hayatlarımızı yabancıların görebileceği ve aynı zamanda bizimde başkalarını görebildiğimiz ortamlara yüklemekteyiz. Ebeveynler çocukları hakkında endişelerini takip uygulamalarıyla azaltmakta, kullandıkları arabalara yerleştirilen GPS vericileriyle nerede ve ne kadar hızla gittiklerini sürekli kontrol edebilmektedir. Ayrıca bilgisayar ekranlarının on beş saniyede bir görüntüsünü alıp kaydeden programlarda mevcut. Caddelerdeki MOBESE, arkadaşlar, bankalar, telefon şirketleri ve internet seriş sağlayıcıları hayatımızla iç içe geçmiş durumdadır. Sosyal medya uygulamaları görünürlüğümüzü kendi rızamızla başkalarına gösterme konusunda ikna etmekte ve böylece dikizleme kültürünün içinde yeni bir gösteri ekonomisi oluşturmaktadır (Niedzviecki, 2019: 27-29). Herkes birbirini izlemekte ve izlenmektedir.

İnternet üzerinde hareketlerimiz çerezler tarafından takip edilmektedir. Ticari amaçla kullanılan her site Google reklam servisini kullanmaktadır. Arama sonuçlarımız sistem tarafından eşleştirilir ve ilgili reklamlar görmemiz sağlanır. Futbola ilgi duyan birine tenisle ilgili reklamlar çıkarılmaz bu yüzden etkileşimlerimiz anlık ve geçmişe dönük olarak takip edilip kişiselleştirilmiş içerikler görmemiz sağlanır. 2014 Google'ın toplam gelirinin yüzde 21'i reklamlardan gelmiştir (Kelly, 2017: 206). Artan veri madenciliği ve kişisel verilerin sağladığı büyük kar şirketlerin daha fazlasını istemesine neden olmakta önlerinde engelleyici yasaların olmaması bu durumu pekiştirmektedir. "Azınlık Raporu" filmindeki 'suç öncesi' izleme teknolojileriyle mümkün hale gelmiş hayatımızda her eylem sayısallaştırılıp izlenebilir olmuştur (Kelly, 2017: 289). Telefona yüklenen her uygulama kullanıcıdan kişisel etkinliklerini takip edebileceklerine dair politika onaylamasını ister.

2002 yapımı "Azınlık Raporu" filminde bulunan Suç Öncesi Departmanı bulunmaktadır. Psişik güçlere sahip kahinler ve teknolojik bir sistemin birleştirilmesinden oluşan birim işlenecek cinayetleri önceden bildirmektedir. Tek yapmak gereken sistemin verdiği bilgidan cinayet bölgesinin yerini belirleyip olay gerçekleşmeden bölgeye gitmektedir. Kahinler cinayetleri 4 gün öncesinden belirtebilmektedir. Burada insanlar gelecekte öldürme teşebbüsünden

tutuklanmaktadır. Sistem bölgede test amacıyla denenmekte ve başarılı sonuçlar almasından sonra oylamayla tüm bölgeler suç öncesi sisteme geçiş yapacaktır. Film fütürist bir dünyada geçmektedir. Akıllı evler, uçan arabalar, hologramlar gibi teknolojiler günlük hayata yayılmıştır. Biyometrik tarama sistemleri giriş çıkışlarda kullanılmaktadır. İris tarama, ısı tarama, diş tarama gibi teknikler güvenlik için kullanılmaktadır.

İnternet tüm yaşamı bir ağ gibi sarmış durumdadır. Bu ağlar üzerinde devlet ve bazı kurumlar veriler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmaktadır. Toplumun her alanına nüfuz eden internet üzerindeki konuşmalar, aramalar, etkileşimler, mesajlar güç sahipleri tarafından sınırsız bir şekilde toplanıp saklanmaktadır (Assenge, 2012: 13). Assenge internetin askeri bir yapısı olduğuna dikkat çekmektedir. Cep telefonları ve internet gibi iletişim araçları üzerinden sağlanan görüşmelere istemeden bu kurumları da davet etmiş oluruz. İletişim sırasında gözle göremesek bile her an iletişimin tam ortasında bir tank veya askerin beklemesine benzetmektedir (Assenge, 2012: 37). Telefon etkinlikleri kaydedilirken kullanıcının bu durumu fark etmesi olanaksızdır. Zaten uygulamalar ve hizmetleri kullanmak için izlenmeyi kabul etmesi gerekir.

Dünya distopik bir oluşuma doğru ilerlemekte ve ulusal güvenlik görevlileri dışında bu durumun farkında olan çok fazla insan yoktur. Özgürleşme ortamı olarak internet bu totaliter oluşumun aracı haline gelmiştir. Dönüşüm sessiz bir şekilde gerçekleşirken küresel gözetim işinde yer alan kurumlar bu durumu ticari kaygılarından dolayı dile getirmemektedir. Küresel gözetime dayalı bu kara ütopya giderek benimsenirken izleme ve gözetleme sıradan bir eylem haline almaktadır (Assenge, 2012: 11). Özellikle internet tabanlı teknolojiler gözetimin yapısını ve çehresini tamamen değiştirmiştir.

B. Sosyal Medya ve Gözetim

Sosyal ağlar kullanıcıların birbirini arkadaş olarak ekleyebildiği içeriklerini takip ettikleri ortamlardır. Günümüzde kullanım çeşitliliği derinleşmiş yeniliklerle daha fazla olanağı kullanıcılarına sağlamaktadır. Sosyal ağlar, sosyal medya ve yeni medya olarak da adlandırılır. İlk sosyal ağ örneği çöpçatanlık ve arkadaşlık sitesi olan Six Way'di. 2002 yılında Frindster ortak arkadaşların iletişime geçmesi ve buluşmalarını sağlamak için ortaya çıkmış, 2003 yılından

sonra sosyal medya uygulamaları artarda çıkmaya başlamıştır. 2004 yılında thefacebook adı altında Mark Zuckerberg ve arkadaşları tarafından Facebook kurulmuş daha sonra diğer lise ve üniversiteler ağa bağlanmış, 2006 yılında tüm dünyaya kullanıma sunulmuştur. Facebook kullanıcı sayısı arttıkça yenilikler eklemiş beğeni butonunu kullanmasıyla sitenin çehresini değiştirmiştir. Kullanıcılar artık reklam verenlere pazarlanır hale gelmiş geliştirdiği algoritmalar kullanıcının daha fazla zaman geçirmesi için düzenlenmiştir (Chayko, 2018: 36-37). Facebook kurulduğu ilk zamanlarda insanların sosyalleşmesini sağlamış daha sonra bunu ticari kazanca dönüştürecek yöntemler kullanmıştır.

Facebook tarafından geliştirilen beğen butonu sosyal medyada büyük bir değişime neden olmuştur. Kullanıcıların aldıkları beğeniler onları mutlu ederken aynı zamanda bekledikleri etkileşimi alamamak psikolojileri üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Beğen butonu çevrimiçi etkileşimlerin sayısallaşmasını ve ölçülmesini kolaylaştırmıştır (Alter, 2017: 119). Şirketler daha fazla kullanıcılarla ilgili bilgi edinirken, kullanıcılar bu sayıların kendisinde yarattığı geçici uyuşturucu etkisini yaşamaktadır. Yine giyilebilir teknolojiler kullanıcıları sayılarla mücadele etmeye ve her seferinde hedefi aşmaya zorlayarak fiziksel sınırlarını zorlamaya itmektedir.

Eskiden bağımlılığın maddeye dayalıyken şimdi bu durumun yeni teknolojilerle farklılaşmıştır. Listeye sürekli yeni uygulamalar eklenmekte sonuçları yeni yeni anlaşılmaya başlanmaktadır. Hız, verimlilik, otomasyon aklımızı başımızdan alırken ortaya yeni sorunlar çıkarmaktadır. İhtiyaçların giderilmesi ucuzlarken sağladığımız fayda artıyorsa bunun tekrar edilmemesi kaçınılmazdır. Kullanılan bütün hizmetler geri dönüşler ve küçük ödüller sağlar. Pekiştirilen tatmin duygusu mühendisler tarafından özenle hazırlanmaktadır. Beğen butonu, atılan tweet, oyundaki bir bölüm hepsi izlenmekte daha fazla zaman geçirilebilecek şekilde düzenlenip güncellenmektedir. Örneğin Facebook 2004'de eğlenceliyken, günümüzde bağımlılık yapıcıdır (Alter, 2017: 12-13). Kullanıcı için kumar makinesine dönüşen platform geri dönüşlerin belirsizliğiyle sürekli kontrol edilmesini gerekli kılmıştır. Alınan her beğeni kullanıcıyı kendinden geçirirken şirket için önemli ve izlenmesi gereken izler bıraktı. Sayılabilir ve ölçülebilir etkileşimler tüketiciyi daha fazlasını elde etmeye zorlarken para kazanmak için büyük maden keşfedilmiş oldu. Özellik kısa sürede

internetin her yerine yayılmış düşüncelerimiz ölçülebilir olmuştur. Buton toplumsal onay mekanizmasını andırır. Ne kadar beğeni o kadar kabul görme anlamına gelir (Newport, 2019: 140-141). Kullanıcıların ekran başında kalması için uygulamalar özenle hazırlanmaktadır. Ayrıca ekranlarında görecekları içeriklerin farklı olması için kişisel verileri takip edilir.

Cep telefonlarımız açık ve yanımızda olması kişileri izlenebilir kılmaktadır. İletişim günümüzde kontrol etmek anlamına gelmektedir. Cep telefonu kullanımlarının uzun süreli takip edilmesi kullanıcıyla ilgili pek çok bilginin sağlanmasına yardım eder. Kişinin davranış, tutum ve düşünceleri tespit edilebilir olduğu sürece yönlendirmeye açık hale gelmektedir. Gönderilen mesajlar, bildirimler, özelleştirilmiş akış sayfaları kişinin seçimlerini özgür iradesi olduğunu düşünmesine neden olmaktadır. Ancak kullanıcının gördükleri özelleştirilmiş ve algoritma tarafından belirlenmiş içerikler ve ürünlerdir (Sütçü ve Aytekin, 2018: 57).

“Sosyal İkilem” belgeselinde NBA oyuncusu Kyrie Irving, Youtube’da video izlerken algoritma tarafından benzer içeriklere yönlendirilmiş, oyuncunun dünyanın düz olduğuna inanmasına yol açmıştır. “The Great Hack” belgeselinde elde edilen verilerin kişilerin tutum ve davranışları üzerinde değişim yaratılabilecek şekilde işlendiği anlatılmaktadır. Facebook’un Cambridge Analytica şirketine verilerine erişim izni vermesiyle kişilerin verileri üzerinden kişilikleri ortaya çıkarılmış bu sayede düşüncelerinde değişim yaratılabilmektedir. ABD seçimlerinde ve Brexit oylamasında kararsız insanlar üzerinde kişiselleştirilmiş reklam gösterimleri yapılarak oy kullanımında yönlendirme yapılmıştır. Şirketlerin demokrasiyi bile olumsuz etkileyebileceği bu olayla ortaya çıkmaktadır. Cambridge Analytica şirketi kapatılırken, Facebook veri madenciliğine ve gelirini arttırmaya devam etmektedir.

Filtre baloncukları, kullandığımız uygulamalardaki algoritmaların bizi ekranda tutmak için arama sonuçlarını ve karşımıza çıkan akışı değiştirmektedir. Ekranda ne kadar süre geçirirsek o kadar reklam ve bağlantılar arasında gezinme ihtimalimiz artmaktadır. Kişiselleştirilmiş sonuçlar ve akışlar kullanıcı verilerinin işlenip profillenmesiyle sizi tanıyan YZ’lar aracılığıyla otomatik yapılmaktadır. Filtreleme kişiyi kendi beğenileri, tutumları ve alışkanlıkları olan insanlarla aynı kümeye almaktadır. Böylece kullanıcı kendi gibi profiller beğenen ve içerikler

paylaşan insanlarla etkileşime geçmekte ve bu baloncuğun dışındaki diğer insanlara yabancılaşmaktadır. Eli Parsier, “The Filter Bubble” kitabında Google elli yedi farklı kişiselleştirme sinyalinin takip etmektedir. Google bir arama sonucunu karşınıza çıkarmadan önce konumuzu, bilgisayar modelinizi, saatin kaç olduğunu, ekran çözünürlüğünü, maillerinizi, izlediğiniz videoları, konumuza bakmaktadır. Google elde ettiği bilgilere göre kullanıcıya arama sonuçlarında farklı şeyler göstermektedir. “Mısır” kelimesi kullanıcının kim olduğuna bağlı olarak arama sonucunda Arap Baharı içerikleri olabileceği gibi, tatil ve gezi için önerilecek yerleri gösterebilir (Goodman, 2019: 187). Amazon, Facebook, Google gibi şirketlerin tavsiye motorları kullanıcının nelerden hoşlandığını bilerek kişisel akış ve sonuçlar sunmaktadır (Kelly, 2017: 96). Bu bilgiler şirketler tarafından yasal bir zemine oturtularak kişiselleştirilmektedir.

2020 yapımı “Sosyal İkilem” belgeselinde dijital şirketlerin mutfağında çalışmış insanların itirafı oldukça önemlidir. Daha önce Google’ın Gmail ekibinde çalışmış olan Tristan Harris bir avuç yazılımcının milyarlarca insanı yönlendirdiğini belirtmektedir. Bedava olarak sunulan programlar kullanıcı dikkatini reklam verenlere satmaktadır. Ortada satın alınan bir şey yoksa ürünün bizler olduğunu belirtmektedir. Davranışlarımız ve düşüncelerimizde aşamalı olarak değişimler yaratılmasıyla reklam verenler için başarı garantili kitleler yaratılmaktadır. Bu başarı kişisel verilerin daha fazla elde edilmesi ve sınıflandırılmasına bağlıdır. Kendimizle ilgili ne kadar çok sosyal medyada bilgi paylaşırsak manipüle edilmemiz o kadar kolaylaşmaktadır. Verilerle davranış şekillerimiz saptandıktan sonra bir sonraki hareketimizin ne olacağı tahmin edilebilir hale gelmektedir.

Panoptik sınıflandırmanın ayırarak farklılıkları ayırt etmeyi sağlayan sistemi sosyal medyada da kullanılır. Kullanıcıların kişisel verileri ve kullanım özellikleri incelenerek ilgi alanları, tüketici grupları olarak belirlendikten sonra istediği grupları hedefleyen reklamverenlere sunulmaktadır. Çevrimiçi zaman sürecinde tüm etkileşimler sürekli olarak gözetlenir ve panoptik sınıflandırma işlemleri uygulanır (Fuchs, 2014: 148-149). Reklamverenler kişileri çeşitli kategorilere ayırarak ekonomik özelliklerine göre potansiyel müşteri belirlerler. Bunun için sosyal medya, bankalar, iletişim operatörleri, servis sağlayıcılar, tedarikçiler ve üçüncü taraf firmalardan topladıkları verileri analiz ederek veya

analiz eden şirketlerden raporlar alarak potansiyel müşteriler belirlenerek bu kişilere hedef odaklı bildirim ve mesajlar göndererek dikkat ve istek uyandırmaya çalışmaktadır (Sütçü ve Aytekin, 2018: 33). Yahoo reklamcılara sunduğu bir programla kullanıcıların sitenin hangi özelliklerini ve ne tip reklamlardan hoşlanabilecekleri sistem hazırlamıştır. Telefonlarda bulunan GPS özelliği reklamcıların kullanıcılara buldukları konuma uygun mesajlar atmasını sağlamaktadır (Niedzviecki, 2019: 287). Günümüz dijital şirketleri kişisel veriler üzerinden milyarlarca dolar kazanmaktadır.

İnsanlar çevrimiçi ortamlarda var olmaya çalışırken fark edilme arzusu içindedir. Yüz yüze ilişkilerin ve dedikodu zamanla devletlerin, bürokratların ve örgütlerin haline gelmiştir. Eskisinden daha fazla ne yaptığımızla ilgilenilse de bizi biz yapan eşsiz değerler görülmemektedir. Birilerinin içimizdeki o eşsiz değeri gördüğünde vazgeçilmez olacağımızı düşünerek kendimizi çevrimiçi ortamlarda görünür kılmaktayız (Niedzviecki, 2019: 41). Sosyal ağlar üzerinden paylaşımlar günlük hayatımız ve iş hayatımızı da etkilemektedir. İş başvurusu sırasında ya da uygunsuz paylaşımlar gerekçe gösterilerek kovulabilir veya başvuru sürecinde elenebiliriz. Kişisel bilgisayarlar getirdiği faydalar kadar olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Kişisel bilgiler daha kolay elde edilirken, insanlar sürekli izlenir ve kontrol altında tutmanın bilgisi güç sahiplerine geçmiştir. Bilgisayarlar bireyleri ölçülebilen ve sayılarla ifade edilen nesnelere haline getirmiştir (Postman, 2013: 16). İnsanlar yeni teknolojiler aracılığıyla çok daha kolay izlenmektedir. Paylaşım ekonomisine dayanan uygulamalarda bireyler mahremiyetlerini kendileri paylaşmaktadır.

Google kullanıcılarını metalaştırarak hedefli reklamcılık için verilerini depolamaktadır. Google sunduğu çok sayıda ücretsiz hizmetle birlikte farklı ilgi alanlarına ait pek çok bilgiyi elde etmekte ve sonra bu farklı bilgileri birleştirebilmektedir. Gmail üzerinden e-posta, Youtube'da video arama, Google Maps üzerinden konum arama, Google arama motorunda arama, Google Translate'de bir kelime çevirme ve Google+ gibi hizmetlerle kullanıcıları üzerinden artı değer yaratmaktadır (Fuchs, 2014: 180). Bu ücretsiz uygulamalar hayatı kolaylaştıran çözümler sunarken aynı zamanda gözetlenmeye olanak tanımaktadır. Kişisel verilerin izlenmesi bireyin farkında olmadan ayrımcılığa uğramasına neden olabilmektedir. Bireyin oturduğu semt, dini inancı, cinsel

yönelimi, tüketim alışkanlıkları, maddi durumu, siyahi ya da beyaz olması algoritmaların ayrımcı uygulamasına takılabilmektedir. Algoritmaların eğitiminde iki yöntem kullanılır, ilk önce elde edilen veriler tanıtılır ve daha sonra yeni gelen bilgileri ayırması istenir. En yaygın yöntem e-posta spam filtreleridir. İnsanlar tarafından önceden ikiye ayrılan mesajlar sisteme tanıtılır daha sonra yeni mesajlar geldikçe sistem kendini geliştirir. Amazon bu yolla sitesinde önerilerde bulunur, Netflix filmleri seçmeye yardım eder (Ford, 2019: 112). Şirketler kişisel bilgilerin kullanıcının kimliğini ele verecek şekilde toplanmadığını belirtse de bu bilgiler istediği zamanla kişiyle eşleştirilebilmektedir.

2020 yapımı Netflix belgeseli olan “Coded Bias” algoritmaların ayrımcı uygulamalara sahip olduğunu örneklerle göstermektedir. MIT Media Lab araştırmacı olan Joy Buolamwini kendi geliştireceği bir projede yüz tanıma programı kullanırken yüzünü okumadığını fark eder. Algoritma siyahi yüzleri görmemekte, yüzüne beyaz bir maske geçirdiğinde çalışmaktadır. Diğer büyük şirketlerin yüz tanıma sistemlerini de inceleyen Buolamwini etnik ayrımcılığın tüm sistemlerde olduğunu görür. Microsoft tarafından geliştirilen bir YZ sistemi ırkçı söylemlerde bulunduğu için kapatılmak zorunda kalmıştır. Algoritmalar geçmiş verilerden geleceği öngörme yazılımlarıdır. Ama geçmişte olan bilgiler bilgisayarların kafasını karıştırabilmektedir. Algoritmalar hayatımız üzerinde etkili kararlar vermektedir. İngiltere’de sokaklarda polis canlı yüz eşleştirme yapmakta ve şüpheli bulunanları sorgulamaktadır. Çin’de yüz tanıma sistemleri çok daha gelişmiştir. Ödeme yapmak, hizmet kullanmak, internet kullanmak, bir ürün satın almak için yüz tanıma sistemine kendinizi tanıtmamız gerekmektedir. Uygunsuz hareket ve eylemlerde bulunanlar sistem tarafından hizmetlere erişim hakları sınırlandırılmaktadır. Belgeselde bu tür ayrımcı ve fişleyici teknolojilerin hep yoksul ve alt tabaka insanlar üzerinde denendiğini söylemesi önemlidir.

Google milyarlarca insan tarafından kullanılmakta ve devasa büyüklükte veriler toplayarak istihbarat örgütleriyle paylaşırken bile kurumsallığı zarar görmemektedir. Google insanları izleme konusunda devlet tarafından da desteklenmektedir. Google dünya çağında bilgiyi toplama, düzenleme ve ulaşılabilir hale getirirken NSA bu bilgi yığınları arasında daha etkili arama yapabilmek için daha gelişmiş arama motorları için para ödemektedir. Google 2004 yılına Keyhole şirketini aldığı anda NSA ve CIA tarafından desteklenmiştir.

2008 yılında NGA'nın GeoEye-1 uydusunun fırlatılmasında iş birliği yapmış ve uydulardan aldığı fotoğrafları ordu ve istihbaratla paylaşmıştır. Yine NGA "Dünya Yüzeyini Görselleme Hizmetleri" için Google'la 27 milyon dolarlık anlaşma yapmıştır. 2010 yılında Çin, Google sunucularına girmesiyle birlikte NSA güvenliği sağlamak için bu durumlarda yazılım ve donanımlara direkt erişim izni sağlamıştır (Assenge, 2018: 48-53). Google 2022 yılında İsrail'de kurulan uçtan uca güvenlik ve siber güvenlik hizmetleri veren Siemplify şirketini bünyesine katmaya hazırlanmaktadır. Dijital ortamlardaki güvenlik ve verileri korumak gün geçtikçe zorlaşan ve büyüyen bir sektör haline gelmiştir. Google yeni girişimleriyle güvenlik hizmetlerine yatırım yaparak kullanıcılarının yaşayabileceği saldırılara karşı önlem almaktadır (URL-11)

Google akıllı termostat üreten Nest Labs şirketini 2014'te 3,2 milyar dolara satın almıştır. Nest termostatları duman detektörleri, sensörlerle birlikte şirkete yeni veriler sağlayacaktır. 2014 yılında Google 555 milyon dolara Dropcam şirketini almıştır. Yüksek çözünürlüklü Wi-Fi ve Bluetooth güvenlik kameraları canlı yayınları direk telefona aktarabilmekte ve cihaz önceden yaşanmış faaliyetler uyarı göndermektedir. Google evinizin içinde ve dışındaki her şeyi bilmek istemektedir (Goodman, 2019: 363). Google ve dünyanın süper gücünün küresel amaçları birlikte ilerlemektedir. Arama motoru ve internet alanındaki hizmetleri büyüdükçe küresel bir gözetim alanını büyütmüş ve cep telefonu pazarına da hükmetmeye başlamıştır. Güney yarım kürede de internet erişimini yaygınlaştırmaya çalışan Google, internetin kendisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Milyarlarca insanın seçim ve düşünceleri üzerinde etki edebilecek bir gücü elinde bulunduran imparatorluk elinde bulundurmaktadır (Assenge, 2018: 59). Ayrıca Google ve Apple arasında bulunan anlaşmaya göre varsayılan tarayıcı olarak kullanılması karşılığında Apple'a milyarlarca dolar ödemektedir. Böylece hem Apple'ı rekabetten uzak tutuyor hem de diğer arama motorlarını rekabet edemeyecek hale getirmektedir. Ortaya çıkana belgeler sonucu tekelleşme eğilimindeki Google'a dava açılmıştır (URL-12).

Leonhard mutluluğun programlanabileceğini Facebook'un akış yönetimin kullanıcıyı daha iyi hissedeceği şekilde tasarlandığına dikkat çeker. İnternet ortamlarında pek çok sitenin müşteriyi mutlu etmek üzerine kurulu olduğu, bu programların arkasında nöropsikolog ve mühendislerin çalıştığını hatırlatır.

Arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gözlükleriyle etki daha da artabilecektir (Leonhard, 2018: 153).

Facebook ile Cornell Üniversitesinin düzenlediği araştırmada 700 bin kişinin gördüğü haber akışlarını değiştirmiş bazı kullanıcılara iyi içerikler sunarken bazılarına da kötü içerikler sunmuştur. Kullanıcıların duygularında değişime neden olan şirket psikolojisi bozuk insanları düşünmemiş bunun yerine kullanım şartlarını güncelleyerek kendine yetki vermiştir. Araştırmada insanların kötü içerikler gördüğünde olumsuz negatif içerikler paylaştığı, güzel içerikler gördüğünde pozitif paylaşımları arttığı görülmüştür (Goodman, 2019: 459). Dikizleme kültürü geleneksel toplumların çökmesiyle birlikte bireylerin elektronik eğlence araçlarıyla birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Geleneksel yaşamın yok oluşu ve teknolojinin ilerlemesi gözetli toplumu ortaya çıkarmıştır. Eğlencenin malzemesi başkalarının hayatlarına dair içeriklerden oluşmaktadır (Niedzviecki, 2019: 191). Reality Show ve haber programları ele aldıkları içeriklerle dikizlemeyi desteklemektedir. Sokaklar güvensiz ve suçla dolu olduğu ekranlarda yayınlanırken güvenlik kameraları insanları güvende hissettirmektedir.

Dijital ayak izleri hem endüstriler hem de sektörlerin ilgisini çekmekte, kullanıcı davranışlarını tahmin etmek için ilgiyi işlemekte ve hizmetlerin iyileştirilmesinde kullanılmaktadır. Veriler yeniden kullanılabilir özelliktedir. Belirli amaçlarla toplanan izler başka amaçlar içinde değerlendirilebilir. Böylece masrafları azaltmakta olduğu gibi farklı çözümler bulunmasında da kullanılır. İnternetteki çerezler de büyük verinin büyümesinde önemli role sahiptir. İnternette kullanıcıları tekil olarak sayfa etkinlikleri, tarihsel olarak etkinlik ve kullanıcı tutum ve davranışlarını bilgiye dönüştürmede yardımcı olur (Løkke, 2018: 63). Büyük veri gelecekçi uygulamalar, ürünler ve çözümler bulunmasında büyük umutlar vaat etmektedir.

Taylor Arming'in bir makalesinde Büyük Veri'nin açabileceği beş problemi ortaya koyar. Veriler etnik, din, cinsiyet vb. durumlarda ayrımcı kullanılabilir. Elde edilen bilgiler sızdırılabilir veya ele geçirebilir. Anonimlik son bulabilir. Devletler tarafından bu veriler suistimal edilebilir. Kişiyile ilgili elde edilen bilgiler doğru işlemlerden geçmemiş olabilir (Løkke, 2018: 65). Google, Facebook gibi şirketler sundukları ücretsiz uygulamalar karşılığında

kullanıcı verilerine erişim istemektedirler. Ücretsiz uygulamalarda ürün kullancının kendisi olmaktadır. Google bugün günde 24 petabayt veri işlemekte basılı hale getirildiğinde Ay ve Dünya arasındaki yolun yarısına denk gelmektedir (Goodman, 2019, 77-78). Büyük Veri kullanım alanları oldukça geniştir. Uygulamalar kullanıcıları için kişiselleştirilmiş reklam sunmak için ya da hangi partiye oy vereceği, cinsel eğilimleri, alışkanlıklarını verilerden öğrenebilmektedir. NetFlix izleyicilerin hangi dizileri, ne kadar süreyle, nereye kadar izlediklerini belirleyebilir. Amazon kullanıcılarının hangi ürünleri tercih edebileceğini tahmin edip önerilerde bulunabilir. Yine sağlık alanında hastalıkların teşhisi ve araştırmalarında verilerden yararlanılmaktadır (URL-13).

Dijitalleşme gerçekleşmeden önce bilgiler daha durağan bir yapıya sahipti. İletişim yüz yüze olarak gerçekleşmekte, bir şeyleri keşfetmek öneriler ve tavsiyelere dayanmaktaydı. Çevrimiçi olmak dünyayı parmaklarımızın ucuna taşımıştır. Biriyle tanışmak, yemek yemek, iyi bir restoran önerisi, hava durumunu öğrenmek uygulamalar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Sağlık alanında insanlar kişisel doktorlar yerine artık akıllı cihazlarla kontrol edilmektedir. Akıllı saatlerin kullanılması kalp atışından, kandaki oksijen seviyesine, uyku halinde olup olmadığınız, hareket edip etmediğiniz gibi bilgilerin sürekli izlenmesini olanaklı kılmıştır. Geçmişte böyle bir izlemenin yapılması mümkün değildi günümüz araçlarıysa kişisel bilgiye sürekli açık bir şekilde kullanılmayı beklemektedir (Leonhard, 2018:58). Akıllı telefonlar kişisel verilere açıklık duyan hizmet geliştiricileri için kullanıcının zihnine girmenin anahtarıdır.

C. Sosyal Medya ve Mahremiyet

Kent kültürünün cemaat hayatını cemiyet hayatına çevirmesiyle özel alan ön plana çıkmış mahremiyetin gizliliği ortadan kalkmıştır. İnsanlar kent hayatında tüketerek kimlik sahibi olmakta ve sahip oldukları metaları sergileyerek kendini ifade etmektedir. Mahremiyetin metalaşmasının gazete, radyo, televizyon ve sinema önemli roller üstlenirken yeni medya teknolojileri başkalarının hayatına müdahil olmayı kolaylaştırmış aynı zamanda da dış tehlikelere savunmasız bırakmıştır. Kendi seslerini duyurmak isteyen bireyler kullandıkları uygulamalarla mahremiyetlerini endüstriye hediye etmektedir. Yeni medya teknolojileri kişisel verilerden beslenerek güçlenmekte ve kişisel mahremiyeti kamusallaştırarak

gizliliği ortadan kaldırmaktadır (Arık, 2018: 12-13). Sosyal medya mahremiyet kavramının bulanıklaştırılmasına neden olmaktadır.

Mahremiyet temel bir insan hakkı olma yanında kişilerin yalnız kalabilme, özgürce seçebilme ve yaşama katılma, etkileşime girme konusunda kendi sınırlarını belirleyebilme, başkalarının hayatlarına müdahil olmadan istedikleri şekilde yaşayabilme ve var olma şekli üzerindeki egemenliğini kapsar. Fisher'a göre mahremiyet üç özelliğe sahiptir. Mekansal mahremiyet: kişinin evi dahil fiziksel alanını korumayı içerir. Kişi mahremiyeti: bedenini haksız müdahalelerden korumayı ve Bilgi mahremiyeti: Kişisel veriler üzerindeki saklama, toplanma ve işleme süreçlerini kontrol etmeyi içerir (Arık, 2018: 19). Alan Westin mahremiyete yönelik üç tehdit olduğunu söylemektedir. Kendini ifşa etme, merak ve gözetleme bu tehditlerdir (Arık, 2018: 23). Günümüz teknolojileri bireylerin özel hayatlarını paylaşımına sokmak için paylaşımın çerçevesini özel alana yöneltmiştir.

Düşünür Lars Fr. Svendsen özel hayatın kişinin kişiliği, düşünebildiği ve rahatlayabildiği alanı ifade eder. Bu özel alana başkalarının giremediği ve girmesine izin verilenlerin dışında kimseden korkmadan istediğini yaptığı yerdir. Başkalarının bakışlarından kaçtığı bir alan değil, bu bakış olmadığı için kendini de denetlemediği alandır. Eric Schmidt 2009'da "Başkalarının bilmesini istemediğiniz bir şeyler yapıyorsanız, belki de her şeyden önce bunu hiç yapmamanız gerekmektedir." Bu tutumunu daha sonraki konuşmalarında yumuşatan Schmidt özel hayatı korumanın önemini vurgulamıştır (Løkke, 2018: 21). Büyük şirket yöneticileri özel hayatın olması için bireylerin toplumsal yaşamdan uzak yerlerde yaşaması gerektiğini belirtmektedir.

McLuhan'ın araçların bedenimizin uzantıları haline geldiğini belirttiği sözüne vurgu yapan Kelly'i bu durumda bulut servisini ruhumuzun uzantısına benzetir (Kelly, 2017: 148). Sosyal ağlar ve programlar üzerinden belirttiğimiz düşünceler, etkileşimler, resimler bulut sistemlerinde yedeklenip saklanmaktadır. Kopyalanan verilerimiz artık dijital bir kimliği temsil etmektedir. Leonhard'a göre "Beni tanıyan' nesnelere 'beni-temsil-eden' nesnelere, buradan da 'ben olan' varlıklara dönüşüyorlar" (Leonhard, 2018: 23). Bizi daha iyi anlayan teknolojilerden, bize dönüşmüş teknolojik ürünler dönemine geçmekteyiz. Bu dönüşümün eşliğinde izleme teknolojilerinin gelişmesi büyük rol oynamaktadır.

Sahip olduğumuz telefonlar kişisel veri yığınlarının oluşmasındaki en önemli faktördür. Giyilebilir teknolojiler bizi sayılabilir ve ölçülebilir nesnelere dönüştürmektedir. Dijital şirketler için büyük rekabet kitlenin ilgisini üzerine çekmede yaşanmaktadır. Kısa sürede milyarlarca dolarlık değere ulaşan bu şirketlerin ömrü kitlenin dikkatine bağlıdır.

Google’da mühendis olarak çalışmış Tristian Harris şirketin politikasının insanların zihnine hükmetmek olduğunu üretilen ürünlerin kumar makineleri mantığında çalıştığını itiraf etmektedir. Daha uzun süre vakit geçirmenin garanti altına alınması sayısız yöntemin olduğunu programlanan şeyin ürün değil tüketicinin olduğunu söyler. Teknolojinin tarafsız olmadığı sahip olduğu kişilere fayda sağlayacak şekilde ortaya çıktığını vurgular. Harris’le röportajı sonunda Mahler’in durumu şöyle özetler “Philip Morris nasıl ciğerlerimizin peşinde, uygulama mağazaları da ruhlarımızın peşinde” (Newport, 2019: 27). Bugün dijital şirketler milyarlarca dolarlık değerleriyle tüm ekonomiye yön verebilmektedir. “Google gibi şirketlerin temel kaynağı olan insan dakikalarını toplamak, petrol çıkarmaktan çok daha karlı bir iştir” (Newport, 2019: 189). Google’a 2020 yılında gizli sekmesinde olsa bile kullanıcının bilgilerini izlediği gerekçesiyle dava açılmış ve şirket CEO’sunun mahkemede kullanıcı gizliliğiyle ilgili ifade vermesi istenmiştir (URL-14).

Sosyal medya ortamları bireylerin kişisel bilgileri üzerinde gözetimin en yoğun olduğu yerlerdir. Akıllı telefonların her an çevrim içi olmayı kolaylaştırması, kullandığımız programların daha fazla paylaşım yapmayı teşvik etmesiyle mahremiyet kavramı ortadan kalkmıştır. Günlük hayatta her şey dijitalleşmeyle ekranlar üzerinden gerçekleştirilebilir olmuştur. Bankacılık işlemleri, alışveriş, iletişim, sigortacılık, e-devlet uygulamaları, en uygun fiyata uçak bileti, tatil rezervasyonları, eğitim ve iş internet temelli sistemlere bağlanmıştır. Her ihtiyacımızı bu ortamlardan sağlarken ücretsiz hizmetlerin bu işten nasıl kar sağladığını sorgulamayız. Sosyal medya insanların kendilerini ifade edebilecekleri ortamlar sunarken özel hayatın kamusal alanda dolaşımını sağlayıp mahremiyete dayalı bir iş modelini meşrulaştırmaktadır. İnsanların kendilerini ifade etme biçimi bu ortamlarda aldığı etkileşimlerle bireye geçici hazlar yaşatır. Paylaşılan bir fotoğraf kullanıcı için yüzlerce beğeni ve yorum anlamına gelirken aynı zamanda paylaşıldığı platform için analiz edilmesi

gereken ticari bilgiler içerir. Bu ortamlarda insanlar hem birbirini gözetlemekte hem de şirketler tarafından gözetlenmektedir (Arık, 2018: 15).

Günümüz toplumları büyük oran dijital hizmet tüketicisidir. Günlük hayat içerisinde işlemler telefonlar aracılığıyla halledilmekte, akıllı telefonlara yüklenen uygulamalar kullanıcılardan kişisel veri toplamaktadır. Telefonlar gözetleme aracına dönüşmüş durumdadır. İnsanların akıllı telefon olmadan, kredi kartsız, ve internetsiz yaşam sürmesi yöneticiler tarafından şüpheli bir davranış olarak kabul edilebilir. Ekrana dokunarak oturduğu yerden işini halletmek yerine bir sürü zahmetli eyleme katlanması dikkat çekecektir (Løkke, 2018: 11). Teknoloji kullanımı zorunluluk olmasa da günlük eylemler giderek daha dijitale adapte edilmektedir.

Çizelge 3. Akıllı Uygulamalar Her Zaman Güvenli Değildir

Uygulama Türü	İncelenen Ürün Sayısı	Kişisel Veri Paylaşımı Yüzdesi
Flört Uygulamaları	24	87
Oyuncak ve Oyun Uygulamaları	13	54
Eğlence Uygulamaları	19	47
Sağlık ve Egzersiz Uygulamaları	16	44
Giyilebilir Cihaz Uygulamaları	46	26
Evcil Hayvan Uygulamaları	12	25
Akıllı Ev Uygulamaları	45	18
Görüntülü Konuşma Uygulamaları	21	14

Kaynak: Statista (URL-15)

Çizelgede görüldüğü gibi Mozilla Vakfı tarafından düzenlenen araştırmaya göre incelenen popüler uygulamaların türlere göre gizlilik ihlali riski incelenmiştir. Flört uygulamalarından 24'ü incelendiğinde yüzde seksen yedisinin gizlilik ihlali sakıncası bulunduğu görülmüştür. Türler gere göre yapılan bu incelemede 196 popüler ürünün gizlilik politikaları, web siteleri, araştırma incelemeleri, mağaza listeleri ve tüketici incelemeleri analiz edilmiştir. Rapora göre sadece akıllı telefonlar değil aynı zamanda giyilebilir eşyalar, akıllı ev uygulamaları ve akıllı cihazlarda kişisel güvenliğimizi tehdit etmektedir.

Facebook kullanıcılarının kişisel verilerini toplayarak kişisel reklamcılık için profiller çıkarmaktadır. Hangi profillerin hangi ürünlere yatkınlığı belirlemek için milyarlarca kullanıcıyı izlemek zorundadır. Kullanıcılar Facebook için gerekli ürünü kendi rızalarıyla oluşturmaktadır. Ücretsiz bir uygulama olarak sunulsa da kullanım ve gizlilik politikaları kabul edilmeden hizmetten yararlanılamamaktadır. Kullanım koşulları kabul edildiğindeyse şirketin kullanıcısı üzerinde verileri ve içerikleri saklayabilme, kişisel reklamcılığa onay vermiş olmaktadır (Fuchs, 2014: 226). Kullanım koşulları ve gizlilik politikaları şirketler tarafından oldukça uzun ve okunması zor olacak şekilde tasarlanmaktadır. Kullanıcı koşulları açıldığında karşısında yazıdan bloklarla karşılaşmaktadır. Elde edilen verilerle neler yapılabileceğinin bilinmesi önemlidir. Telefonlara indirilen uygulamaları kullanabilmek çeşitli izinleri kabul etmekteyiz. Bu kullanıcı ve gizlilik şartları şirketler tarafından özenle hazırlanmaktadır. 2005 yılında Facebook 1.004 kelimedenden oluşan gizlilik politikası güncellemelerle birlikte 9.300 kelimeye ulaşmıştır. PayPal 36.275 kelimeyle en uzun gizlilik politikasına sahiptir (Goodman, 2019: 88). Kullanıcı politikaları kullanıcıların okuyamaması için uzun uzun karmaşık şekilde yazılmaktadır.

2008’de yapılan bir araştırmada ABD’liler gizlilik koşullarını okumaya ayırması gereken iki yüz saat yani sekiz buçuk gün olduğu ortaya çıkmıştır. Sun Microsystems CEO’su Scott McNealy dediği gibi: “Artık özel hayat diye bir şey yok; buna alışsanız iyi edersiniz!” (Niedzviecki, 2019: 294). Bu yüzden şirketlerin kullanıcıların içerikleri ve paylaştıkları bilgiler üzerindeki yetkilerini tam olarak bilmemektedirler. Google cadde görüntüleme hizmeti tarafından çekilen görüntülerden rahatsız olan bir çift şikâyette bulunmuş ancak şirket avukatları Google’ı şöyle savunmuştur: “Bu dünyada tam bir mahremiyete ulaşmanız, çölde yaşamadığınız sürece mümkün değil. Eğer bir keşiş değilse, herkes parçası olduğu toplum hayatının getireceği doğal sonuçları kabul etmeli” (Niedzviecki, 2019: 307).

Çizelge 4. Kişisel Veriler: Kişisel Mahremiyet Masalı

Uygulama	Üçüncü Taraflarla Veri Paylaşma Yüzdesi
Instagram	79
Facebook	57
Linkedin	50
UberEats	50
Youtube	43
eBay	36
TikTok	36
Reddit	29
Snapchat	29
Spotify	29
Tinder	21
Twitter	21

Kaynak: Statista (URL-16)

Çizelge 4’de görüldüğü belirlenen 14 kişisel veri noktasını en çok paylaşan popüler uygulamalar sırasında Instagram, Facebook’un önündedir. Kişisel veri noktaları üçüncü taraflarla paylaşılarak, örneğin; bir satın alma işleminde ya da karşınıza aradığınız ürünün çıkma sebebini oluşturmaktadır. Yukarıdaki popüler uygulamaların kullanım sözleşmelerine kabul ediyorum dediğiniz takdirde kişisel verileriniz üçüncü taraflarla paylaşılmaya başlamaktadır.

İngiliz Game Station şirketi 2010 yılı 1 Nisan günü kullanım koşullarını değiştirerek o gün içinde alışveriş yapan herkesin ruhlarını süresiz olarak şirkete teslim ettiğini eklemiştir. Ertesi gün kullanıcılar şaşkınlığa uğrasa da 1 Nisan şakası olduğu açıklanmıştır. Kullanıcıların çoğunun koşulları okumadığını gizlilik politikası şu şekildedir: “Milattan sonra 2010 yılının dördüncü ayının ilk gününde bu GameStation internet sitesi üzerinden bir sipariş vererek, şu an ve sonsuza kadarlık bir dilim için, ölümsüz ruhunuz üzerinde devrolunmaz haklarınızı bağışlamayı kabul etmiş olursunuz...” bu gizlilik politikası deneysel amaçlı yapılmış olsa da “kabul ediyorum” seçeneğinin çok büyük zararlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Goodman, 2019: 88).

Facebook gizlilik ayarlarında birçok seçenek bulunmakta ve her kullanıcı bilmemektedir. Ayrıca yapılan güncellemelerle gizlilik ayarları varsayılan hale gelmektedir. Instagram’ı satın aldıktan üç ay sonra uygulamada hizmet koşullarını değiştirmiş kullanıcı bilgilerinin ticari olarak kullanılacağı belirtilmiştir (Goodman, 2019: 89). Facebook üzerinden bir gönderiyi yayımla

dediğinizde içeriğinizi kamuya açık hale getirmiş oluyorsunuz. Böylece mahremiyet, arkadaşlık ve kamusalılık sorunu muğlaklaşmakta Facebook tarafından kazanca dönüştürülmektedir. Gönderinin ayarlarını kime görüneceğini ya da ayarlarını nasıl yaparsanız yapın Facebook tüm haklarına sahip olmaktadır. Yani ilk önce şirket gönderinin tüm haklarını kendi üzerine aldıktan sonra kullanıcının istediği şekilde yayına açmaktadır (Assenge, 2012: 52). Kullanıcılar genellikle kendi paylaşımlarını üzerinde şirketlerin söz hakları hakkında çok az bilgiye sahiptir.

Google algoritmaları kişinin nelerden hoşlandığını, hangi ürünleri tercih edeceğini, hangi rotayı kullanması gerektiğini dijital ayak izlerini takip ederek karar vermektedir. GPS tabanlı izleme sayesinde konumu tahmin eder çevresindeki mağazalar, kafeler, sinema salonları hakkında öneriler sunmaktadır. Cep telefonları üzerinden izleme kesintisiz devam ettiği için bu bilgiler polisler, hackerler, şirketler tarafından elde edilebilir hale gelmiştir. Target isimli firmada çalışan veri analisti alışveriş yapan müşterilerinin satın aldığı ürünlerle ilişkisini kurmayı başarmış erken hamilelik döneminde kadınların belli ürünleri tercih ettiğini görmüştür. Verilerin derinlemesine araştırılması doğum tarihini bile ortaya koymuştur. 2012 yılında yaşanan olayda ergen bir kıza indirim kuponları yollayan şirket baba tarafından mahkemeye verilmiş ama kızının hamile olduğu ortaya çıkmıştır (Ford, 2019: 110).

Dijitalleşme nesnelerin internetiyle hız kazanacak kullandığımız eşyaların çoğu çevrimiçi ağlara bağlı olacağından daha fazla veri üretecekler. Nesnenin çevrimiçi olması için bir kimliğe, vericiye ve sensöre sahip olması yeterlidir. Nesnelerin interneti eşyalarla etkileşimimizde daha fazla verinin üretimine olanak verecektir (Løkke, 2018: 30-31). Tüm verilerin eş zamanlı paylaşımı, işlemlerin hepsi telefonlarla yapılabilmekte, doktorumuz çok uzaktan sağlığımızı kontrol edebilmekte, implantlarla bedenimiz vericiye dönüşebilir, verileri işleyen yapay zekalar hakkımızda böylece çok daha fazla kişisel bilgi edebilir (Leonhard, 2018: 91). Daha fazla veri şirketler için daha detaylı bilgi pazarlanacak ürün anlamına gelmektedir.

Facebook geniş kitlelerin kullanımını paraya çevirebilmektedir. Etkileşimler, beğeniler, tıklanmalar şirket tarafından kaydedilip özel sınıflandırılmalar sayesinde tüketicinin profili oluşturulur. Reklamcılık anlamında

kusursuz bilgiler sağlayan veriler şirketin para kazanma kaynağının temelidir. Sosyal medya evreninin en büyüklerinden olan şirket sadece arkadaşlıklar kurmamızı ve sosyalleşmemizi sağlamaz. Aynı zamanda içinde oyunlar, alışveriş, siteden çıkmadan diğer sayfalarda gezinebilmemizi sağlar. Gizlilik şartlarında yaptığı güncellemelerle kullanıcının içeriklerini daha fazla görecek şekilde düzenleyebilir. İnsanların özel hayatlarına ait paylaşımlar internet ağlarında paraya dönüştürülerek metalaştırılmaktadır (Arık, 2018: 147). WhatsApp 2021 de değiştirdiği kullanım koşulları değişikliğiyle çok sayıda kullanıcı kaybetmiştir. Kullanıcılar bilgilerinin gizliliğinden endişelenerek alternatif uygulamalara geçmeye başlamıştır. Şirket daha sonra tutumunda yumuşama ve açıklamalar yaparak korkuyu azaltmaya çalışmıştır.

Bilgisayar ekranları sadece bilgi almaya değil küreselleşmenin yapay ufku ve hızını da sunmaktadır. Bilgisayar aynı zamanda bir görme makinesi olarak sanal coğrafi mekanların içinde çalışmaktadır. Bazı internet kullanıcıları mahremiyetlerini kapalı devre ağlara hediye etmiştir. Yine internet aracılığıyla insanlar hiç gitmedikleri yerleri ziyaret edip güzelliklerinden bahsetmektedir. Artık bu nihai ekranların yapay ufukları içinde seyahat edilmektedir (Virilio, 2003: 20-21). Bedenlerimizin sahibi olduğumuz gibi bu elektronik dünyadaki bıraktığımız izlerde bedenlerimizin imgesini oluşturmaktadır. İmgelerimiz polisler, reklamcılar, askerler, şirketler tarafından ele geçirilmekte ve üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Dijital imgelerimizin hakimiyeti üzerine kurumlar arasında rekabet savaşı yaşanmaktadır (Virilio, 2003: 32). Böylece Goebbels “Her şeyi bilen hiçbir şeyden korkmaz” dediği gibi dijital verilere hâkim olanın korkması için bir sebep kalmayacaktır.

Facebook tarafından geliştirilen Like butonu, GPS temelli uygulamaların kullanıcıların konumlarını paylaşmaları dahilinde verdikleri kupon ve indirimler, Instagram gibi uygulamaların bedenin sunumunu ve yaşam tarzının teşhirini ortaya çıkarması yeni bir dijital kültürün oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde paylaşmak ve başkalarına göstermek için yaşamak normalleşmiş hatta kendini ifade etme biçimi halini almıştır. Mahremiyet günümüz teknolojileri tarafından ortadan kaldırılmakta gereksiz kılınmaktadır (Arık, 2018: 136-137). 2016 yılında Washington Post haberinin başlığı “Facebook’un sizi reklamlarda hedeflemek için kullandığı 98 kişisel veri noktası” şeklindedir (Arık, 2018: 144). Mahremiyet

temel bir yaşam hakkı olmasına rağmen giderek zorlaşmakta ve lüks haline gelmektedir.

D. İnsan-Makine Etkileşiminde Yapay Zekâ Tehdidi

İlk elektronik bilgisayar 1936 Alan Turing tarafından üretilmiştir. Vannevar Bush, insan düşüncesini makineye uyarlanacağını söylemiş ve matematik problemleri çözen oda büyüklüğünde bilgisayar yapmıştır. Makinenin belgeler arasında bağlantılar sağlayabileceğini belirtmiş hiperlinkin bulunmasından önce vefat etmiş. Kendinden sonraki araştırmacıların ufkunu genişletmiştir. 1950’li yıllarda McCarthy ve arkadaşları yapay zekâ çalışmalarına başlamış insan oyuncularla mücadele edebilecek bilgisayar çalışmalarına başlanmıştır (Chayko, 2018:20).

Bilgisayarlar ilk önce erişime kapalı havalandırılmalı odalarda teknisyen ekiplerin kullandığı makineler olarak ortaya çıkmış, Daha sonra masaların üstüne, kollarımızın altına ve son olarak ceplerimize girecek kadar küçülmüştür. 2030’lu yıllarda biyolojik olmayan özelliklerimiz daha fazla olacaktır. 2040’lı yıllardaysa biyolojik olmayan zekâ, biyolojik zekadan daha yetenekli hale gelecektir (Kurzweil, 2020: 463). 1950’li yıllarda vakum tüplü bilgisayarlar bir oda büyüklüğünde ve sadece ordu tarafından finanse edilebiliyordu. 1960’lı yıllarda transistörlerin ortaya çıkışıyla bilgisayarlar ticari piyasada yerini almaya başlamıştır. 1970’ler de yüzlerce transistör içeren entegre katlarla birlikte masa büyüklüğünde bilgisayarlar üretilmeye başlanmıştır. 1980’de milyonlarca transistör içeren çipler çantanın içine sığabilecek bilgisayarları mümkün kılmıştır. 1990’la birlikte bilgisayarlar internet denen küresel ağa bağlanmıştır. 2000’ler çiplerin çevremizdeki her şeye dağılmasıyla bilgisayarlar günlük hayata yayılmıştır. Çipler içine girdiği her aleti akıllı hale getirmektedir. Yakında elektrik, su, kâğıt gibi teknolojilerde olduğu gibi görünmez olacak hayatın içine dağılacaktır. Hiçbir yerde görünmeyecek ama her yerde kullanılmayı bekleyecekler (Kaku, 2019: 26-27). Bilgisayar teknolojileri her geçen yıl hem ucuzlamakta hem de işlemci güçlerini ikiye katlamaktadır.

Moore yasasına göre bilgisayar hesaplama gücü birkaç yılda bir iki katına çıksa bile bunun bir sınırı bulunmaktadır. Ancak katsal büyümede Kurzweil, Moore yasasının beşinci paradigma olduğunu söyler. Vakum tüpleri

küçültülemediğinde transistörlere ve zamanla entegre devrelere geçilmiştir. Sınırı ulaşıldığında yine farklı alternatifler mevcut olacaktır. Sınırı ulaşma süresi iki yüz yıldan fazla sürmesi beklenmektedir (Tegmark, 2019: 96-97). 1992’de bilgisayarlı satrancı küçümseyen Kasparov beş sene sonra üstel büyümeyle gelişen bilgisayarlara kaybetmiştir. Bilgisayarların insan yeteneklerini geride bıraktığı liste sürekli olarak genişlemektedir. Bilgisayarlar zekâsı bugün tıbbi tanılarda, uçakların iniş kalkışlarında, otomatik silahlarda, kredi ve finans alanlarında kararlar alabilmektedir (Kurzweil, 2020: 21). Önemli kararları alabilmeleri insanların karar süreçlerinden ayrılmasına neden olmaktadır. İnsansız sistemler daha çok tercih edilmeye başlamıştır.

Norbert Wiener “sibernetik” kavramıyla dümencinin yaptığı işi yapan otomatik kontrol sistemlerini kastetmektedir. Sibernetik çalışmalarına 2. Dünya Savaşı sırasında düşman uçaklarının hareketlerini tahmin edebilecek makine yapmaya çalışarak başlamıştır. Wiener atılan ilk merminin hedefi kaçırsa bile uçağın yerini, rüzgârı, hedefin hızı, mesafe ve diğer faktörleri belirleyebilecek geribildirim sağlayacaktı. Böylece silah çevre ve diğer faktörlerin değişkenlerine karşı kendi kendine belirlenmesini makine öğrenimi olduğunu söylemiştir. Günümüzde bu çalışmaların en büyük örneklerinden birini cep telefonları oluşturmaktadır (Sütçü ve AYTEKİN, 2018: 31). Teknoloji bugün geldiği noktada küreselleşmeyi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bir cep telefonunun 12 milyon kod satırından oluşurken, AlphaGo programı bir milyon oyunu tarayarak Go oynamakta ve Google’da bir arama yapıldığında 100 milyar web sayfası kontrol edilmektedir. Teknoloji tekeli bir yapıdadır. Sosyal medya denince Facebook, Instagram, Twitter akla gelirken, internet kullanımı söz konusu olunca Google rakipsiz hale gelmektedir (Gürsakaç, 2018: 6). Bugün yapay zekâ teknolojileri insanların yapabilecekleri bazı işleri yapmaya başlamış hatta bazı konularda insanı çoktan geçmiştir.

1950 ve 60’lı yıllarda bilgisayarlarla tanışan insan sayısı fazla olmamasına rağmen makinelerin insan hayatını kontrol ettiği düşüncesi bulunmaktaydı. 1970’lerde kişisel bilgisayarlarla birlikte insanlar bilgisayarlara dokunabiliyor ve kontrolün kendinde olduğunu hissetmesiyle kullanıcı dostu haline gelmiştir. Günümüzde bilgisayarlar yeniden görünmez bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Nesnelerin internetiyle birlikte çevremizdeki tüm araçlar ağa bağlanmaktadır. YZ

ve robotların etkisi, internet ve kişisel bilgisayarlardan çok daha fazla değişim yaratacaktır. Bu aynı zamanda Orwell’ci bir geleceği de işaret etmektedir. Her yerde bilgisayarlar bizi izlemekte ve her hareketimiz kayıt altına alınabilecek verilere dönüştürülebilecektir (Markoff, 2017: 17).

Bilgisayarların hesaplama ve bellek güçlerinde gelişmeler YZ alanında gelişmeyi sağlamıştır. IBM’in Deep Blue bilgisayarı satranç oyununda Kasparov’u yendiğinde bellek ve hesaplama gücüyle yapmıştır. Derin öğrenme yerine hızla yaptığı hesaplamalar çok sayıda pozisyonu analiz edebilmesini sağlamıştır. IBM Watson ile Riziko yarışmasında dünya şampiyonu insanı yenmesi yine hafıza ve hız yeteneklerine dayanmaktadır. Bugünün sürücüsüz arabaları ve kendi kendine yere inen roketleri de aynı sistemi kullanır. Son YZ atılımlarının temelindeyse makine öğrenimi yatmaktadır. Örneğin derin öğrenme teknolojilerinin önünde olmak için CAPTCHA bulmacaları sürekli zorlaşmaktadır. AlphaGo sistemi derin öğrenme yöntemiyle Go şampiyonunu yenmiştir (Tegmark, 2019: 107). Makineleri günlük hayat içerisinde hareket halinde olmasa da pek çok otomatik işlemi gerçekleştirmektedir.

Google 2014 yılında DeepMind almasının ardından 13 YZ ve robot geliştirme şirketini bünyesine katmıştır. Google sadece arama motoru değil, Larry Page’in dediği gibi YZ geliştirmek için de çalışmaktadır. Google YZ çalışmalarını arama motorunu geliştirmek için değil YZ’sini geliştirmek için kullanmaktadır. Günlük milyarlarca arama sayesinde sistem kendini sürekli geliştirmektedir (Kelly, 2017: 48). Google son 15 yıl içinde Boston Dynamics, Industrial Perception ve altı şirketi daha bünyesine katmıştır (Markoff, 2017: 257). Amazon depolarda çalışanların sayısını azaltmak için 2012 yılında 775 milyon dolara Kiva Systems’i satın almıştır (Markoff, 2017: 105). Kevin Kelly Büyük Teknolojik Dönüşüm kitabında ekranlara bağlı insanların davranış ve tutumlarını değiştirmek için algoritmaların yapısını değişiklik yaratmanın yeterli olacağını söylemektedir. İlerleyen zamanda bir araca veya mala sahip olmak yerine bugün kullandığımız abonelik hizmetleri gibi erişebileceğimizi belirtmektedir. Spotify, Netflix’te olduğu gibi hizmetin aylık ücreti karşılığında hizmete erişim olarak kullanacağız.

Günümüzdeki büyük şirketlerin hizmetleri bulutlarda kullanılmayı bekler. Google ve Facebook büyük bulut sistemleri oluşturmuş bu sayede istendiği an

hizmet verebilmektedir. “Cycle Computing, Amazon’un bulut tabanlı sisteminden yararlanarak on binlerce bilgisayarın gücüyle 260 yıl sürecek problemi 18 saatte çözebilmiştir.” (Ford, 2019: 129). Google, Amazon, Microsoft buluttaki yapay zekâ sistemlerini kiralarak müşterilere güçlü bilgisayar destekleri verir. Bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi ve internet tabanlı uygulamaların kullanımı arttıkça elde edilen verinin saklanması, depolanması ve manipüle edilmesi veri bilimini ortaya çıkarmıştır. Büyük veri bir üretim sektörü haline gelmiştir. Organizasyonlar, şirketler, müşterilere ürün ve pazar bilgisi sağlamaktadır. Karar alınma süreçlerinde daha karmaşık analiz teknikleri sağlamaktadır. Ürün geliştirme, hizmet iyileştirilmelerine katkı sağlamaktadır (Gürsakal, 2018: 68-69). YZ sistemleri finans sektörü, hisse senetlerinin çoğunda al, sat işlemlerini makineler yapmaktadır. Doğrulanmış yazılımlar kullanmak önemlidir. 2012 yılında Knight Capital onaylanmamış ticaret yazılımı kullandıktan kırk beş dakika sonra 440 milyon dolar kaybetmiştir (Tegmark, 2019: 131). Yapay zekanın destek ve hizmet olarak sunulduğu hizmetler günümüzde mevcuttur.

Teknoloji tasarımlarıyla insan yerini almaya ve yeteneklerini destekleyici yöntemler üzerine iki akım bulunmaktadır. 1964 yılında YZ kavramının mucidi olan John McCarthy insan becerilerini taklit ederek onların yerini almayı planlayan bir dizi teknoloji araştırmasına başlamıştır. Aynı yıllarda Douglas Engelbart ise makinelerin insan becerilerini taklit etmek yerine destekleyici teknolojiler araştırmaları yapıyordu. Biri makinelerin insan ögesinin yerini almasını desteklerden, diğeri insan becerilerine takviye sağlamasını amaçlıyordu. Microsoft YZ araştırmacısı Eriz Horvitz sekreterlik yapan, ajana takip eden, konukları karşılayan, dikkat dağınıklığını engelleyen robotlar üreterek hem destekleyici hem de insanın yerini alan teknolojiler üretmektedir. Google Car projesinin kurucusu Sebastian Thrun ileride sürücülerin yerini alacak otonom araç teknolojisinin mimarıdır. İki akım arasındaki en net ayrım Google robot teknolojilerinin mimarı Andy Rubin ve Apple Siri akıllı asistan tasarımcısı Tom Gruber’de görülmektedir. Rubin taklit eden makineler yaparken, Gruber yetenekleri destekleyici teknolojilere yoğunlaşmaktadır (Markoff, 2017: 14-15). Teknolojinin geliştirilmesinde tasarımcılarının rolü büyük önem taşır.

İnsan makine etkileşiminde Google Now ve Siri birbirlerinden tasarım olarak ayrılmaktadır. Siri başarılı bir şekilde iğneleyici mizah duygusuyla insanı

taklit etmekte, Google Now ise kişisiz ve insani öğelerden arındırılmış kâhin gibidir. Steve Jobs tasarımcılardan Siri'nin günlük konuşma diliyle kontrol edilmesini isterken, Larry Page bilgisayarın insani özelliklerini istememiştir (Markoff, 2017: 31). Apple Siri, Microsoft Cortana, Google Now gibi akıllı asistanlar insan makine etkileşimini gündelik hayatta sıradan hale getirmektedir (Markoff, 2017: 31).

Otomatik sistemlere geçişle birlikte insana olan ihtiyaç giderek azalmaktadır. Bunun tehlikeleri bulunmaktadır. 1988 yılında İran-İrak savaşı sırasında bir yolcu uçağı radar sistemi tarafından İran F-14 sanılıp düşürülmüş ve iki yüz doksan kişi ölmüştür. 1962 yılında Küba krizi sırasında ABD donanması ve Sovyet denizaltısı Küba yakınlarında sıkıştırılmıştır. Denizaltının bataryaları ve havalandırması bozulduğu için mürettebatının bir bölümü karbondioksit zehirlenmesinden bayılmıştır. ABD su altı bombalarıyla gemiyi yukarı çekmeye çalışırken Rusların elinde kullanım izinleri olan bir torpido bulunmaktaydı. Ateşleme için üç subay onayı gerekirken Vasili Arkhipov hayır diyerek Üçüncü Dünya Savaşını engellemiştir. Denizaltı otonom bir sisteme sahip olsa ve insan faktörü olmasa savaş kaçınılmaz hale gelebilirdi. 1983 yılında Sovyet uyarı sistemi ABD tarafından fırlatılmış nükleer füze uyarısı yapmıştır. Subay Stanislav Petrov saldırının gerçek olup olmadığını raporlamak için birkaç dakikası vardı. Subay ABD'nin beş füzeyle saldırı yapmasını mantıklı bulmayarak üstlerine yanlış rapor olduğunu bildirmiştir (Tegmark, 2019: 149-151). İnsanların karar süreçlerinde geri plana atılması geri dönüşü olmayan tehlikeler yaratabilir.

Çin'de bilim insanları tarafından suçlamaları incelemek için geliştirilen YZ sistemi araştırma sonuçlarına yüzde doksan yedi doğrulukla suçlamada bulunabilmektedir. Çalışmalarına devam edilen araştırmada YZ 2015'ten 2020'ye kadar olan 17 bin davanın bilgileriyle eğitilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kredi kartı dolandırıcılığı, hırsızlık, kavga başlatma, sorun çıkarma gibi Şanghai'nin en yaygın suçları için suçlama yapabileceği açıklanmıştır (URL-17). YZ teknolojilerinin delil aracı olarak kullanımında özgürlük taraftarları mahremiyet ne kadar az olursa mahkemelerinde o kadar çok kanıtla sahip olacağını ve adil kararlar vereceğini söylemektedir. Devletin elektronik olarak herkesi izlemesi, yazışmaları, tıklamaları ve ne konuştuklarını kaydetmesi pek çok suçun işlenmeden ortadan kalkacağını söylemektedir. Mahremiyet

tarafтарыıysa bunu Orwell’ci gözetim devletinin totaliter diktatörlüğe dönüşme riskinden rahatsızdır. Makine öğrenimiyle fMRI tarayıcılarıyla beyin verilerini ölçerek kişinin ne hakkında düşündüğü ve yalan söyleyip söylemediği belirlenebilmektedir (Tegmark, 2019: 145). Rodney Brooks’un iRobot otonom elektrikli süpürgeleri büyük başarı yakalarken bu robotların askeri versiyonu Afganistan ve Irak’ta patlayıcı aramada kullanılmıştır (Markoff, 2017: 199). Makineler insansız hareket edebilse bile üretildiği şirketin çıkarları için hareket edebilme riski taşımaktadır.

Günümüzde YZ kullandığımız dijital araçlar ve hizmetlerin altyapısında gözle görünmez bir şekilde hizmet vermektedir. Bu sistemlerin insanların tekrara dayalı ve standart işlerini ellerinden alma tehlikesi bulunmaktadır. Şehirlerin enerji kaynakları, ulaşım, altyapı ağları otomatik sistemler tarafından kontrol edilmektedir. YZ sistemlerinin ucuzlayıp gelişmesi milyonlarca tekrara dayalı işlerde çalışanı işsiz bırakabilir. Makineler sıradan işleri gün geçtikçe ele geçirmeye devam ederken geleceğin meslekleri arasında; robot tamircisi, estetisyen, dijital terzi, dijital anma ve arşivcisi, yaşam boyu eğitim danışmanı, su yönetim uzmanı, 3D baskılı bina tasarımcısı, uydu ağı bakım uzmanı, veri analisti, insansız hava aracı operatörü, giyilebilir teknoloji mühendisi, sanal mağaza asistanı, YZ iş geliştirme uzmanı, YZ eğitimcisi, mobil aplikasyon ve oyun uzmanı, endüstriyel veri bilimci, 3 boyutlu teknoloji mühendisi, YZ sağlık teknisyeni, kuantum bilgisayar programcısı, insan ve teknoloji entegrasyon uzmanı, çocuk yardımcısı robot programcısı, makine öğrenimi geliştiricisi, veriye dayalı tıbbi teşhis uzmanı, adli veri analisti, veri gizliliği uzmanı gibi mesleklerin öne çıkması beklenmektedir (URL-18).

E. Karşı Ütopyalarda Gözetim

Orwell’in 1984 adlı distopyasında herkes “Big Brother” tarafından izlenmektedir. “Her katta asansörün karşısında asılı olan poster, kocaman yüzüyle ona bakıyordu. Gözleriyle insanın hareketlerini izliyormuş gibi yapılmış resimlerdi bunlar. Resmin altındaki başlıkta: Büyük Biraderin Gözü Sende yazılıydı.” Posterlerin insanlar üzerinde yarattığı Big Brother’ın izleme ve izleniyor olma korkusunu içselleştirdiği gibi tele ekranlar aracılığıyla da hem yönlendirilmekte hem de izlenmektedirler. “Tele ekran aynı anda hem yayın

yapabiliyor hem de kaydedebiliyordu. Winston'ın çıkardığı fısıltıyı aşan her ses, hemen kayda alınabiliyordu; üstelik Winston, metal levhanın egemen olduğu görüş alanı içinde bulunduğu sürece, işitilebildiği kadar görülebiliyordu da. Herhangi bir anda seyredilip seyredilmediğinizi anlayabilmeniz olanaksızdı. Düşünce Polisi'nin, ne kadar sıklıkla ya da nasıl bir sistemle kimi izlediği bilinemezdi. Her an canları ne zaman dilerse, alıcıyı çalıştırabilirdi. Çıkardığınız sesin işitildiği, karanlıkta olmadığınız sürece, her hareketinizin izlendiği varsayımı, içgüdüsel bir alışkanlık haline dönüşmüştü, bununla yaşamanız gerekiyordu – yaşıyordunuz” (Orwell, 2007: 9-10). Tele ekranların çalışma mantığı panoptikon mantığına da benzemektedir. Her an birileri tarafından izleniyormuş gibi hissetme ve bu işlemin yapıldığı zamanın belirsizliği, korkunun insanın içine nüfuz etmesine yol açmaktadır.

“Paranın üzerinden bile o gözler insanı izliyordu. Paraların üzerinde, pullarda, kitap kapaklarında, bayraklarda, posterlerde, sigara paketlerinde, her yerde sizi izleyen gözler ve sizi sarıp sarmalayan bir ses... Uyurken ya da uyanırken, çalışırken ya da yemek yerken, içeride ya da dışarıdayken, banyoda ya da yataktayken, fark etmezdi, kaçamazdınız. Kafatasınızın içindeki birkaç santimetreküp dışında, hiçbir şey size ait değildi” (Orwell, 2007: 31). 1984 romanında insanlar kafalarının içinde bile özgür değildir. Big Brother'ın sürekli tekrar eden telkinleri, posterleri, tele ekranlar ve düşünce polisleri iktidarı kesintisiz kılmaktadır. “Düşünce suçu sonsuza dek saklayabilecek bir suç değildi. Bir süre saklanabilirdiniz, ama yıllar sonra olsa bile, eninde sonunda sizi yakalamalarını engelleyemezsiniz”. Örneğin Winston günlük tutarken “Kahrolsun Büyük Birader” şeklinde yazdığında sayfaları yırtmak ya da günlüğü yok etmenin bir anlamı olmadığını fark ediyor. Bunu düşünmüş olması zaten suç sayılmaktadır (Orwell, 2007: 24). “Bir tele ekran görüş alanı içerisinde ya da genel bir yerde, düşüncelerini serbest akışına bırakmak hiç doğru değildi. En ufak bir şey; sinirsel bir tik, kederli bir görünüş, kendi kendine bir şeyler mırıldanma huyu, olağandışılık ya da bazı şeylerin gizlendiği kanısını uyandırabilecek her şey sizi ele vermeye yetebilirdi.” (Orwell,2007: 60). “Yüzünüze anlamsız bir görünüm vermek zor değildi, hatta soluk alışınızı bile uğraşırsanız denetleyebilirdiniz, ama kalp atışlarınız denetlemeniz olanak dışıydı, üstelik tele ekran bunları

kaydedebilecek kadar hassas bir araçtı” (Orwell, 2007: 74). İnsana ait tüm eylemler sıkı bir gözetim ve baskı altında tutulmaktadır.

Okyanusya, Avrasya’yla savaş halindeyken tüm geçmiş değiştirilip aslında savaşın Doğu Asya’yla olduğu kimse tarafından fark edilmemektedir. Bellek çalışmalarıyla basılı ve görsel tüm tarih ve materyal günün koşullarına göre yeniden yazılmaktadır. Parti sloganıysa “Geçmiş denetleyen, geleceği de denetler” şeklindedir (Orwell, 2007: 37). Partinin aleyhinde bir gelişme ya da ekonomik beklentilerle ilgili tahminlerdeki yanlışlar düzeltme işlemi “yalnızca gazetelere değil, kitaplara, dergilere, broşürlere, afişlere, filmlere, ses bantlarına, karikatürlere, fotoğraflara, en ufak bir ideolojik anlam taşıma olasılığı olan her türlü belge ve kitaba uygulanmaktaydı. Her gün, her an, geçmiş sürekli yenileniyordu” (Orwell, 2007: 41). Big Brother’ın bireyler üzerinde kurduğu hakimiyet iktidarın sorgulanmasına izin vermezken, parti geçmişin yani gerçeğin üzerinde bile etki kurmuştur.

Yenikonuş sürekli yeni sözlükler hazırlayarak sözcükleri yok etmektedir. Böylece sonunda kişinin kendini ifade edebileceği kelime bulamayacağından düşünce suçu da ortadan kalkacaktır. Yenikonuş’ta çalışan Syme “Sözcükleri yok etmenin güzelliğini kavrayamıyorsun. Yenikonuş’un dünyada her yıl sözcük hazinesi ufalan tek dil olduğunu bilmiyor muydun?” Yenikonuş’un çalışmaları ve yapmaya çalıştıklarını anlatırken Winston’a “2050 yılında bizim şu konuşmamızı anlayabilecek tek bir insanın kalmayacağını hiç düşündün mü?” (Orwell, 2007: 51-52). İnsanların romanda konuşacakları kelimeler bile giderek daraltılmakta böylece insanların sorgulama kapasiteleri ellerinden alınmaktadır. Yakın bir gelecekte insanların düşünsel yetileri gerileyeceği için düşünce suçu da ortadan kalkacaktır. “İnsanı suçtan arındırmanın tek yolu onu özgürlükten arındırmaktır” (Zamyatin, 2021: 45). Günümüzde de insanlar yapay zekâ teknolojileri tarafından yönlendirilebilmekte hatta görecekları akışlar makineler tarafından düzenlenebilmektedir.

Partinin temel ilkelerinden biri bireylerin boş vaktinin kalmaması için yemek ve uyku dışında kişi bir uğraşla meşgul olmalıydı. Bireysel ve kişisel eylemlerde bulunmak tehlikeli bir hareket anlamı taşıyordu (Orwell,2007: 77). Aileyi ortadan kaldırmak mümkün olamadığı için çocuklar anne ve babalarına düşkün yetişiyorlardı. Çocuklar aynı zamanda ailelerini izlemeleri için

ögütleniyor düşünce polisi gibi davranıyorlardı (Orwell, 2007: 120). “Saat 7.00, kalkma zamanı. Sağımdaki ve solumdaki cam duvarlarda binlerce kere tekrarlanan kendimi, tüm odamı, elbisemi ve hareketlerimi görüyorum” (Zamyatin, 2021: 43). Gün içinde yapılacaklar “1984” ve “Biz” romanlarında boş vakit bireysel bir aktivite kalmayacak şekilde düzenlenmiştir. Spor saati, çalışma saati, sokağa çıkma yasağı, bireysel etkinliklerin olmaması ya da şüpheli hareket olarak algılanması bireyleri tektipleştirecek ortamlarda olmaya zorlamaktadır. Zamyatin’in “Biz” romanında insanlar Tek Devlet tarafından verilen numaralarla isimlendirilmektedir. “Biz milyonlar her sabah altı tekerlek şaşmazlığıyla aynı saatte, aynı dakikada yekvücut uyanırız. Tek bir milyon olarak aynı saatte çalışmaya başlar, tek bir milyon olarak aynı saatte işi bitiririz. Milyonlarca eli olan tek bir bedende eriyerek Tablet’in belirlediği aynı dakikada gezmeye çıkar, salona gider, Taylor egzersizleri yapar ve uyuruz” (Zamyatin, 2021: 23). Disiplin kurumlarında olduğu gibi distopyalarda da zamanı etkinliklerle doldurmak ve kişisel zaman için boş vakit kalmaması normalleştirme için önemlidir.

Huxley’in Cesur Yeni Dünya’sında toplum genetik olarak düzenlenmekte ve Alfa, Beta, Gama, Delta, Epsilon sınıflarından oluşmaktadır. Kuluçka ve Şartlandırma Merkezlerinde uygulanan özel tekniklerle tek yumurtadan çok sayıda insan yetiştirilebilmektedir. Ayrıca her sınıf için ayrı teknik ve yöntemler uygulanmaktadır. Fabrikada çalışan işçilerin tümü tek yumurtadan olabilir. Tek yumurtadan çok sayıda insan üretme işleminin Bokanovski İşlemi olarak geçmektedir. “Her şişe on beş raftan birine yerleştirilebiliyordu ve görülemiyorsa da her raf, saatte otuz üç nokta üç santimetre hızla ilerleyen taşıyıcı bir banttı” (Huxley, 2013: 38). Embrioların cinsiyetleri, yazgıları ve doğurganlıkları bu bant üzerinde göreceği işlemlere göre değişmektedir. Alt sınıflar kuluçkalama işleminde daha az oksijene tutularak beynin belli oranda zarar görerek daha az zeki ırklar yaratılmaktadır (Huxley, 2013: 41). Günümüzde de genetik mühendisliğindeki gelişmeler embriyoya belli oranlarda müdahaleyi mümkün kılmaktadır.

Örneğin ısı şartlandırması uygulanarak doğacak bebekler sıcaklığı sevecek şekilde şartlanabilmekte, böylece gelecek tropikal bölgelerde yaşamayı ve madenci, demir çelik işçisi olmaya koşullanmaktadır. Müdür şartlandırmanın amacını “İnsanlara, kaçınılmaz olan toplumsal yazgılarını sevdirmek.” diye

açıklamaktadır (Huxley, 2013: 42). Çocuklar doğmadan önce ekonomik amaçlara uygun olarak da koşullanmaktadır. Doğayı sevecek şekilde şartlandıklarında sadece ulaşım tüketimi yaptıkları ve başka tüketim alanlarına yönelmemişlerdir. Müdür doğayı seyretmenin bedava olduğunu o yüzden yeni şartlandırma da kırlardan nefret etmelerini sağladıklarını anlatmaktadır (Huxley, 2013: 48). Ölü Yakma Merkez’inde çalışacak çocuklar için “ölüme şartlandırma on sekiz aylıkken başlar. Her yumurcak, haftanın iki sabahını bir Ölecek Hastalar Hastanesi’nde geçirir. En iyi oyuncaklar oradadır ve ölüm günlerinde kendilerine çikolatalı puding verilir. Ölümü olağan bir olgu gibi kabullenmeyi öğrenirler” (Huxley, 2013: 169). Günümüzde bebeklerin ellerine verilen tablet ve telefonlarında kullanım alışkanlığı yarattığı görülmektedir. Bebeklik çağında ekranlarla büyüyen çocukların şekillenmesinde önemli etkileri olabilir. Akıllı asistanların yanlış yönlendirmesiyle çocuklar yapmaması gereken tehlikeli eylemlerde bulunabilmektedir.

Çocuklar uykularında Hipnopedya denen yöntemle de koşullanmaktadır. Yastık altından gelen fısıltılar “Alfa çocukları gri giyerler. Bizden çok daha sıkı çalışırlar çünkü korkulacak kadar zekidirler. Gerçekten de Beta olduğum için öyle mutluyum ki. Çünkü o kadar çok çalışmıyorum. Üstelik biz Gamalar ve Deltalardan çok daha iyiyiz...” her sınıfa ait oldukları sınıftan mutlu olmayı ve kabullenmeyi telkin etmektedir (Huxley, 2013: 52). Çocuklar laboratuvar tüplerinde geliştikleri için geleneksel aile yapısı utanç verici ve korkunç olarak öğretilmiştir. Fısıltılar sınıf bilincinden sonra tüketim arzını oluşturacak şekilde “uçmaya bayılıyorum, yeni elbiselere edinmeye bayılıyorum, eski elbiseler korkunçtur...” koşullanmaktadır. Bu dünyada insanlar dertleri unutmak, zevk almak, kendinden geçmek için Soma adlı bir tablet kullanmaktadır.

Çember romanında şirketin üç kurucusu bulunmaktadır. Bu üç kurucunun yaşları yirmi beşten büyük değildir. Şirket kurucularından Ty’nin geliştirdiği Tümüleşik İşletim Sistemi internetteki ayrı ve dağınık olan her şeyi sosyal medya profilleri, ödeme sistemleri, şifreler, e-posta hesapları, kullanıcı adları, tercih ve ilgi alanlarını bir araya getirmiştir. Artık ayrı ayrı hesaplar ve şifreler gerekmiyordu. Bu sistemin adı “GerçekSen” olarak geliştirilmiştir. “Kişi başına tek hesap, tek bir kimlik, tek bir şifre, tek bir ödeme sistemi.” Böylece sistem kişinin gerçek kimliğiyle eşleştirme yapmaktadır. Bu sistemleri kullanırken

gerçek adınızla giriş yapmak zorundaydınız. Çember'in hizmetlerinden yararlanmak için kendi adınız yani GerçekSen hesabı oluşturmak zorunludur. Bir şey satın alırken komplike şifreler girme dönemi bitmiştir. Sahte hesaplar ve kimlik hırsızlığı mümkün değildi. Çevrimiçi tüm etkinlikler birbirine bağlandığından her şeyin izi sürülebiliyordu. Kullandığınız cihazın önemi yoktu sadece tek bir hesap üzerinden giriş yapılabiliyordu (Eggers, 2017: 29). İnternet siteleri ilk başta anonimliği kaldıran bu sisteme karşı direnmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Tüketici eğilimlerinin peşinde olanlar için eşsiz bir yapı ortaya çıkmıştır. Gerçek kişilerin satın alma alışkanları ve davranışları artık yüksek doğrulukla ölçülmekte, bu kişiler pazarlamanın hedefi haline gelmiştir. Artık pazarlamacılar tarafından gönderilen bildirimler kişilerin nelerden hoşlandığını bildikleri için hoşlarına gidiyordu (Eggers, 2017: 30). Bir zamanların büyük dijital şirketleri olan Facebook, Twitter, Google, Alacrity, Zoopa, Jefe, Quan gibi şirketlerin hepsi Çember tarafından satın alınmıştır. Çevrimiçi her etkinlik için Çember hizmetlerinden yararlanmak zorundadır.

Şirketin ürün tanımındaki DeğişimiGör uygulamasıyla her yeri kablosuz kameralarla donatmayı düşünmektedir. Kullanıcılar tarafından da bir yere yerleştirilebileceği gibi meydanlara, kumsallara, istediğiniz her yere koyabileceğiniz bu kameralar ayrıca küçük olduklarından bulunması zordur. Asla kimse kameranın nerede olduğunu bilemeyecek. “Her an, her yerde izlenebileceğini bile bile kim suç işler?” Şirketin yeni misyonuyla birlikte insanlar artık ne yaptıklarını iki kez düşünmesi gerekecektir. Yaptıkları her hareket hem kullanıcılar hem de şirket tarafından unutulmamak üzere kaydedilmemektedir (Eggers, 2017: 74). Ürün lansmanı sırasında ekranda “Olup biten Her Şey Bilinmeli” (Eggers, 2017: 75). “Her şeyi görüyor, her şeyi biliyor olacağız” (Eggers, 2017: 78). Kitapta anlatılanlar günümüz şirketlerinin gelecekte dönüşebileceği tehlikenin uyarısı gibidir.

Şirket çalışanları ÇemberArama sayesinde her an nerede oldukları izlenmektedir. Giriş ve çıkış saatleri, anlık nerede buldukları anında belirlenebilmektedir. Şirket çalışanlarının internet etkinlikleri ve paylaşımları işlerinin parçası olarak görüldüğünden beğenileri, hobileri, düşüncelerini sürekli olarak paylaşmaları büyük önem taşımaktadır (Eggers, 2017: 102-104). KatSev adlı puanlama sistemiyle paylaşımlar, etkileşimlere göre puanlama yapılmaktadır.

Ne kadar aktif olursan o kadar çok puan ve popülerlik elde edilmektedir. (Eggers, 2017: 107). Kitabın ana karakteri olan Mae bir etkinlik daveti veya paylaşımına geri etkileşimde bulunmadığı zaman şirket tarafından hakkında rapor tutulmuştur. Etkinliklere ve paylaşımların eğlence amacıyla olduğu söylene de herkes her an izlenmektedir. AşkMaşk adlı uygulamayla kullanıcılarının tüm çevrimiçi geçmişlerini eşleştiren program kişiye uygun flört adayları bulmaktadır. Kullandıkları gelişmiş arama motorları ve Çember'in diğer şirketleri de satın almasıyla ilk çevrim içi etkinliğe kadar adayların bilgilerini gözler önüne sermektedir (Eggers, 2017: 127-130). Günümüzde olduğu gibi üretilen her hizmet daha fazla kişisel veri şeffaflaşmaya neden olmaktadır.

Şirket çalışanlarının sağlık durumları için gelişmiş akıllı bileklik ve yutulabilen sensörler aracılığıyla pek çok veriye ulaşmaktadır. “Kalp hızın, tansiyonun, kolesterolün, ısı akışın, kalori adının, uyku süren, uyku kaliten, sindirim etkinliğin ve daha pek çok hususta veri toplayacak” (Eggers, 2017: 161). Bileklik pek çok veri ve sağlık yüzdesini gösterirken aslında atılması gereken adım veya yakalanması gereken sayıları kendisine de hatırlatmaktadır.

DeğişimiGör kameraları artık şeffaf toplum yapısını ortaya çıkarmıştır. ABD'nin seçilmiş liderleri şeffaflık uygulaması için Çember'e başvurmuştur. Böylece attıkları her adım, söyledikleri her şey ve her anları herkes tarafından canlı izlenebilmektedir. Bu görüşe karşı çıkanların karşısına “Şeffaf değilseniz ne saklıyorsunuz?” sorusu çıkıyor ya da Çember'in elindeki kişisel verilerle komplo, itibar zedeleme saldırıları yapıyordu. Kimse şirketin yapısını ve kişisel veriler üzerindeki hakimiyeti karşısında söz edemiyordu (Eggers, 2017: 244-245). Evcimen adlı uygulamayla insanlar evlerindeki barkodlu ürünleri tarayabilir hale gelmiştir. Böylece kim ne tüketiyor ne kadar kalmış soruları yerine otomatik sipariş yenilenmektedir (Eggers, 2017: 264). Günümüzdeki QR kodlar ve RFID etiketler kullanıcıların ne tükettiklerinin belirlenmesi için kullanılabilir.

Kitapta izlenmek rahatlık, güven ve konfor vaatleri altında yaşamın her alanını kör bir nokta kalmayana dek izlemeyi güzellemektedir. Her yönden izlenen toplum içinde yasa dışı bir olayın gerçekleşmesi veya gerçekleşse bile suçlunun anında yakalandığı bir evren yaratılmaktadır. Aslında tüm bu izlemenin en kazançlısı Çember' şirkettir. GerçekSen hesapları olmadan insanlar çevrimiçi dünyaya ve hizmetlere erişim sağlayamamaktadır (Eggers, 2017: 294). Kitabın

ana karakteri Mae'de sonunda şeffaflaşmayı büyük bir sunumla şirketin kurucularından Bailey'le gerçekleştirmiştir. Konuşmanın sonunda ortaya çıkan slogan şu şekildedir. "Sır Yanıltır, Seven İnsan Paylaşır, Mahremiyet Hırsızlıktır" (Eggers, 2017: 307). Günümüzde de gizlilik saklaması gereken bir şeyi olanlar insanlar için geçerlidir anlayışı yaygınlaşmaktadır.

Şirket yaşadığımız zamandaki tüm bilgileri topladığı gibi tek tek herkesin soy ağacını ve yaptıklarını çıkarmak için hizmet geliştirmiştir. Aileniz geçmişinde yaptığı bir hata sizin de hayatınızı etkileyebilir çünkü tüm bilgilere herkes tarafından erişilebilmektedir (Eggers, 2017:352).

Çember devletin vatandaşlık için gerekli olan tüm bilgilerine sahip olduğundan devlete kayıt olma ve seçim işlemlerini de üstlenmek için çoktan şeffaflaşmayı tercih eden yöneticilere baskıyla bu uygulamayı kabul ettirmiştir (Eggers, 2017: 388). GerçekSen hesaplarıyla tüm kamu işlemleri Çember hizmetleri üzerinden yapılması devleti masraftan kurtarmaktadır. Bu sayede her seçmen her an izlenmekte kontrol edilebilecektir (Eggers, 2017: 393). Ayrıca terörle ilgili bir istihbarat sırasında şirket tüm kullanıcıları arasında seçim yaparak hava saldırısı için canlı seçim yapmıştır (Eggers, 2017: 406). Gizlilik ve mahremiyet Çemberle birlikte ortadan kaldırılmıştır.

IV. İNSAN VE MAKİNE ETKİLEŞİMİNDEKİ POTANSİYEL RİSK ÖRNEĞİ OLARAK OMNISCIENT DİZİSİNİN İNCELEMESİ

A. Omniscient Konusu

2020 yılında Netflix'te ilk sezonu yayınlanan, Brezilya yapımı olan "Omniscient" distopik bir evrende geçmektedir. Dizi Pedro Aguilera tarafından yaratılmıştır. Sao Paulo şehrinde geliştirilen yapay zekâ sistemi insanları 24 saat kesintisiz olarak izlemektedir. Bu şehir adı "Omniscient" olan sistemin pilot bölgesidir. Her birey şehir içinde drone gözetimine tabiidir. Drone olmadan gezmek mümkün değildir. Arı büyüklüğündeki drone'lar sürekli izledikleri kişinin etkinliklerini ana bilgisayara aktarmaktadır. Drone'lar küçük olduğundan insanlar varlığından rahatsız olmamakta hatta izlenmekten güven duymaktadır. Sistem hırsızlık ve cinayet gibi eylemleri suçüstü yakalamaktadır. Ayrıca drone görüntüleri tamamen yapay zekâ tarafından işlenmektedir. Mahremiyetin korunması adına görüntülere insanların erişimi yoktur. Şehir yapay zekâ tarafından kontrol edildiği için mahkemeler ve suçun cezası sistem tarafından verilmektedir. Bazı meslek grupları kesintisiz gözetim ve yapay zekâ sisteminin varlığıyla ortadan kalkmıştır. Dizinin hikayesi böyle bir evrende gerçekleşen cinayet sonrası başlamaktadır. Drone'lar başrol karakterinin öldürülen babasını çekmemiştir. Sistem reklamlarında yıllardır işlenen cinayet ve hırsızlık vakalarındaki düşüşünü göstererek varlığını sorgulatmamaktadır. Cinayetin bu sebepten üstü kapatılmakta ve duyulması istenmemektedir. Ancak "Omniscient" şirketinde çalışan Nina, babasının katilini bulmak için sisteme sızmaya çalışır.

B. Araştırmanın Konusu

Gözetim tarihin her döneminde büyük nüfusların kontrolü ve yönetiminde büyük bir önem taşımıştır. Geleneksel gözetim tekniklerinden dijital temelli gözetim tekniklerine geçişle birlikte insanların günlük hayat etkinlikleri bile kayıt

altına alınmaktadır. Günümüz teknolojilerinin kullanımı hayatın her alanında artarken yaşadığımız toplum dijital temelli bir hale gelmiştir. İnsan-makine etkileşiminde kullanıcılar rahatlık ve konfor özelliklerinin büyümesine kapılırken, bu yakınlaşmanın tehlikeli yönlerini gözden kaçırmaktadır. Dijital teknolojilerin yaygın kullanımı aynı zamanda kişisel mahremiyeti ortadan kaldırırken, devletler ve şirketler tarafından büyük nüfusları kontrol etmeyi kolaylaştırmıştır. Bu çalışmada, teknolojik yeniliklerin gözetim ve mahremiyeti ortadan kaldıracak potansiyeller barındırması “Omniscient” dizisi üzerinden içerik analizi yapılarak incelenmiştir.

C. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Günümüzün en önemli sorunlarından teknolojik yeniliklerin toplumsal hayatta yarattığı kökten değişimdir. Bu değişimler teknolojik temelli toplumları ortaya çıkarırken, dijital temelli hizmetleri tüketmek zorunlu hale gelmiştir. Kullanıcılar yenilikleri getirdiği hız, verimlilik ve konfor özellikleri nedeniyle benimsemektedir. Dijital temelli teknolojiler kullanıcıların bireysel etkinliklerini toplanması, işlenmesi ve sınıflandırılmasında iktidar sahiplerine tarihte görülmemiş bir güç sunmaktadır. Elektronik ortamlardaki her hareket toplanarak kayıt altına alınmaktadır. Elde edilen veriler pek çok farklı kurum için önemli bilgiler içerir. Sosyal medya gibi ortamlar bireylerin kendilerini göstereceği ve ne kadar şeffaf hayat yaşarlarsa, o kadar fark edilecekleri algısı yaratmaktadır. Dijital temelli toplumlarda teknoloji kullanımı özel hayat ve gözetimsiz kalmayı olanaksız kılmıştır. Çalışma kapsamında gözetimin ilk uygulamaları, gelişimi ve günümüz teknolojilerinin kesintisiz izleme olanakları üzerine literatür çalışması yapılmış ve geçmişten günümüze geçişle birlikte izlemenin kesintisiz ve mahremiyetin giderek zorlaştığı ortaya konulmuştur. Netflix’te yayınlanan 2020 Brezilya yapımı olan “Omniscient” dizisi distopya ve bilimkurgu türünde yer almaktadır. Dizinin evreni, teknolojinin kullanımı, benimsenmesi ve izlenmenin olağan bir hal alması araştırma için büyük bir önem taşımaktadır. “Omniscient” günümüz gözetimiyle arasındaki benzerliklerden dolayı araştırmanın örneklemini olarak seçilmiştir. Gözetimin kesintisizliği ve mahremiyetin dönüşümüne örnek olarak “Omniscient” dizisinin 1. sezonu içerik analizi yöntemiyle sahne

incelemesi yapılarak, günümüz toplumlarıyla benzerlikleri tablolaştırılarak analiz edilmiştir.

D. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan çalışmada araştırmanın evrenini “Omniscient” dizisi oluşturmaktadır. Dizinin sahneleri incelenerek teknolojinin gözetim ve mahremiyet üzerindeki dönüştürücü etkileri ve günümüz toplumlarında teknolojinin etkileri arasında benzerlik içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve günümüz toplumlarıyla benzerlikleri tablolaştırılarak analiz edilmiştir.

E. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında gözetim ve mahremiyetin dönüşümüne örneklem olarak seçilen “Omniscient” dizisinin ilk sezonu yayında olduğundan altı bölümünde bulunan sahnelerin ekran görüntüleri alınarak içerik analizi yapılmıştır. Dizinin ilk sezonundaki gözetim ve günümüzde uygulanan gözetim uygulamaları arasındaki benzerlikler tablolaştırılarak incelenmiştir.

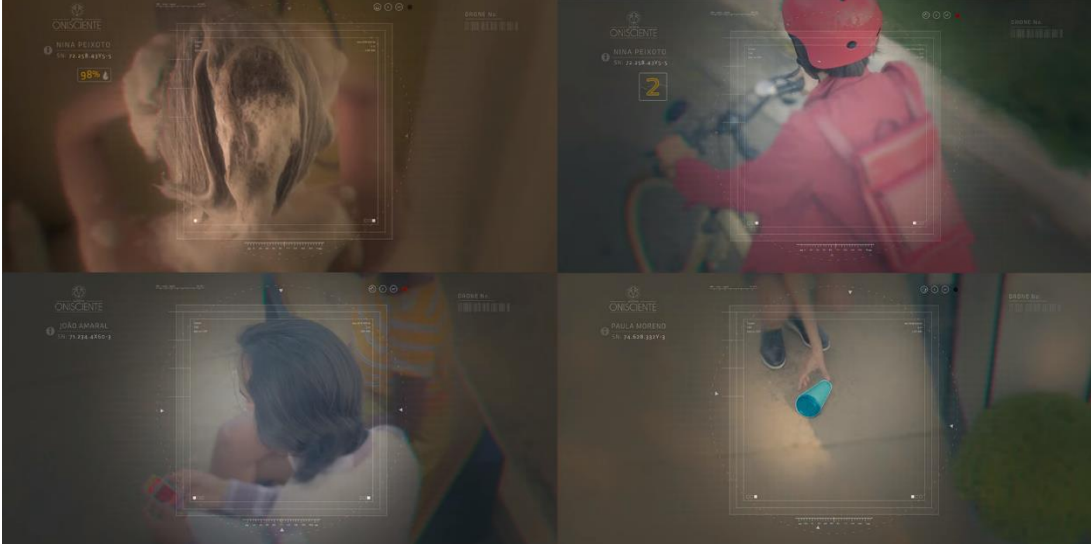
F. Araştırmanın Bulguları

Şekil 3. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Dizinin başlangıcında başrol karakteri Nina'nın uyuduğunu ve drone'nun onu izlediğini görürüz. Nina uyandığında Drone'da onunla birlikte hareket etmeye başlar. Hayatının her anında bu küçük drone tarafından izlenmektedir.

Yemek yerken, uyurken, dışarıda gezerken, iş yerinde çalışırken izleme işlemine ara verilmez. Drone'lar aracılığıyla gözetim kesintisiz yapılmaktadır.

Şekil 4. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Şekil 2’de görüldüğü “Omniscient” sistem drone’larla bireylerin hayatını her anında takip etmektedir. Yerdeki bir çöpü alırken, telefonla oynarken, bisiklet sürerken, ev içindeki günlük faaliyetler sırasında izleme devam eder. İzlenirken bireyler bu durum karşısında tepki vermez. Şehir içinde yaşam izlenmek üzerine kuruludur.

Şekil 5. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Şehirdeki ekranlar ve reklam panolarında “Omniscient” sistemi için “Korkusuzca Yaşayın” yazmaktadır. Şehir içinde insanlar sürekli izlendikleri için hareketlerini kontrol etmekte, aynı zamanda başkalarına zarar verici eylemlerden

kaçınmaktadır. Sistem tarafından belirlenen kuralların dışında davranıldığında eş zamanlı olarak suçüstü yakalanmaktadır.

Şekil 6. Omniscient 1. Sezon 1.Bölüm Sahne Örneği

Şekilde 4’te Nina stajyer olarak çalıştığı “Omniscient” şirketine gelir ve asansöre binecekken, bir anons yapılır. Anonsta bir mağazada hırsızlık yapan adam suçüstü yakalanmıştır. Ekranda adamın bilgileri ve suç işlediği bölge canlı olarak yayınlanır. İnsanlar bu bildiri sonrasında arasında konuşurken bu tür bir olayın yıl içinde ilk kez olduğunu söylemektedir. Olayın etkisi geçtikten sonra asansöre bindiklerinde sistemin reklamı ekranda yayınlanmaktadır. Sistem reklamında son beş yılda sadece dört cinayet vakası olduğunu ve hepsinin suçüstü yakalandıklarını bildirmektedir. Şirket reklamında yine izlenmenin konforu öne çıkarılırken, ayrıca mahremiyete de vurgu yapılmaktadır. Hem izleniyor hem de mahremiyetten ödün vermiyorsunuz. Drone’lar görüntüleri eş zamanlı şekilde ana bilgisayara aktarmaktadır. Aktarılan görüntüler milisaniyeler içinde insan erişimi olmadan yapay zekâ tarafından incelenip, işlenmektedir.

Şekil 7. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Nina işyerinden eve döndüğünde babasının öldürüldüğünü ama sistem tarafından bildirilmediğini görür. Nina telefonda “Omniscient” acil durum bildirimini yaparken sistemin böyle bir şeyden haberi olmadığını duyar. Daha sonra eve gelen araştırma ekipleri cinayet bölgesini incelemektedir. Kardeşler araştırmanın nasıl yapılacağını sorduğunda, ekipten biri on beş yıl önce ekibin dağıtıldığını ve sistem tarafından yapılacağını söylemektedir. Nina ve kardeşi sistemin neden uyarı vermediğini sorduklarında, araştırmacı katilin drone’unun uyarı vermesi gerektiğini söyler. Yani suçlu olan kişiye ait drone sisteme bilgi vermektedir.

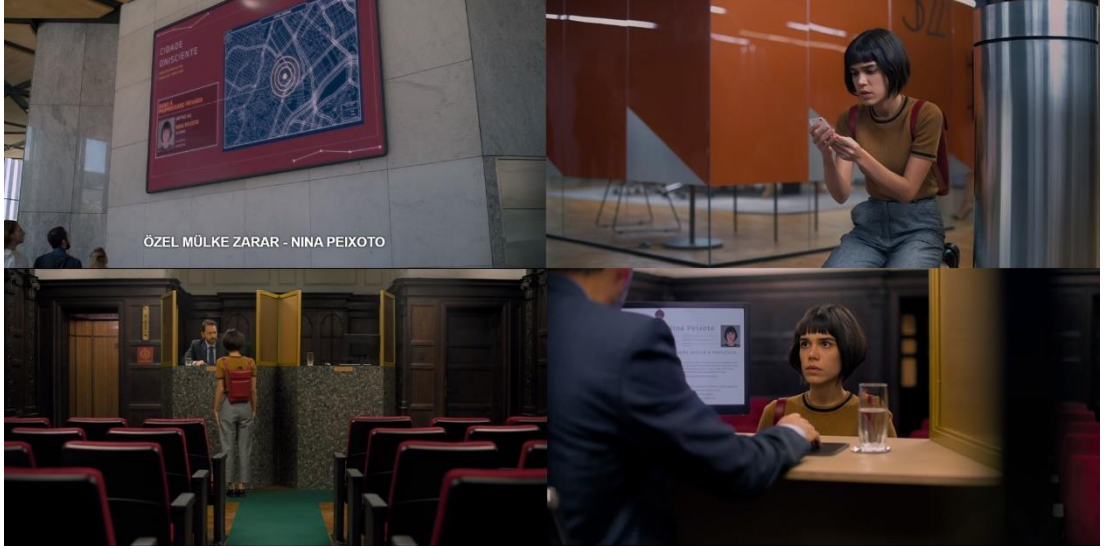

Şekil 8. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Nina babasının drone görüntülerini çalıştığı “Omniscient” şirketinin kurucularından ister. Kurucular böyle bir şeyin mümkün olamayacağından

bahsetmektedir. Eğer görüntüleri verirlerse sistemin görüntüleri insan erişimi ve mahremiyet kurallarını ihlal edeceklerdir. Görüntülerin en iyi şekilde yapay zekâ tarafından incelendiğini belirtir. Nina aldığı olumsuz cevap karşısında sinirlenir. Bu sırada Nina odadan çıktığında drone'ların sadece görsel izleme yetenekleri olmadığını görürüz. Nina'daki farklılıklar karşısında drone göz bebeklerinde büyüme, yüksek tansiyon, yüksek solunum hızı ve artmış stres düzeyi gibi farklı değerleri anlık olarak ölçmektedir.

Şekil 9. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Nina'nın duygularındaki aşırı değişimler ve üzüntüsüyle şirketin milyon dolarlık göz şeklindeki heykelini kırmıştır. Drone anında tüm ekranlara Nina'nın bilgilerini düşer. Kim olduğu, görüldüğü konum, işlediğı suçun türü ve derecesini belirtir. Aynı anda sistemden telefonuna mesaj gelir. Bulunduğu konuma göre yirmi yedi dakika içinde mahkemeye gitmelidir. Mahkemeye gittiğindeyse karşısında vezne tarzında bir yer bulur. Önceden işlediğı bir suç olmadığından, Nina para cezasına çarptırılmıştır. Hakkında suçu okuyan kişi savunma yapmasına izin vermez. Çünkü kendisi de sistemin belirlediğı dökümanı okumaktadır. Drone olay anını suçüstü anında sisteme aktardığı için kişinin savunma yapması imkansızdır. Yargılama işlemlerinde insan ögesi sadece suçun mahkemede okunmasına indirgenmiştir.

Şekil 10. Omniscient 1. Sezon 1. Bölüm Sahne Örneği

Nina, Judite'le birlikte şehir dışına çıkar. Şehrin dışına çıkmadan önce Nina'ya izleyen izlenenin davranışını her zaman değiştirir diyerek duygularını özel alanlarda yaşamasını öğütler. Şehrin dışına terminallerden çıkılmaktadır. Drone terminalden çıkıldığı anda izlemeyi bırakmaktadır. Şehir içinde drone takibi zorunluyken, dışarı çıkışta da bu takip sonlanmaktadır. Burada doğan insanlar izlenmeye ve sistemin korumasına güven duydukları için şehir dışı onlar için tekinsiz gelmektedir. Nina şehir dışına çıktığında hareketlerinde korku ve tedirginlik göze çarpar. Judite sistemin şehirde uygulanmaya başladıktan sonra pek çok meslek grubunun ortadan kalktığını ve çok azının devam ettiğini belirtir. Örneğin cinayet soruşturma ekipleri sayısı yok denecek kadar az ve sadece kelepçe takmayı bilmekteler diye yakınmaktadır. Nina'nın kuşağının sistemin içinde doğdukları için izlenmenin ve izlenmemenin ne olduğunu anlamadıklarını söyler.

Şekil 11. Omniscient 1. Sezon 2. Bölüm Sahne Örneği

Drone'lar 3B yazıcılarla üretilmektedir. Stajyerler burada drone'ların eskiden telefon vericilerinden bile etkilenecek şekilde bozulduğunu ancak zamanla bu durumun geliştirildiğini anlatmaktadır. Drone'nun bozulması için çok daha güçlü akımlar gerekmektedir. Drone'ların bozulması durumunda yerine yenisinin gelmesinin ortalama dört dakika sürdüğü anlatılmaktadır. Gözetimsiz kalan kişi konumunu değiştirdiyse eğer, diğer insanların drone'ları tarafından sisteme haber verilmektedir. Bu sırada kuruculardan biri drone bozulsa bile kişide izlenme hissi devam etmektedir şeklinde bilgi vermektedir. Nina babasının görüntülerini almak için drone'u çatıdaki yüksek gerilim alanında bozmak için yeterli bilgiyi toplamıştır.

Şekil 12. Omniscient 1. Sezon 2. Bölüm Sahne Örneği

Nina drone'u yüksek gerilim bölgesinde bozduktan sonra yeni drone en son konuma doğru gelir. Nina bölgeden ayrıldığı için diğer kişilerin drone'larına bilgi verir. Nina görüldüğü yerde otomatik olarak haber verilecektir. Nina'nın yeri fark edildikten sonra drone direkt konuma gitmektedir. Bu süre içinde ne kadar gözetimsiz kaldığı sistem tarafından kaydedilmektedir.

Şekil 13. Omniscient 1. Sezon 3. Bölüm Sahne Örneği

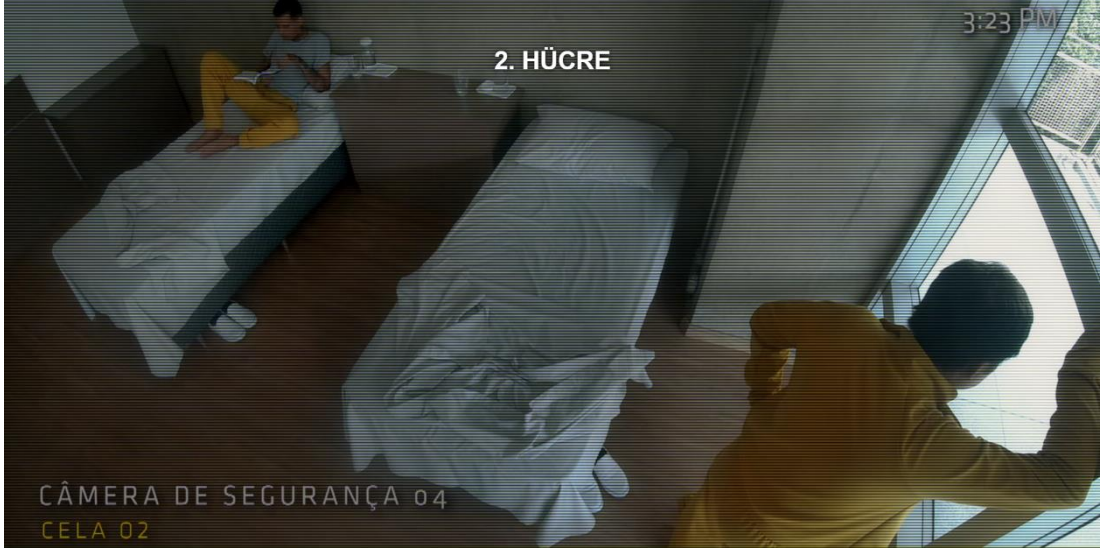
Olivia şirketteki arkadaşlarıyla gittiği eğlenceden çıktığında sokakta kendisine yönelen tekinsiz bir adam görür. Adam Olivia'nın drone'u olduğunu görünce yönünü değiştirir. Daha sonra tanıştığı müzisyenle birlikte olan Olivia hiç beklemediği bir tepki alır. Müzisyen şehir dışından gelmiştir ve drone'un sürekli izlemesinden rahatsız olmuştur. Olivia'ya kapatma şansı olup olmadığını sorar. Bunun mümkün olmadığını öğrenen müzisyen odayı terk eder. Olivia için görünmez olan, şehir dışından biri için yeni ve rahatsız edicidir.

Şekil 14. Omniscient 1. Sezon 3. Bölüm Sahne Örneği

Şirket stajyerleri geliştirdikleri projeleri sunarak performanslarını sergilemektedir. Bu sayede diğer stajyerleri geçerek kadrolu çalışan olmaya hak kazanacakları performans değerlendirmeyi geçmek zorundadırlar. Örneğin: Isıya karşı drone'ları daha dayanıklı hale getirme, farklı türbülanslar ve hava akımlarına karşı taktik geliştirme, fiziksel bir suç eylemi esnasında kişiyi etkisiz bırakacak donanım eklentisi gibi performans denemeleri yapmaktadırlar. Bu projeler aynı zamanda kurucular tarafından izlenmekte ve puanlanmaktadır.

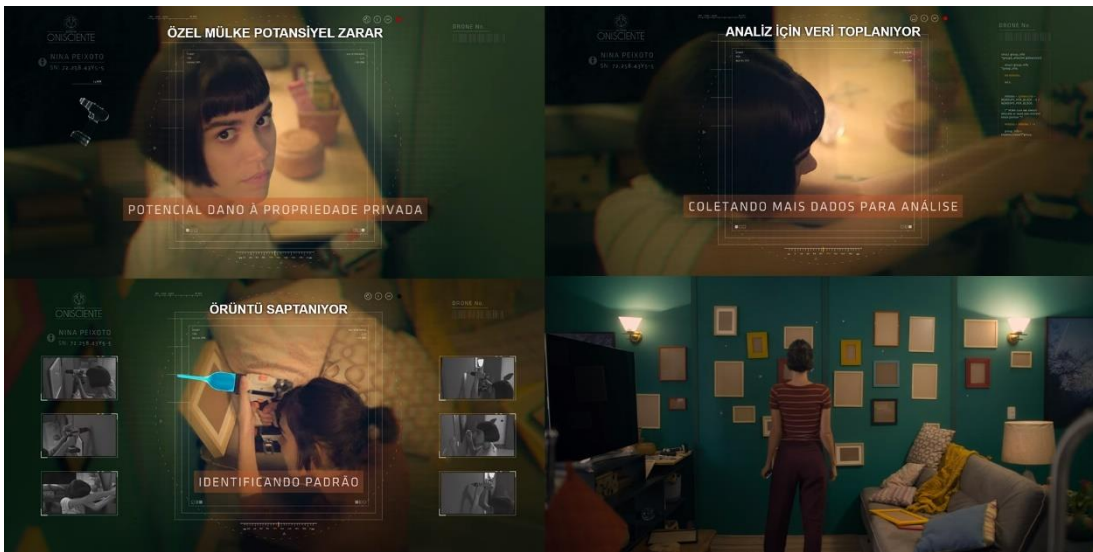
Şekil 15. Omniscient 1. Sezon 3. Bölüm Sahne Örneği

Şehirde hapisane de bulunmaktadır. Şirket stajyerleri bu hapishaneye götürerek tutuklulardan biriyle konuşmasını ister. Hapishanedekiler kameralar tarafından izlenmektedir. Ayrıca kesintisiz izlendikleri gibi mahremiyetleri de yoktur. Kamera görüntülerinin başında insanlar vardır. İzlenirken mahremiyetten ödün vermek yok, sisteme karşı gelenler için geçerli değildir. Stajyerlerden birinin görüştüğü mahkûm drone'ların izlemediği bir yerde yaşamak istediğini belirtir. Stajyer ise sadece yabancılara müdahale ettiğini söylemektedir. Bunun karşısında mahkûm drone'ların herkese müdahale ettiğini ve bu durumu burada doğmuş birinin anlamayacağını söylemektedir.

Şekil 16. Omniscient 1. Sezon 4. Bölüm Sahne Örneği

Nina ve Judite sisteme sızmak için yeni bir yasanın bilgisayara tanıtılacağı günü seçmiştir. Bilgisayar iris tarama, parmak izi, kombinasyon şekil kilidi güvenlik önlemleriyle özel bir alanda korunmaktadır. Yasanın geçirileceği gün Judite sisteme küçük bir verici yerleştirerek, dışardan Nina'nın bilgi çekebilmesini sağlar. Yasa okunurken bilgisayar konuşulanları eş zamanlı olarak koda çevirmektedir. "Omniscient" ve Belediye yöneticileri ortak kararıyla yasa onaylanmıştır. Yeni yasaya göre insanlar kendi bahçeleri ve kamusal alanda sebze yetiştirebilecektir. Nina bu görevin sonunda parmak izinin bulunacağı korkusuyla Nina'dan vericiyi içeriden almasını ister. Ama bilgisayara ulaşmak yetkili kişi haricinde imkansızdır. Çeşitli biyometrik taramalar ve ayrıca drone gözetiminde bu çok zordur.

Şekil 17. Omniscient 1. Sezon 4. Bölüm Sahne Örneği

Nina tamirat yapan bir ustanın drone gözetiminde olmasına rağmen bunun tehlikeli hareket olarak algılanmamasını lehine çevirmeyi dener. Eline aldığı matkapla duvarı delerken drone her defasında özel mülke potansiyel zarar olarak algılar. Ama duvarda açtığı her delik sonrasında bir de resim çerçevesi yerleştirmektedir. Böylece bilgisayar derin öğrenmeyle bu hareketin döngüsünü çıkarmaya başlar. Nina günlerce bu hareketi tekrarladığı için drone hareketi geçmiş görüntülerle bağlantısını kurarak zararlı olmadığına karar vermektedir. Makine kişilerin hareket döngülerini takip ederek geçmişe yönelik de inceleme yapmaktadır. Nina bu yöntemle Judite'in yerleştirdiği vericiyi bilgisayarın olduğu odadan alır.

Şekil 18. Omniscient 1. Sezon 4. Bölüm Sahne Örneği

Nina bu yöntemle Judite'in yerleştirdiği vericiyi bilgisayarın olduğu odadan alır. Makine başta potansiyel saldırı riski olarak yorumlarken, geçmişe yönelik örüntü taraması yaptığında pek çok defa tekrarladığı sıradan bir eylem olduğu sonucuna varır. Ama bilgisayarı kontrol eden Nina'nın sevgilisi koruma duvarında delik fark eder.

Şekil 19. Omniscient 1. Sezon 5. Bölüm Sahne Örneği

Vinicius bilgisayar odasındaki olaydan Nina'nın şüpheli olabileceğini düşünerek sistemde etkinliklerine bakar ve iki kez drone değişimi yaptığını fark eder. Aynı zamanda bu aralıklarda gözetimsiz kaldığı dakikalar da gözükmemektedir. Vinicius üst düzey yönetici olduğu için diğer çalışanların etkinliklerini kontrol edebilmektedir. Şüpheli veriler olduğunu gördüğünde Nina hakkında üstlerine göndereceği bir rapor hazırlar.

Şekil 20. Omniscient 1. Sezon 5. Bölüm Sahne Örneği

Nina babasının görüntülerini almak için sistemin havalandırmasına böcek yerleştirir. Sistem havalandırmasında anormallik tespit edildiği için bakım ekibi görevlendirilir. Nina bu fırsatı değerlendirerek bakım ekibine katılır. Ekibin sorunun kaynağını bulduğunda işlerini halledip çıkar ancak Nina ana bilgisayara

kendi tasarladığı kartı yerleştirir. Böylece uzaktan da olsa sisteme erişebilecek ve herkesin drone görüntülerine bakabilecektir. Eve gittiğinde babasının drone görüntülerine, zamanı cinayet tarihine ayarlar ve kardeşiyle o anı izlerler.

Şekil 21. Omniscient 1. Sezon 6. Bölüm Sahne Örneği

Nina ve Daniel sistemin içine girebildikleri arayüz sayesinde babalarını öldüren kişinin yüzünü tespit etmiştir. “Omniscient” içinden bu yüzün kime ait olduğunu bulmak için yüz tarama yapmaktadırlar. Sistemde yirmi yıldır kayıtlı herkesin yüzü tarandığı için Nina uzun sürebileceğini söylemektedir. Yüzün kime ait olduğunun bulunmasıyla kişisel bilgilerini öğrenmek için cinayet günü ne yaptığını izlerler. Bir müzayede de fotoğraf makinesi alan katil kişisel bilgilerini vermek zorunda kalmıştır. Nina ve Daniel bu görüntüleri izleyerek adresini ve adını öğrenmiş, ayrıca katilin fotoğraf tutkunu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu görüntülerden elde ettikleri bilgilerle katilin evine gittiklerinde cinayetin nasıl işlendiğine dair bilgi almışlardır. Nina sisteme sızdığı için katile onun gibi suçlu olduğunu söyleyerek konuşmasını sağlamıştır. Katil şehre drone olmadan girmenin tek yolunun eski metro yeraltı ağı olduğunu ve şehre girdikten sonra her şeyin çok kolay olduğunu söyler. Kapılarda kilit yok, güvenlik kameraları artık kullanılmadığını anlatır.

Şekil 22. Omniscient 1. Sezon 6. Bölüm Sahne Örneği

Nina'nın babasının cinayet görüntülerine erişmek için geliştirdiği arayüz Judite tarafından alınmıştır. Judite artık sistem içindeki herkesin görüntüsüne erişebilmektedir. Sistemin insan erişimi olmaması ve mahremiyetten ödün yok mottosu ortadan kalkmıştır. Nina'yı kullanan Judite eline karşı konulmaz bir güç geçirmiştir. Nina, Judite'e para mı, siyaset mi, güç için mi diye sorduğunda, aslında cevabı hepsidir. Judite elinde olan arayüzle şehirde yaşayan herkesin doğumundan ölümüne kadar olan yaşantısını izleyebilmektedir. Kimin ne istediğini ne düşündüğünü, zaaflarını, neleri sevdiğini bilme fırsatıdır. Şirket kurucuları bile Judite tarafından izlenmektedir. Böyle büyük bir tehlike karşısında ve Judite'in sürekli kendileri izleyeceğini bildiği için Nina ve Daniel çözümü kenti terk etmekte bulmuşlardır. Artık sistemin olmadığı yer onlar için daha güvenlidir. Şehirde kaldıkları sürece Judite sürekli hayatlarını izleyecektir.

Çizelge 5. Omniscient Dizisi ve Günümüz Gözetimi Arasındaki Benzerlikler

Benzerlikler	Omniscient	Günümüz Topluları
Gözetim kesintisiz olarak uygulanması	Dizide gözetim kesintisiz bir yapıdadır. İnsanlar hayatlarının her anında izlenmektedir. Gözetim sistemi şehrin pilot bölgesi olan Sao Paulo'da denenmektedir. Başarılı olması diğer şehirlerinde bu sisteme geçmesini hızlandıracaktır.	Günümüz toplumlarında gözetim bir yerde başlayıp, bir yerde biten bir olgu değildir. İnsanlar hayatları boyunca pek çok kurum tarafından izlenmektedir. Bireyler günlük hayat faaliyetlerinde olduğu gibi özel alanlarda da izlenebilmektedir. Gözetim toplumsal hayatın her alanında bulunur.
Gözetimin uygulanma şekli	Gözetim drone'larla yapılmaktadır. Şehirde yaşayan herkese drone gözetimi uygulanmaktadır. Drone'lar tehlikeli eylemleri suçüstü yakalamaktadır. İnsanlar en özel anlarında bile izlendikleri için görüntüler yapay zekâ tarafından işlenmektedir.	Günümüzde gözetim sosyal medya araçları, internet etkinlikleri, akıllı telefonlar, Mobese kameralar, GPS sistemleri, uydu sistemleri, yazılımlar, istihbarat örgütleri ve şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Gözetim günümüzde insansız yapılan bir olguya doğru evrilmektedir. Algoritmalar ve yapay zekâ sistemleri çevrimiçi etkinliklerimizden profiller oluşturarak hakkımızda reklamcılara, istihbarat örgütlerine, devletlere, şirketlere bilgi sağlar.
Teknolojinin ve gözetimin benimsenmesi	Dizi evrenindeki gözetim sistemi şehirde yaşamanın zorunluluğudur. Gözetim sistemi kurulmadan önceki dönemde de şehirde olan insanlar için izlenmek daha zordur. Sistemin içinde doğan nesiller içinse izlenmek doğal bir durum haline gelmiştir.	Günümüz topluları kullandıkları dijital teknolojileri hızla benimsemektedir. Dijital hizmetleri kullanım sıklıklarına bağlı olarak izlenirler. Çevrimiçi faaliyetlerin sağladıkları kolaylık, konfor ve hız özellikleri için mahremiyetlerinin bir kısmını feda ederler. Birey durumdan rahatsız olsa bile toplumsal yaşam teknoloji temelli olduğu için kullanmama seçeneği ortadan kaldırılmaktadır.

Çizelge 5. (Devamı) Omniscient Dizisi ve Günümüz Gözetimi Arasındaki Benzerlikler

Benzerlikler	Omniscient	Günümüz Topluları
Gözetimin fayda sağladığı gruplar	Dizide gözetim en çok izleyen konumunda olana güç sağlamaktadır. Şirket geliştirdiği sistemle birlikte hayatın tüm işleyişini yönetmektedir. Yanlış yere çöp atma, özel mülke zarar verme, suç içeren bir harekette bulunma eş zamanlı olarak cezalandırılmaktadır. Önlediği suç ve hırsızlık olaylarıyla aynı zamanda insanlar için güven verici hissi oluşturmaktadır. Gözetim sistemin başka yerlere satılması, şirkete güç ve para kazandırmaktadır.	Günümüzde gözetim en çok kişisel verilere hâkim olanlara fayda sağlamaktadır. Gözetim gerekliliği için güvenlik ve terör faaliyetleri sebep gösterilerek konumu güçlendirilmektedir. Aynı zamanda ticari kaygılar öne çıkmaktadır. Dijital hizmetler kişisel verileri sürekli kaydederek tutum ve alışkanlıkları saptamaktadır. Hangi ürün, kimler tarafından, nerede daha çok tüketileceği önceden belirlenebilmektedir. Bu bilgiler şirketler, pazarlamacılar, devletler ve istihbarat örgütleri tarafından kullanılır.
İzlenmenin normalleşmesi	“Omniscient” evreninde izlenmek korkusuzca yaşamak için gereklidir. Sistem içinde doğanlar hayatları boyunca izlendikleri için izlenmemek onlar için güvenliksiz gelmektedir. Şehir dışına çıkmak bile onlar için ürkütücüdür. Örneğin: Hapishane ziyaretinde izlenmenin nasıl bir şey olduğunu anladıklarında rahatsız olmuşlardır. Güvenlik, mahremiyetten önce gelmektedir.	Günümüzde izlenmek bir yandan güven verici bir durumken diğer yandan insanlar özel hayatları hakkında endişelenmektedir. Gözetim günümüzde görünmez bir yapıda sürdürüldüğünden insanlar çoğu zaman izlendiklerini bile hissetmez. Ayrıca genç kuşaklar için teknoloji kullanımı hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bireyler kendilerini ifade etmek için bu teknolojileri rızalarıyla kullanır. Mahremiyetten gönüllü olarak feragat edilir.

Çizelge 5. (Devamı) Omniscient Dizisi ve Günümüz Gözetimi Arasındaki Benzerlikler

Benzerlikler	Omniscient	Günümüz Topluları
Özel alan ve kamusal alan ayrımının ortadan kalkması	Gözetimin uygulanmasında özel alan ve kamusal alan ayrımı bulunmamaktadır. Bireyler en özel anlarında bile izlenmektedir. Görüntüler yapay zekâ tarafından incelenebildiği için izlenirken mahremiyetten ödün verilmediği söylenmektedir. Yine herhangi bir suç durumunda kişinin kimliği, yeri ve eylemi ekranlarda gösterilmektedir.	Günümüzde de bireyler çevrimiçi oldukları her an izlenirler. Şirketler kişisel verilerin kullanıcıların kimliğini açığa çıkarmayacak şekilde depolandığını söyler. Ancak resmi taleplerde bulunduğu bu bilgilerin kişiyle ilişkisi kurulabilmektedir. Mahremiyette kamusal ve özel alan ayrımı bulanıklaştırılmıştır. Özel alan ve kamusal alan arasında ayrım bulunmamaktadır. Birey veri ürettiği sürece izlenir.
Sistemin dışında kalma seçeneğinin olması	Dizi evreninde istediğiniz zaman şehir dışına çıkılabilmektedir. Sadece şehir girişinde drone gözetimi zorunludur. Şehirde büyümüş birisi için dışarıda gözetimsiz yaşamak oldukça zor ve korkutucudur.	Günümüzde dijital araçların kullanımı zorunlu değildir. Ancak toplumsal yaşam dijital teknolojilere entegre edildiği için iş hayatında, banka işlemlerinde, e-devlet işlemlerinde, AVM girişlerinde HES kodu gibi durumlarda insanlara seçenek bırakmamaktadır. Teknolojiyi reddetmek toplumsal hayatın dışında kalmaya eşdeğer hale gelmiştir.
Sistemin ayrımcı şekilde uygulanması	Sistem tehlikeli ya da daha önce suç geçmişi olan kişilerin iş hayatını olumsuz etkileyebilmektedir. İleri derece suçlarda mahkumları mahremiyetsiz ve özgürlükten yoksun bırakmaktadır.	Günümüz teknolojileri ayrımcı şekilde çalışır. Şirketler daha fazla tüketen müşterilere öncelik verir. Kredi konusunda algoritmalar kişinin geçmişini araştırır. Sınırlardan geçiş sırasında otomatik sistemler onay verir. Nasıl muamele göreceğiniz dil, din, ırk ve hakkınızda elde edilen kişisel verilere değişim gösterir. Kiminin yaşamını kolaylaştırır, kiminin yaşamını katlanılmaz hale getirmektedir.

Çizelge 5. (Devamı) Omniscient Dizisi ve Günümüz Gözetimi Arasındaki Benzerlikler

Benzerlikler	Omniscient	Günümüz Topluları
Gözetim şirketleri ve iktidar sahipleri arasındaki bağın varlığı	“Omniscient” kurucuları ve şehir yöneticileri kuralların uygulanmasında ve yeni yasalar çıkarma konusunda ortak karar vermektedir. Şirket yönetim işlerine de karışabilecek güce sahip olmuştur.	Günümüzdeki şirketler elde ettikleri güçlerle iktidarlara bilgi sağlayabilmektedir. Hatta günümüzde Google, Facebook, Microsoft, Amazon gibi şirketlerin NSA tarafından arka kapılardaki açıklarla veri sızdırılmaktadır. Facebook, Cambridge Analytica skandalıyla ortaya çıkan Brexit ve ABD seçimlerinde insanları yönlendirmede önemli rol oynadığı belirlenmiştir.
Kişisel verilerin güvenliği	“Omniscient” dizide kusursuz bir sistem olarak resmedilmektedir. Verilere insan müdahalesi mümkün değildir. Sistem yüksek güvenlik önlemleriyle korunmaktadır. Ancak dizinin başrolü Nina sistemin içine sızarak görüntülere erişebilmiş ve sonunda Judite tarafından arayüz ele geçirilerek herkesin hayatını izleyebilir hale gelmiştir. Sistem insan müdahalesi gerçekleştiği için güvenli değildir. İnsanların hayatı izlenebilir hale gelmiştir.	Günümüzde şirketler kullanıcı verilerini saklayıp depolamaktadır. Bu büyük veri setleri aynı zamanda hackerler ve siber saldırıların hedefi haline gelmektedir. Şirketler siber güvenlik için milyarlarca dolar harcamaktadır. Yine de bu şirketler güvenlik konusunda yüzde yüz garanti verememektedir. Google, Amazon, Facebook, Microsoft gibi şirketler bile siber saldırılara uğrayarak veri kayıpları yaşamaktadır.

V.SONUÇ

Gözetim insanlık tarihinin en eski uygulamalarından biridir. Eski toplumlar varlıklarını devam ettirmek için çevresinde olan bitenler hakkında bilgi sahibi olmalıydı. Akınlar, savaşlar, isyanlar ve ayaklanmalara karşı önceden hazırlıklı olmak gerekiyordu. Gözetim izleyen taraf için büyük bir güç sağlamaktadır. İzleyen taraf izlenenler hakkında bilgi toplayarak düşünce ve tutumlarında değişim yaratabilmektedir. Böylece iktidar ve güç sahipleri kitleleri yönetilebilecek ve uyumlu hale getirmektedir. Gözetim, geleneksel ve ilkel toplumlarda sınırlı bir alana sahipti. Günümüz modern toplumlarının gözetim yetenekleriye küresel boyutta işlemektedir. Teknolojik gelişmeler gözetimin kapasitesini ve uygulama alanını sınırsız hale getirmiştir. Günümüz toplumlarında yaşayan insanların gözetim sistemlerine yakalanmadan hareket etmeleri çok zordur. Teknoloji ve gözetim arasında derin bir bağ bulunmaktadır. Özellikle yaşanan dijital devrimler sonunda insan etkinliklerini her yönden detaylı olarak ölçmek mümkün hale gelmiştir.

Panoptikonun ihtiyaç duyduğu duvarlara günümüz teknolojileriyle ihtiyaç kalmamıştır. Kullanıcılar panoptikonlarını kendi rızalarıyla yanlarında taşımaktadır. Panoptikondaki gözetmenin görünmezliği, günümüz teknolojilerinde belirsizliğe ulaşmıştır. Birey çevrimiçi etkinliği sırasında tek başına olduğunu düşünür ama etkinliklerini kaydeden akıllı yazılımlar her etkileşimini kaydetmektedir. Gözetimde gözetmen yerini akıllı yazılımlar ve yapay zekâ teknolojilerine bırakmaktadır. Gözetimin uygulanma aşamasında insan ögesi giderek uygulamalardan kalkmakta, otomatikleşmektedir. Otomatik sistemlerden insani tarafın arındırılmasının sakıncaları bulunmaktadır. Bu sistemler şirketlerin çıkarları ve ayrımcı uygulamalara olanak tanımaktadır. Havaalanları ve sınırlardan geçişlerde otomatik sistemlerin kullanılması farklı inanç ve azınlık grupları için dezavantaj oluşturmaktadır. Müslüman birinin yurtdışına çıktığında kontrolden geçme işlemleri daha uzun geçebilmektedir.

Çünkü sistem belli inanç, ırk ve grupları tehlikeli profiline koymaya programlanmıştır.

Yaşanan terör saldırıları ve güvenlik endişeleri de gözetimin küresel boyutta uygulanmasına gerekçe oluşturmaktadır. Günümüz toplumlarında sürekli bir tehdit ve risk altında olma durumu vardır. Korku insanlara kitle iletişim araçlarıyla sürekli empoze edilmektedir. Devletler ve istihbarat örgüleri bu durumdan yararlanarak gözetim uygulamalarının sınırlarını ve uygulama sahasını geliştirmektedir. İnsanlar sürekli izlenmek konusunda endişeler taşıyabilirler bile ulusal güvenlik durumunda izlenilmeye karşı daha ılımlı bakmaktadır. Gözetim sadece iktidar sahipleri tarafından değil ebeveynler tarafından da uygulanır. Çocukları için endişeli aileler takip programları ve konum cihazları kullanarak endişelerini gidermektedir. İşyerlerinde yöneticiler çalışanlarının etkinliklerini izleyerek performanslarını ölçmektedir. Sosyal medya bireylerin en yoğun izlendiği alanlardan biridir. Kullanıcı etkinlikleri detaylı olarak ölçülerek reklamverenler ve üçüncü taraflara hedefli reklamcılık satılmaktadır. Gözetim güvenlik, ekonomik, istihbarat, sağlık ve yönetim gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Gözetim yaşamın her alanında etkili bir biçimde uygulanmaktadır. Araştırmada gözetimin tehlikeleri ve günümüzde artan dijitalleşmenin riskleri Netflix dizisi olan 2020 yapımı “Omniscient” dizisi üzerinden incelenmiştir. Dizinin seçilmesinin nedeni günümüzde uygulanan gözetim uygulamaları ve dizi evreninde geçen problemlerin benzerliğidir. Araştırmada amaçlanan günümüz toplumlarının gözetim toplumlarına geçişinin tamamlandığını göstermektir. Aynı zamanda bu geçişin sakıncalarını önlemek için önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmada elde edilen bulgularda “Omniscient” dizisi ve günümüz gözetimi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Dizide gözetim kesintisiz şekilde drone’lar aracılığıyla sürdürülürken, günümüz hayatında telefonlar, kredi kartları, uydu araçları, internet üzerinden çeşitli tekniklerle kesintisiz olarak uygulanabilmektedir. Günümüzde de drone teknolojileri gelişmektedir. Askeri, keşif amaçlı gözlem drone’ları mevcuttur. Dizideki gözetimin uygulandığı pilot bölgede insanların izlenmesi zorunlu tutulmaktadır. Günümüzde kullanılan hizmetlerin kullanım koşullarını kabul etmek zorunludur. Hizmetlerin gizlilik ve hüküm koşulları kişisel verileri kullanmak için bir kılıf oluşturmaktadır. Dijital

hizmetlerden yararlanmak için istenen izinlere onay vermek gerekmektedir. Aynı zamanda günümüz caddelerini saran kapalı devre kameralar gözetimin kapsamını belirsizleştirmektedir. Dizide şehirde yaşamak zorunlu olmasa da şehir dışı güvensiz olarak gösterilmektedir. Gözetimi kabul etmeyen insanlar korkuyla ve güvensiz bir ortamda yaşayacaklarına inandırılmıştır. Günümüz toplumları dijital temelli olduğu için hizmetlerden yararlanmamak yaşamın dışında kalmaya eş değer hale gelmiştir.

Kişisel verilerin korunması aşamasında da benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin dizideki gözetim sistemi kişisel veriler için mahremiyetten ödün vermeden izlemeden bahsetmektedir. Drone'ların insan hayatının her anını kayıt altına aldığı görüntüler ana bilgisayara aktararak yapay zekâ tarafından işlenmektedir. Kişisel verilere insan erişimi bulunmamaktadır. Ancak kişisel verilerin tek bir şirket elinde bulunması büyük riskler barındırmaktadır. Dizinin sonunda da kişisel verilere erişim sağlayan arayüz şirket dışından birinin eline geçmiştir. Günümüzdeki dijital şirketlerse kullanıcı verilerinin üzerine kurulmuştur. Şirketler tarafından elde edilen kişisel verilerin kullanıcının kimliğini ortaya çıkarmayacak şekilde işlendiği belirtilmektedir. Aynı zamanda işlenen veriler tekrar tekrar kullanılabilceğinden üçüncü taraf şirketlere satılmaktadır. Ayrıca resmi talepler karşısında bu kişisel veriler yetkili makamlara kişinin kimliğini ortaya koyacak şekilde sunulmaktadır. Şirketler kişisel veri güvenliği üzerine açıklamalar ve uygulamalar açıklasa da 2014 yılında Cambridge Analytica skandalı ve 2021 WhatsApp kullanıcı politikası değişimleri kullanıcı kişisel verilerinin üzerindeki tehdidi gözler önüne sermektedir. Milyarlarca dolarlık şirketler siber güvenlik için büyük yatırımlar yapmalarına rağmen sürekli güvenlik tehditleri yaşamaktadır. Eski dönemlerde bankalar soyguncuların hedefi olurken, günümüzde kişisel verilerin yoğunlaştığı yerler hacker ve siber saldırıların hedefi olmaktadır.

Teknolojinin benimsenmesi aşamasında da dizi ve günümüz arasında benzerlikler bulunmaktadır. Dizide drone kişi için güvenlik ve konfor anlamına gelmektedir. İnsanlar şehir içinde izlendikleri için korkusuzca yaşamaktadır. Evlerinin kapılarında kilit ve sokaklarda kameralar bulunmamaktadır. Doğumundan itibaren drone gözetime maruz kalan biri için izlenmek normal bir durum haline gelmiştir. Hayatlarının her anında izlenseler bile drone'un varlığı

onları rahatsız etmemektedir. Şehir dışına çıktıklarında hareketlerinde korku ve güvensizlik sezilmektedir. Aynı şekilde günümüz güven araçları akıllı telefonlar, güvenlik kameraları ve kredi kartları insanlar için vazgeçilmez araçlardır. Hatta bazı şehirler güvenli olduğu izlenimi güçlendirmek için kameralarla donatılmaktadır. Akıllı telefonlar vücudun bir parçası haline gelmiştir. İnsanlar hava durumu, haberler, navigasyon, iletişim, alışveriş için telefonlarına bağlı yaşamaktadır. İki durumda da teknolojinin güvenlikle ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde yoğun bir şekilde ticari gözetimle de ilişkisi bulunmaktadır. Günümüzde insanlar internet ve telefon bağlantısının olmadığı yerleri daha az tercih etmektedir. İletişimde ve çevrimiçi olmak insanları daha güvende ve konforlu hissetmelerine neden olmaktadır.

Dizide mahremiyet kavramının sınırları bulanıklaşmıştır. Şehirde doğan bir insanın doğumundan ölümüne kadar her anı görüntülü olarak kaydedilmektedir. Özel alanın kalesi evde bile gözetim durmadan devam etmektedir. Zaten böyle bir yaşam biçimi içinde doğanların mahremiyet ihtiyacı duymaması normaldir. Çünkü insanlar özel yaşamın gizliliğini bilmemektedir. Dizide sistemin gözetim uygulaması başlamadan öncede yaşayanlarsa bu durumdan rahatsız olmaktadır. Şehirde yaşamak zorunlu değildir insanlar istedikleri an terk edebilmektedir. Burada ikili bir oyun vardır. Dışarıdaki hayatta suç, cinayet, güvenli olmayan bir ortam ve kaos bulunmaktadır. Şehir içinde kesintisiz gözetim izlenmek karşılığında büyük bir konfor alanı sağlar. Ayrıca dizide mahremiyetten yoksun bırakma durumu hapistekiler için geçerlidir. Şehirdeki insanların hayatlarını izleme işi makineler aracılığıyla yapılırken, hapisanede olanların görüntüleri ayrıca gözetmenler tarafından sürekli izlenmektedir. Günümüzde de mahremiyetin sınırları belirsizleşmiştir. Özel alan ve kamusal alan birbirine girmiştir. İnsanlar teknoloji ve hizmetleri kendi rızalarıyla kullanmaktadır. Teknoloji kullanımında bir zorlama bulunmamaktadır. İnsanlar bu hizmetlerden yararlanmak için mahremiyetlerinden kendi rızalarıyla vazgeçmektedir. Teknolojilerin kullanılmaması günlük yaşam, sosyal hayat ve zorunlu bürokratik işlemlerde zorluklar yaratmaktadır. Hem dizide hem de günümüzde reddetmek seçeneği bulunmakta ama karşılığında bireyleri dışarda bırakacak bir yapının kurgulandığı görülmektedir.

İnsan makine etkileşiminde dizide ve günümüzde ayrımcılık yaratacak uygulamalar mevcuttur. Dizide her hareketiniz izlendiğinden kural dışı bir eylemde suçüstü yakalanmaktasınız. Suça eğilimin devam etmesi ve ileri derecede ihlaller içermesi durumunda sicilinize yansımaktadır. Sicilinde çeşitli suçlar bulunan biri şehirde iş bulmakta zorlanmaktadır. Daha gündelik ve tekrara dayalı işlere zorlanmaktadır. Günümüzde ise insanlar çevrimiçi etkinliklerine profillenirler. Oluşturulan profiller onlar için alacakları kredi, iş başvurusu, gidecekleri okul, sınırlardaki otomatik geçişler sırasında zorluklar yaratmaktadır. Makinelerin kullandıkları yapay zekâ ayrımcılığa meyilli olabilmektedir. Yüz tanıma sistemleri beyaz tenlileri, siyah tenli insanlara göre daha doğru belirlemektedir. Ayrıca suç eşleştirme profilinde otomatik sistemler siyahi insanları suça meyilli olarak işaretleyebilmektedir. Bu profillemeye sistemleri sahip olduğunuz tüketim oranına göre de ayrımcılık uygulayabilir. Daha fazla para harcamaya yatkın ve maddi gücü olanlar hizmetleri kullanılırken daha ayrıcalıklı konumda ilgi görmektedir.

Dizi evreni ve günümüz uygulamalarına bakıldığında iki toplumda gözetim toplum sınıfına girmektedir. Teknolojiyi geliştiren şirket ve iktidar arasında da benzerlik bulunmaktadır. Dizide şirket ve belediye yasaların ve uygulamaların oluşturulmasında ortak karar almaktadır. Gözetleme işinden iki tarafta fayda sağlamaktadır. Şirket yerini sağlamlaştırıp yeni şehirlerde uygulama anlaşmaları yaparken, belediye yöneticileri düzen ve nüfusun kontrolünü teknoloji aracılığıyla otomatik gerçekleştirmektedir. Günümüzde ise Google, Facebook, Microsoft, Amazon gibi milyar dolarlık şirketler elde ettikleri ayrıcalıklı konum karşısında devletle ve istihbarat örgütleriyle bilgi paylaşımı yapabilmektedir. Ulusal güvenlik ve terör saldırıları gerekçe gösterilerek bu şirketlerden bilgi almanın gerekçeleri yasallaştırılmaktadır. Kullandığımız teknoloji ve hizmetler şirketlerin ideolojisi ve hırsları üzerine tasarlanmaktadır. Bu yüzden insanlar kullandıkları araçların kendilerine neye mal olabileceği üzerine bilinçlendirilmelidir. Tasarımları mühendisler tarafından özenle hazırlanan bu araçlar kendilerini sorgulatmamaktadır. Akıllı telefon gibi araçlar ilkökul çağında çocuklar içinde bile yaygın biçimde kullanıldığından kişisel veri farkındalığı dersleri verilmelidir.

Teknolojinin insan hayatına faydalar sağladığı gibi büyük riskler barındırdığı da araştırmada ortaya çıkmaktadır. İnsansız sistemlerin empati

yoksunluğu hayatları zor olan kesimlerin yaşamını daha da zorlaştırmaktadır. Bu noktada şirketler tarafsız sistemler kurmak zorundadır. Teknoloji sermayedarları tarafsızlık öğelerini terk etmeleri durumunda gelecekte totaliter rejimler kurulması kaçınılmazdır. İnsanlara günümüzde bile kullanılan yazılımlarla takip edilerek fişlenebilmektedir. Bu yüzden kişisel veriler üzerinde imparatorluk kuran şirketler için mahremiyet ve özel yaşamı tehdit edecek verileri paylaşması kısıtlanmalı ve kontrol edilmelidir. İnsanlar kullandıkları uygulama cihazlar hakkında kişisel veri ve hesaplarını kontrol edebilecek düzeyde eğitim imkânı sağlanmalıdır. Sosyal medya ve kişisel veri farkındalığı ders olarak okullarda müfredata eklenerek dijital farkındalık arttırılmalıdır. Sosyal medya hesaplarındaki gizlilik ayarları ve hesap ayarlarının karmaşıklığı için kullanıcı dostu eğitim büyük önem taşımaktadır.

VI. KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AKBAKIN, D., N. (2020). **Gözetim Toplumunda Teşhir: Facebook ve Instagram Örneği**, İstanbul, Urzeni Yayınevi
- ALTER, A. (2018). **Karşı Konulmaz: Bağımlılık Yapıcı Teknolojinin Yükselişi ve Bizim Ona Esir Edilişimiz**, Çev: Deniz İrengün, Ankara, Paloma Yayınevi.
- ARIK, E. (2018). **Dijital Mahremiyet: Yeni Medya ve Gözetim Toplumu**, Konya, LİTERATÜRK academia.
- ASSANGE, J. (2013). **Şifrepunk: Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma**, Çev: Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis Yayınları.
- ASSANGE, J. (2018). **Googleaks: Google Wikileaks Çatışması**, Çev: Kürşad Karataş, İstanbul, tutikitap.
- AUST, S. ve AMMANN, T. (2019). **Dijital Diktatörlük**, Çev: Erdinç Yücel ve Hasan Yılmaz, Ankara, Hece Yayınları.
1. BALDINI, M. (2000). **İletişim Tarihi**, Çev: Gül Batuş, İstanbul, Avcıol Basım Yayın.
- BARLETT, J. (2016). **Dark Net: İnternetin Yeraltı Dünyası**, Çev: Yasin Konyalı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- BAŞTÜRK, E. (2016). **Gözetimin Soykütüğü: Foucault'dan Deleuze'ye Postmodern Bir Arkeoloji**, İstanbul, Kalkedon Yayınları
- BAUMAN, Z. & LYON, D. (2013). **Akışkan Gözetim**, Çev: Elçin Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2020). **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- BENTHAM, J. ve PEASE-WATKIN, C., vd. (2019). **Panoptikon Gözün İktidarı**, Çev: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, İstanbul, Su Yayınları.
- CHAYKO, M. (2018). **Süperbağlantılı: İnternet, Dijital Medya ve Tekno-Sosyal Hayat**, Çev: Berkan Bayındır, Deniz Yengin, Tameer Bayrak, İstanbul, Der Yayınları.
- ÇAKIR, M. (2015). **İnternette Gösteri ve Gözetim: Eleştirel Bir Okuma**, Ankara, Ütopya Yayınları.
- DOLGUN, U. (2005). **Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna**, Bursa, Ekin Kitabevi.
- DOLGUN, U. (2019). **Biri Bizi Gözetliyor**, İstanbul, Kutu Yayınları.
- EGGERS, D. (2017). **Çember**, Çev: Handan Balkara, İstanbul, Siren Yayınları.
- FORD, M. (2019). **Robotların Yükselişi: Yapay Zekâ ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi**, Çev: Cem Duran, İstanbul, Kronik Kitap.
- FOUCAULT, M. (1992). **Hapishanenin Doğuşu**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- FOUCAULT, M. (2006). **Deliliğin Tarihi**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- FOUCAULT, M. (2011). **Büyük Kapatılma**, Çev: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- FUCHS, C. (2014). **Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş**, Çev: Diyar Saraçoğlu, İlker Kalaycı, Ankara, NotaBene Yayınları.
- GIDDENS, A. (2008). **Ulus-Devlet ve Şiddet**, Çev: Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- GOOGMAN, M. (2019). **Geleceğin Suçları: Dijital Dünyanın Karanlık Yüzü**, Çev: Yavuz Türk, İstanbul, Timaş Yayınları.
- GÜRSAKAL, N. (2018). **Küreselleşme Teknoloji Ağlar ve Güç**, Bursa, Dora Yayınları.
- HUXLEY, A. (2013). **Cesur Yeni Dünya**, Çev: Ümit Tosun, İstanbul, İthaki Yayınları.

- INNIS, A., H. (2006). **İmparatorluk ve İletişim Araçları**, Çev: Nurcan Törenli, Ankara, Ütopya Yayınları.
- KAKU, M. (2019). **Geleceğin Fiziği: 2100 Yılana kadar Bilim İnsanlığın Kaderini ve Günlük Yaşamımızı Nasıl Şekillendirecek**, Çev: Yasemin Saraç Oymak, Hüseyin Oymak, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- KELLY, K. (2017). **Büyük Teknolojik Dönüşüm: Geleceğimizi Şekillendirecek 12 Teknolojik Dönüşüm**, Çev: Ümit Şensoy, İstanbul, Türk Hava Yolları Yayınları.
- KESKİN, F. (2019). **İktidarın Gözü**, Çev: Işık Ergüden ve Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- KURZWEIL, R. (2020). **İnsanlık 2.0: Tekillığe Doğru Kendini Biyolojisini Aşan İnsan**, Çev: Mine Şengel, İstanbul, Alfa Yayınları.
- LEONHARD, G. (2018). **Teknolojiye Karşı İnsanlık: İnsan ile Makinenin Yaklaşan Çatışması**, Çev: Cihan Akkartal, İlker Akkartal, İstanbul, Siyah Kitap.
- LÖKKE, E. (2018). **Mahremiyet: Dijital Toplumda Özel Hayat**, Çev: Dilek Başak, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
2. LYON, D. (2006). **Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum**, Çev: Gözde Soykan. İstanbul, Kalkedon Yayıncılık.
3. LYON, D. (2013). **Gözetim Çalışmaları: Genel Bir Bakış**, Çev: Ali Toprak, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- MARKOFF, J. (2017). **Sevgi Dolu Makineler: İnsanlarla Robotlar Arasında Ortak Zemin Arayışı**, Çev: Taner Gezer, İstanbul, İstanbul Gedik Üniversitesi Yayınları.
- MATTELART, A. (2012). **Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenileştirme Düzeninin Kökeni**, Çev: Onur Gayretli – Su Elif Karacan, İstanbul Kalkedon Yayınları.

NEWPORT, C. (2019). **Dijital Minimalizm: Ekran Bağımlılığı ve Teknoloji Yorgunluğu Sarmalından Kurtulmak İçin Bir Yol Haritası**, Çev: Cansen Mavituna, İstanbul, Metropolis Yayıncılık.

NİEDZVIECKİ, H. (2019). **Dikizleme Günlüğü: Kendimizi ve Komşularımızı Dikizlemeyi Niçin Bu kadar Sevdik**, Çev: Gökçe Gündüç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

ORWELL, G. (2007). **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, Çev: Nuran Akgören, İstanbul, Can Yayınları.

POE, T., M. (2019). **İletişim Tarihi**, Çev: Umut Yener Kara, İstanbul, Isık Yayınları.

POSTMAN, N. (2013). **Teknopoli: Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu**, Çev: Mustafa Emre Yılmaz, Bursa, Sentez Yayınları.

SÜTCÜ, C., AYTEKİN, Ç. (2018). **Veri Bilimi**, İstanbul, Paloma Yayınları.

TEGMARK, M. (2019). **Yaşam 3.0: Yapay Zekâ Çağında İnsan Olmak**, Çev: Ekin Can Göksoy, İstanbul, Pegasus Yayınları.

VİRİLİO, P. (2003). **Enformasyon Bombası**, Çev: Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yayınları.

YENGİN, D. (2014). **Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum**, İstanbul, Derin Yayınları

ZAMYATİN, Y. (2019). **Biz**, Çev: Fatma Arıkan, Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki Yayınları.

MAKALELER

Bozkurt, V. (2000). “Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?”, **Birikim Dergisi**, Sayı:136, s.69.

TEZLER

ABALI, Z., T. (2018). “Mahremiyet ve Gözetim İlişkisi Bağlamında Aile Hekimliği Bilgi Sistemine Dair Bir Değerlendirme”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi.

- GÜCÜYENER, M. (2011). “Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- GÜVEN, K., S. (2007). “Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- İVREN, B. (2019). “Sosyal Medyada Gözetim: Facebook Veri Polistikasına Yönelik Kullanıcıların Gizlilik Endişeleri ve Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi.
- İYİGÜNGÖR, T. (2020). “Kapalı Yönetim Biçimlerinde Siber Gözetim: Çin Örneği”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- KARSLIOĞLU, F. (2014). “Siber Gözetim: Toplumsal Denetim Aracı Olarak İnternetin Dönüşümü”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- KORKMAZCAN, F. (2019). “Toplumsal Denetim ve Kontrol Mekanizması Olarak Gözetim Olgusu ve Sosyal Medyada Kullanıcının Kendini İfşa Etmesi Üzerine Bir Araştırma”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- MUTLU, T., N. (2019). “Gözetim Toplumu olgusunun The Truman Show, Devlet Düşmanı ve Kartal Göz Filmleri Üzerinden Analizi”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.
- SARI, B. (2021). “Kullanıcıların Ticari Gözetimi, Kullanıcı Verilerini Metalaşması ve Sosyal Medya İzleme Platformları: Kimola, Monitera ve Somera Örnekleri”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi.
- ÜSTÜN, E. (2020). “Gözetim Toplumu Olgusunun Sosyal Medya Bağlamında Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1 “Gözetim” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)

- URL-2 “Gözetmek” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-3 “Surveillance”
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/surveillance?q=surveillance> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-4 <https://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-5 <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-136-agustos-2000/2328/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu/2499> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-6 <https://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-7 <https://www.theguardian.com/technology/2015/jul/23/panopticon-digital-surveillance-jeremy-bentham> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-8 <https://www.statista.com/statistics/1251839/surveillance-technology-market-global/> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-9 <https://www.statista.com/chart/19256/the-most-surveilled-cities-in-the-world/> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-10 <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-11 <https://onedio.com/haber/google-siber-guvenlik-sirketi-siemplify-i-500-milyon-dolara-satin-aldi-1032031> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-12 <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/apple-ve-googlein-milyarlarca-dolarlik-anlasmagina-yeni-dava,zI1gmWK7LEmqmqpMTVCzzQ> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-13 <https://evrimagaci.org/big-data-nedir-buyuk-veri-yapay-zekanin-zincirlerini-kirmasini-saglayacak-anahtar-olabilir-mi-11347> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-14 <https://www.webtekno.com/google-ceo-sundar-pichai-chrome-gizli-mod-ifade-verecek-h119172.html> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)

- URL-15 <https://www.statista.com/chart/26206/popular-connected-electronics-products-with-severe-data-safety-concerns/>
- URL-16 <https://www.statista.com/chart/24495/apps-sharing-personal-information-with-third-parties/>
- URL-17 <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/suclari-inceleyecek-yapay-zeka-savci-gibi-calisacak,Mr9HtJzal0GCgmgLElwsaQ> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)
- URL-18 <https://www.haberturk.com/gelecegin-meslekleri-ne-olacak-3314527-ekonomi> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022)

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Şafak Manas

ÖĞRENİM DURUMU

Lise : Özdemir Sabancı Emirğan Lisesi

Lisans : Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

Yüksek Lisans : İstanbul Aydın Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Anabilim Dalı, Yeni Medya Programı

MESLEKİ DENEYİM

MEDYAPIM Televizyon ve Filmcilik – Sosyal Medya Uzmanı

MAKALE VE YAYINLAR

MANAS, Ş. (2021). Sosyal Ağlarda Ekranda Kalma Sürelerinin Arttırılması Üzerine Bir Araştırma. **Communication and Technology Congress - CTC 2021** (April 12th-14th, 2021 – Turkey, İstanbul). DOI NO: 10.17932/CTC.2021/ctc21.32

MANAS, Ş. (2021). Social Networks and Digital Footprint in the Digitalization Process. **Digital Future**, Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften

